

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

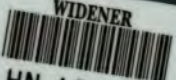
We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Slay
5070
12.24

WIDENER

HN ABWB C

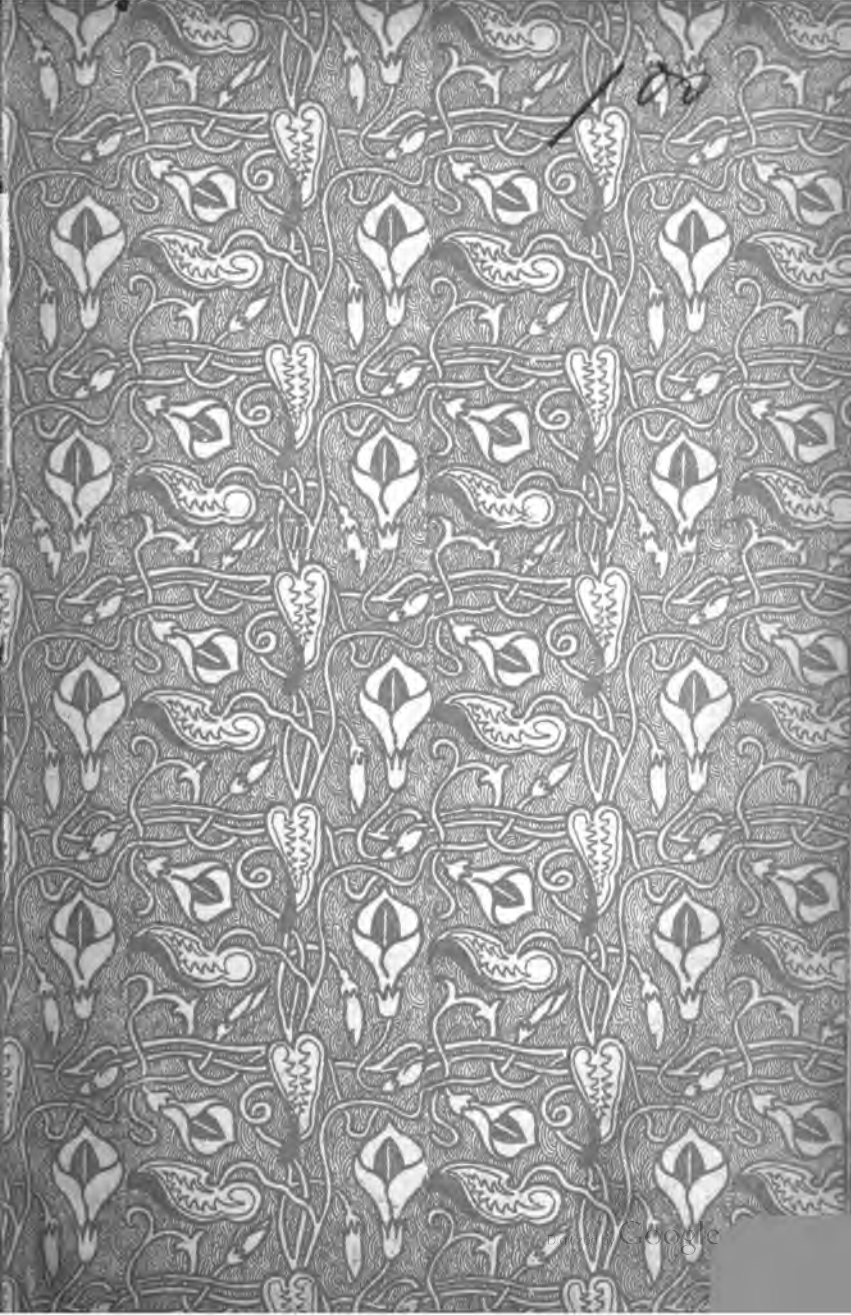
Slav
5070
12.24

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

THE GIFT OF
PETER
SLUSARCHUK

1953

МИХАЙЛО КОЦЮБІНСЬКИЙ.

ПО ЛЮДСЬКОМУ.

Оповідання з бесарабського життя.

НАКЛАДОМ
УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ
зарєєстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові.
1900.

Slav 5070.12.24

✓

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА
під зарядом К. Беднарського.

ПО ЛЮДСЬКОМУ.

Весняний вітер стиха віяв над виноградниками і охолоджував загарітих працю робітників. Вохка земля мліла в гарячому золоті соняшного проміння, вільна від тіней і холодків. Голі дерева немов курились сізо-зеленим димом, щось наче мрія про розкішну літню одіж обгорнуло їх сповнені соком віти. Скрізь було так багато сьвітла й радості, так виразно відчував ся трепётний віддих оновленої землі, повітре було таке п'яне й повне щebetаня, що мимохіть бажалось руху, крику, реготу...

То-ж на роботі було весело. Ці кілька десятків робітників, що прийшли здалека на чужину заробляти щоденний хліб, немов забули на всі свої турботи під впливом весняної днини і так саме щире нищили чужу працю, як дбали за власну. Навряд хто з них думав, гупаючи важкою трамбовкою по зрубаному і засипаному землею винограднику, про хазяїна знищеного саду. Що їм той молдуван і та фільоксера! То не їх діло, вони заробляють.

Над виноградником стояв гомін. Здебільшого земляки — вони завжди мали теми до

розмов. Вони згадували своє село, своїх людей, наче тільки вчора з ними бачились — і часто якийсь рух, або одно слово, не зрозуміле чужому, викликало цілий рій згадок і невпинний регіт.

Сонце припікало. То той, то другий, гупнувши трамбовкою, підносив білий рукав до зясмаленого обличчя і обтирав упріле чоло, розпростовуючи зігнуту спину. Цей хвилиний антракт в роботі був таким природним, таким конечним, що я мимохіть звернув увагу на робітника, який ні разу не покористувався ним.

Цей робітник давно вже цікавив мене. Він одрізнявся од других своєю незвичайною працьовитістю, якоюсь завзятістю в роботі; він запекло викидав із себе силу, як щось непотрібне й вороже. Його просто одривали від роботи на обід або спочинок, він завжди останнім і з видимою неохотою кидав її. Мовчазний і похмурий, з блідим нервовим обличчям, він рідко коли підводив очі — чорні, з лиховістним вогником. Я звик його бачити у всяку погоду в куцій чугайніці, в рудій шапці на копиці чорного волосся і з коротенькою люлькою в зубах, з якої він раз-у-раз пахкав, випускаючи струмок синього диму. Я знав, що його звуть Карпом, що він добрий робітник — і більш нічого. Розмовити ся з ним ніколи не вдавалося.

Я підійшов до Максима. Цей був цілком протилежна натура. Високий і білявий, вимуштрований у військовій службі, од котрої лишилися у нього лише зручність в рухах та бржава постать — він був весь порив і одвертість.

— Ви добре знаєте Карпа? поспитав я.

— А тож... Ми з ім з одного села, з одного кутка, сусіди навіть... Тільки ліса й ділять наші дворища.

— Чи він з роду такий працювитий та мовчазний?

Максим осьміхнув ся.

— Та... він трудяга парубок був... звісно, не такий, як тепер, коли його напало...

— Як напало? Що напало? зацікавив ся я. Розкажіть, Максиме.

Максим спалахнув: румянець заляв його обличчя, і білі вуси стали немов молошними.

— Багато розказувати... запнув ся він і зараз таки почав:

— Він, бачите, письменний, грамоту знає, книжку читає... Ще парубком усе було до вчителя ходить. А вчитель наш розумний пан був, не гордий, та щось прошпетив ся — і загнали його кудись од нас далеко. Так ото чи в неділю, чи в сьвято — Карпо вже й сидить в учителя на беседі. Парубки на вечерниці збирають ся, кличуть його до дівчат, не хоче.

— Що я, каже, почую там розумного? Чого навчу ся? Дурниці — і більш нічого...

— Чи не в ченці, часом, гадавш постригати ся? жаргують було.

— У ченці я не піду, а худобиною нетямующою вік звікувать не бажаю...

Хлопці й налають його, що він наче худобиною їх нарікає, а він нічого, знов до учителя в гості...

Ми з Карпом товаришували, звісно -- зресли у купі — разом і горобців дерли, і товар пасли, разом і парубочили. Оце в неділю збираюсь, було, на музики, підйду до ліси й гукаю Карпа, щоб охотніше було поміж челядю.

А він висунеть ся з хати тай тягне мене у садок.

— Ходім, каже, до мене, я тобі краще розкажу щось...

Не хочеть ся часом, та так же просить, так просить... Посідаємо в холодку — і почне він говорити, почне оповідати — про що вже він міні не розкаже! І як люде по чужих землях живуть — і де які звірі водять ся, і що в середині у людини робить ся, яке серце, з чого кров і як вона по жилах біжить... Говорить, а очи в нього так і блищать, мов жарини. А часом зіб'ють ся, запутасть ся:

— Ні, каже, не так, піду спитаю в учителя.

Не довго й ходив; поїхав учитель. Засмутив ся Карпо, не їсть, не пє, як ніч ходить. Глузують наші, на сьміх його беруть:

— Що ти — батька рідного поховав, чи тобі коняка здохла, що мов неприкаяний тинявш ся, од вітру валиш ся...

— Батька! Що міні рідний батько: пустив на сьвіт темним, як табаку в розі, тай звікуй отак, а цей міні очи одкрив, сьвіт міні тепер не той став, одмінив ся наче... Тільки не встиг ще про все дізнати ся, одно горе...

— А ти-б до нашої вчительки, вона-б тебе довчила... рають хлопці та моргають оден на одного, бо знають, що нова вчителька така, що й кочергою вижене зі школи, коли до неї за чим удаш ся.

Почав Карпо з нудьги до мене вчащати. Нема вже йому вчителя — то він до мене на розвагу тай виливає журбу свою.

— Дивлюсь я, каже, на жите наше, і аж страх мене огортає. Цілий вік у ярмі, мов ху-

добина яка, кожен норовить тебе запрягти та ще й поганяє... А що з того маємо? Ні спочинку, ні страви людської: куліш та борщ нісчымний.. В хатах тісно, поросята та телята у купі з дітьми зимують, грязь, дихати нічим, нездорово... А ми-ж люде, не свині у хліву.

Сьмішно міні з Карпа:

— Хіба-ж ти досі не бачив сього, адже ти зріс отут разом з нами усіма.

. — Бачив я, та мов не бачив, а тепер міні розвиднілось, полуда з очий спала...

Тай почне розказувать, як живуть люде по чужих краях, не знаю, чи правда тому, що в книжках пишуть.

— А ми що? Живемо, як кроти: ривомсь у землі — і байдуже нам, що сьвітить сонце.

Отак нудив ся парубок з рік, а далі втихомирив ся трохи, оженив ся... Ну, як очоловічив ся вже, тоді, звісно, не до книжок і не до думок. Достатки не великі, цілий день у роботі... Дитина знайшла ся. Став він як і люде, забув за своє. Тільки часом, коли щось дуже дошкулить йому, от як випас людський присудили панові, або як урядник голову побив мому братови — він було ласть ся в громаді:

— Ех ви, заморені, захарчовані... Куди вам заступити ся за громаду, коли у вас в жилах юшка з картоплі...

Не скажу вам, що з ним було тоді, як мене у москалі взято. Чотири роки одбув, повернув ся до дому — чую новина. Карпова тітка померла, десь у городі служила, стара дівка, самотня — і записала Карпові двісті рублів. Ого! думаю собі. Тепер мій сусідонько забагатів, піду одвідаю його — чи живий-здоровий. Ще йно я на сінешний поріг, а вже

з хати шибнуло на мене духом печеного м'яса, мов на Великдень... Ввійшов у хату: в печі горить, молодиця щось присмажує, а за столом сидить червоний, аж піт з його капле, Карпо і уминає страву. Зрадів — та так з мисними устами й пол'є цілувати ся. Посідали ми. Дивлюсь, на столі повно полумисків і з печеним і з вареним, а долі кістки валяють ся.

— Ну, як же тебе Бог милує? Чув я, що тобі пощастило. Аж тепер хазяїном станеш...

— Та спасибі Богові й тітці покійній — хоч трохи оддишу та поживу по людському...

— Воли собі купиш, або десятину поля.

— Воли! Що міні з волів? Я сам досі був як віл у плузі. Ні, годі... Тепер я поновлю свою кров, наберусь сили. Он у Німеччині або в Англії робочий чоловік кожен день їсть мясо. Того він і сміливий, і розумний, людиною нарікаєть ся. В йому кров грає... А ми що?... Жінко, давай що там насмажила...

Молодиця поставила печеню.

Частують мене. Карпо трощить, аж сопе.

— І не хочеть ся вже їсти, каже, а треба...

— Та не їж, коли не хочеш.

— Ба! А пам'ятаєш, як урядник розбив голову твому Іванові?

— Пам'ятаю.

— І як я скочив рятувати Івана?

— Ну?

— І як на мене гримнув тоді урядник!

— Ну!

— А я-ж що? Хіба не злякав ся? Ні?

От тим то й ба!...

Дзвонять по селу: здурів Карпо тай здурів. Люде йдуть у поле орати, а він до попа, та не так до попа, як до попової куховарки

дізнати ся, що вона батюшці варить. Баба Яличка хвалить ся: двічі, каже, на тиж-день глечика йому скидаю: жере без пам'яті, воно йому з незвички й вадить.

Минуло отак зо два тижні. Не бачу я щось Карпа тай не бачу. Наші ниви сумежні: орю я свою й дивно міні, що Карпова стоїть обломом, не орана. Що воно за знак? Чи не хорий часом. Треба-б одвідати. Та повертаючи з поля й зустрівсь із ним.

Схуд, поживк, очі позападали, а сам не веселий.

— Що, питаю, підновив кров свою трохи?

— Та підновляю. Зразу не можна. Ти думаєш — легко воно нашому братові? Нема в кого ради засягти. Питав у попаді, що вона дає попові: локшину з яблуками, каже, любить мій батюшка. Зварила міні жінка тої локшини — солодке, нудне, з душі верне, а їм, нічого не вдієш. Часом так погано, що й на світ не дивив ся-б, а часом чую, як кров у міні грає, сьміливість у собі почуваю, так, здаєть ся, орлом би й подинов. От тільки не відаю — що користніш для здоров'я: пиво чи чай? Порай, Максиме, ти-ж у москалях був, світла бачив, чув може.

А міні і сьміх і досадно: не витримав я — кажу йому:

— Чор'зна чим ти клопочеш свою голову, Карпе. Може там німці — чи про кого розка-завш і живуть по людському, а нам воно не личить...

— Через віщо-ж? Хіба ми не люде!

— Люде, та не такі...

— А які-ж?

— Мужики...

— Ну, так що?

— А те, що не для нас усі ті витребеньки.

Глянув на мене Карпо так гостро, крутнув головою, мов бичок, що його муха тне, та так з докором:

— Оце й ти проти мене?... І ти може скажеш, що Карпо дурний, гроші переводить замість того, щоб купити яку хвостяку або свиняку на хазяйство.

— А скажу...

— Ну, не сподівав ся я од тебе, Максиме, почути таке слово... не сподівав ся... Прощай, коли так...

Крутнувся — і пішов.

— Пожди, гукаю за ним — не сердь ся бо...

І не озирнув ся.

— Прощавай, одгукує. Ех, шкода, нема вчителя!

Не хочеш говорити — вольному воля...

Сумує Карпо. Міні зі свого обійстя видко, що у нього в дворі робить ся... Ходить він по подвірю, никає, то в садок подасть ся, постоїть під деревом і знов на двір, немов учорайшого дня шукає... До роботи не береть ся, до мене не навідуєть ся... Жаль міні його — товариші, в купі зросли, а тепер немов посварили ся. Свій своїому — тиць солому... Піду до нього в неділю, мислю, нема чого бурмоситись...

Довелось ранійше. Тесав вісь — та якось і вищербив сокиру, треба в Карпа позичати. Вступив я у сїни, а хатні двері не причинені, міні й чутно, як Карпо вигукує:

— Розщібай пазуху!... Ану — чи влучу!... Що воно таке, думаю собі: чи йти, чи не йти?

Та вже якось одхилив двері і бачу: молодиця сидить на лаві під вікном, розцібула пазуху, аж перса видко, ще й руками її притримує, а Карпо лежить на постелі і влучає жінці в пазуху цукерками. Кахикнув я.

— А, це ти, Максиме, зрадів Карпо: заходь, заходь... Ми тут з жінкою ласощами забавляємося, цукерки їмо. Вони, бач, з цукру, а цукор потрібний для тіла, він його нагріває, як дрова піч і підживляє... На, їж і ти...

Сів я, гомонімо. Карпо нічого, наче забув нашу останню розмову. Тільки помічаю я, що він щось мулить ся. Говорить він, говорить, та все звертає на тії цукерки.

— Я, каже, жінки не неволю роботою. Хай оддише... Вона не худобина, не каторжна яка, щоб цілий вік свій працювати... Треба ж їй спочити, треба й розважитись чим. Людині по людському слід жити...

— А якже, а якже, підтакую, що-б не гнівити вже його.

Коли це враз: бом, бом, бом... Я аж жахнув ся.

— Та то дїгари, смієть ся Карпо; капосний жид продав міні попсовані: показує два, а б'є тринадцять. — Ходи но, я тобі ще щось покажу...

Та взяв мене за руку, підвів до стїни і показує якусь дощечку.

— Що-ж воно таке?

— Термометром називаєть ся, каже. Подивись — і знатимеш, скільки тепла в хатї... А винесеш зимою на двір — показує холод.

Чудасія!

— На що-ж він тобі?

— Як на що? Треба ж знати, чи доволі тепла, чи здорово людині в хаті, чи не здорово...

Ну, думаю собі, це вже ти свої почав. Піду краще вісь кінчати. Позичив сокиру тай з хати.

Коли так над вечір — майструю я ще коло стодоли — чую — у Карповому дворі сварка. Щось так здорово басом лаять ся — і голос по знаку. Прислухаюсь — яж то тесть Карпів, жінчин батько. За що вони завели ся, думаю собі, тай приступив ся до лґся.

— Оддай міні ті гроші, що ще не проциндрив, кричить тесть, я їх заховаю, поки не прочумаш ся...

— Яке вам діло до мого життя й до моїх грошей — не ви міні їх дали, сердить ся Карпо.

— Опамятай ся, Карпе... Що ти вигадав, по панському схотів жити, кров свою одмінити. Чи ти сповна роазуму? Гей, накласти-б тобі на бідність, щоб знав, як переводити важкою працею загароване добро...

— Не по панському. раз вам сказав, а по людському. Ну, та що з вами балакати.. Однаково, як з отим кілком...

— Що, що ти міні сказав?

— Те, що чули.

— Та-ак?

— А так.

— Ну, то бувай здоров, небоже...

— Щасливо...

Розсердив ся старий, гримнув дверима, пішов.

А Карпо і собі надув ся, мов видик:

— Иди, каже, під три чорти, обрид.

Овва, думаю: розбили глек, а воно не добре, бо тесть таки частенько запомагав Карпа. Прийде колись коза до воза.

Минула осінь. Зима в нас того року стала зразу, рівна, свіжна. А у селі не забувають Карпа, усе його ймення мелеться й шеретувать ся. Одні кажуть, що він уже проїв ті гроші, що тїтка одписала, а другі присягають, що в нього чимало ще лишило ся. Усе, кажуть, возить щось з міста загорнене папером... Та й коня сторгував у Іванівського попа, ще й не аби якого, а за сто карбованців. Пів сотні оддав уже, а пів сотні позичав у нашого таки чоловіка, багатенького хазяїна. Бач, думаю, і не похвалив ся, дарма що товариш й сусїда... Коли це справді приводить коня. Кїнь гарний, расовий, басує, що й не вдержиш, сказано огер. Хвалить ся Карпо, радий такий :

— Правда, каже, дешево купив ?

— Воно то не дорого — так иньший за ті гроші пару купить...

— Е, я люблю хоч не багато, дак гарного.

Того-ж таки дня запряг він буланого в санчата і повіз жінку катати ся. Зглядають ся люде, усе село дивує з нового багатира.

На другий день зайшов я за чимсь до Карпа — не застаю, сама ізо молодиця.

— Нема, каже, мого в дома: повіз Іванівському попові гроші за коня.

Тонко-ж ти прядеш, голубе, коли на позичені гроші такі коні купувш. А проте — повіз, то повіз. Сам знаєш, що робиш... Міні бай-дуже.

Коли це в ночі, спимо ми, щось у вікно стук !...

Схопив ся я.

— Хто там?

— То я, Карпиха...

— Чого вам?

— Вийдіть на час...

— Ну, що там, питаю з порога.

— Ой, лишечко, біда : коня вкрадено, чоловіка привезли п'яного, без пам'яті, ще й гроші у нього витягли, п'ятдесят рублів. Ідіть до нас, давайте яку раду.

— От тобі й маєш! думаю та скорійш на себе кожушанку і йду. Вступив у хату — лежить Карпо на лаві плазом, мов зарізаний кабан, і пальцем не ворухне, одно постогнує... Розхрістаний, розперезаний, без чобіт — гидко глянути... Коло нього сидить чоловік, таки з нашого села, що привіз його... А молодиця що не гляне на Карпа, то так і заголосить, аж тіпаєть ся, бідна.

— Що ти наробив, клятий... Пропали ми тепер на віки-вічні... Де ти гроші подів, ледащо, кажн, де!...

Та сіпав його, та торсав за плече. А він тільки липне очима тай мукне..

Звісно, людина непитуща, його і розібрало.

— Обшукайте його скрізь, раю, може де знайдете.

— Нема, каже, я вже скрізь оглянула, навіть устїлж з чобіт повикидала, бодай його з пам'яті викинуло...

— Де-ж це він начастував ся?

Чоловік той і розказав: їхав він, каже, до Іванівського попа і вступив по дорозі до мальованої корчми, не знати за чим. А там пили якісь — хто їх розбере — чи воно панки, чи цигане... От він з ними і почав гро своє :

і як треба по людському жити, і чому неправда на світі повела ся... Добалакались до того, що Карпо під стіл звалив ся... Бачу, каже, діло погане, вивів його з корчми — глип — аж нема коня. Ну, наробив я галасу... Сюдя-туди, шукай вітра в полі... Тоді я його на свої сани й привізі...

— Давайте раду, благає Карпиха.

Стягли ми з Карпа свиту, уклали на постіль — хай проспить ся, а самі на коний тай майнули на розвідеи.

Повернули аж на другий день, з полудня вже було, ні з чим, звісно.

Тільки я в хату — суне Карпо до нас, а сам схуд, счорнів, як з хреста знятий.

— Еге, кажу, отак наші по людському живуть...

Глянув він на мене — та так жалібно, аж за серце вхопив.

— Ні, каже, це вже по свинячому вийшло... Не вмів я по людському жити... Не для нас воно...

— Хіба-ж я не казав?

Повісив голову, мовчить...

А тут біда: ціп править пятьдесят карбованців за коня, той чоловік, що позичав гроші — теж напосів, у суд хоче позивати, а до тестя й не рипай ся, такий сердитий...

— Що, каже, пожив по людському, одмінив кров?... От нехай пуцу йому кров з носа, тоді побачу, яка вона в нього тепер...

Довелось телицю спродати і новий кожух. Звів ся ні на що, а довгів не сплатив... Коняка, правда, знайшла ся — так окалічена на всі чотири ноги, за вісім карбованців продав жидам воду возити...

Питаєте, чи запоміг хто? Де там! Глузують іно з Карпа, сьміють ся:

— Маємо, кажуть, заступника. Дарма, що в нас не кров, а юшка з картоплі, за те в Карпових жилах тече двісті титчинних рублів й попова коняка...

Навіть хлопці з-за тинів дражнять ся:

— Дядьку Карпе!... яка кров з пива? чи така, як з гороху?...

Оттоді на Карпа й напало. Спохмурнів він, мовчазний став, вовкуватий... Поки брязчали ще титчинні карбованці — було й за холодно воду не візьметь ся, думали — на віки зледащів людина, а то так зразу запалився до роботи, що аж горить йому з під рук. Цілий день од сьвітання до смерканя товче собою та все з люльки пахає, та все пахає, мов паровик. Цілу зиму то в попа то в пана цїпом махав, не нахвалять ся їм, такий робітний, а на весну пішли ми на зарібки... Вже він і довги сплатив, і процент вернув, вже й корова стоїть на оборі, а й він досї вештаєть ся по зарібках. І так то вже щиро працює, так взято береть ся до роботи, мов що пече його в середині. Он гляньте, закінчив Максим своє оповіданє, показуючи на Карпа, як стараєть ся!...

Я глянув на Карпа.

Не розгинаючись, гунав він трамбовкою і за кожним разом, як важка колодка спадала на землю, з грудий його вилїтав короткий і різкий свист. Буйні краплі поту котили ся з під рудої шапки по його чолї і спадали на землю, як горох. На крутому чолї набрякла жила, виявляючи велику напруженість. Якась дика, непогамована енергія керувала його рухами. Здавалось, якийсь вогонь палає в сере-

дині цієї людини, об'являючись синім димком з короткої люльки.

— Гей, Карпе, гукнув жартовливо Максим: старайся міні, не лїнуйся... Роби по людському...

Карпо зупинився на хвилину, глянув з докором на Максима і нічого не одповів. Він тільки крутнув кудлатою головою і ще з більшим зав'язем загував трамбовкою, немов хотів забити в землю щось йому докучливе й вороже...

Я замислився.

А навкруги було так гарно, так радісно. У чистій і ніжній, як лоно коханки, блакиті, в могутній хвилі життя, що ледве виявлялось тямним трепотінням соків, в теплому й запашному диханню весни було так багато радості, почувалась така повна гармонія... І наче в такт природі серце моє стрепенулось од бажання подібної-ж гармонії в людському житті, од сподівання нової весни, коли добре насіння не загине в холодній землі, а зійде, розіветься і дасть роскішне жниво під впливом животворного тепла...

Чернігів, 1900.

ПОМСТИВ СЯ.

„Стиха, стиха Дунай воду несе“... а ще тихійше, ще спокійнійше над пишним Дунаєм. Південне повітря, убравши в себе, мов губка воду, усі проміння сонця, висить тремтячими грудьми над чудовим краєвидом, тисячами сліпучих іскорок обсіпає широку річку, що ледве помітно для ока гойдає свою жовту воду межі пісковатими берегами... А на румунському боці ген-ген понад тихим Дунаєм зеленою лавою простяг ся кучерявий гай вербовий і стоїть на варті поміж річкою та шпичастими горами, що блакитними тінями лягли на блакитному небі і приковують до себе очи, і ваблять у свою далечинь імлисту...

Вечоріло. Здорове палаюче сонце зупинилось над Галацом, над тими щоглами незліченними, що но мріють вершечками в імлістій блакиті, над тими плавнями розлогими, що зеленіють в далечині високим комишом...

По цім боці Дунаю, де розкинулось м. Ренї, над самою річкою сиділо двоє людей. Клушки з привязаним до них казанчиком, що лежали осторонь на пісочку, запорошені чо-

боти й одіж — свідчили, що то подорожні. Оден з їх, одягнений в широкі сині шаравари та молдуванський „капаран“, мав не більш як двадцять п'ять літ. Від білої „качули“, насуненої мало не на брови, виразно відбивалось смугляве енергічне обличчя з орлиним носом, з трохи грубими устами під чорним вусом, з карими очима, що повні смутку й задуми, визирали з під густих брів.

Товариш його — людина літ під сорок — насамперед бив у вічі буйним рудим волоссям на голові, довгими розкуйовданими вусищами та неголеною бородою, що мов щітка, стирчала рудою щетиною. Бліде, мов налите чим обличчя його було зібране в дрібненькі зморщки і сливе не оживлялось мутними синими очима.

Подорожні що-йно викупались. Рудий розгортав ще мокрі вуса, з яких стікала вода та застьобував свою безбарвну піджачину, що враз з такими-ж пошматованими штанами, забучавілими капцями на босу ногу та заялозеним кашкетом — складала його мізерну одіж.

— А-а! добре!... покректав рудий. — А глянь-но, Свириде, як вода підживає!... — звернувся він до товариша.

— Десь у верховині дощі випали, — відповів Свирид. Трудно нам буде, Лука, через Прут перехопитись у Молдаву, бо й Прут, мабуть, стоїть повний, як по весні...

— Не журись, козаче! Най тії журять ся, що гроші мають... Одно погано: вода розливає, а в горлі посуха! але ми зараз порадимо на се, — казав Лука, — присвоюючи до себе чималу баньку з вином та приязно всьміхаючись до неї. — Три ока „джину“! —

поміть собі!... — Лука приклав баньку до рота і з усмішкою раювання на змарнілому виду, пожадливо почав дудлити з неї. — А-а! „бунджіа“! Добре вино... На, пий!... Добре вино, кажу... а було колись, брате мій, що я на таке вино й не глянув би... Угорське, шампан благородний, портвайн, бордо — от мої трунки... Було колись: його благородіє, поручик Лука Іванович, дідич подільський, а тепер... босявка, дідич ринштоку мійського, матульняк-заволока!...*) Дай-но, брате, ще „джіну“... Оттак! Ти чому не пєш? Пий, закушуй: от тобі бриндзя, перець... Їдж, повіль є що Їсти! Е, було колись... А знаєш, кого я зустрів отут у Ренях?... Ні, зроду не вгадаєш... та й як тобі вгадати, коли ти і в віччї їй не бачив, а мене оце два місяці либонь, як зустрів на матулї? Іду я собі по „джіа“ оцей до шинку, коли бачу, стоїть на порозї молодиця... Як глянув я на неї, так і впізнав відразу. Вона! Коханка колишня!... Змарніла трохи, схудла, талишив ся той стан гнучкий, ті очі глибокі, що, здасть ся, усе бачуть, що в тебе заховано в серці від себе навить... Вона зірнула на мене та не впізнала, мабуть, бо й не ворухнулась з місця... Мінї нїяково було забалакати до неї, бо бач... таке було межї нами: пять літ оце минуло, брате мій, як я не з баньки кружляв, як тепер і не з матульняками гуляв, а в благородній кумпанїї дворянській розливав вина коштовні, мов воду тую... Бо була, брате мій, і земля своя, і двір, і челяді повно... сказано, дідич... Було, та збігло, не знать куди подїло ся... оттак:

*) Матула — по молдуванському здоровезний волк. Матульняк — рибалка на риб. заводї.

фью-ю!... та й нема... Так що-ж я мав казати?...
Еге, про дівчину. Саме за рік перед тим, як
жиди забрали за довг усе майно моє, стала
в „маменьки“ мої за покоївку дівчина одна.
Оця сама, що зустрів у Ренях... Гарна була
дівка, така гарна та свіжа, що мене, було,
аж коло серця запече, як гляну на неї... А горда
та пишна, й не приступай!... Я колись до
неї — а вона як стусоне мене в груди!... Ме-
не — дворянина!... Ще й відправитись хотіла,
та мати не пустила. Чекай-же, думаю собі,
завзялась ти, завізьмусь і я... Розсердився
спершу... такий лихий та сердитий, що й не
приступай... Лише гримаю на дівку. А далі,
брате мій, потихенько, помаленько, почав я укось-
кувать її... То словом щирим обізвусь, то го-
стинця привезу... От моя дівчина й залишила
брикати ся... Крутив я, вертів я, мов ту рибу
на гачку водив, поки не діпав свого... І жив
я отак, брате мій, мов у раю, щось з пів року...
Тут тобі бенкет безперестанку, день-у-день,
кумпанія гарна, вино аж шумить — леться,
карти, роскоші всякі... а тут дівчина пригор-
тає, душу вивертає своїми очима глибокими та
сивими, мов море в годину... Дай-но, брате,
„джину“! Х-хе! „бун джін“!... Не довго я раю-
вав отак. Помітила „маменька“ моя пекійниця,
що погано з дівкою, порадилися ми — й від-
правили її... А тут незабаром попродали усе
добро моє за довг, „маменька“ померла, това-
риші відцурались, і лишився я оден, як палець,
без грошей, без захисту... Е, що я брешу: без
захисту! Захист був: від шинку до шинку,
від Сруля до Мошка — скрізь своя хата, скрізь
свої люде!... Наплю ся гарно, виплюсь ще
краще: рівчак під боки, камінь під голову,

небом загорну ся — сплю, — всі минайте його сиятельство — пана матульняка, дідича мійського ринштоку!... Прїзди, Свириде, в гості: прийму тебе у власній господі так, що й не здякуєш ся!... А ти чого сидиш сумний та мов сич той напизив ся?... Пий та не журись! Най тії журять ся, що по дві сорочки мають, а хто має одну — кинь лихом об землю та пий, поки й останньої не позбудеш ся!...

— Чого я сумний, питаєш? — обізвав ся Свирид. Так мені чогось журно нині... Змовились ми з тобою на Молдаву податись, пошукати долі за кордоном... Та ввижаєть ся мні, що не втопимо ми лиха в річці, перепливаючи, не загубимо його й у плавнях, переховуючись... Скрізь нам, бурлакам, однаково... Чотири роки блукаю я по Бесарабії, гадаючи втікти від лиха, що залишив на Україні, а ніяк не можу... Я від недолі — а вона за мною. Піду тихіше — біда мене нажене; піду швидче — сам біду дожену... Що в того, що я бурлакую, гірко працюючи? Що я маю з того?... Сьвята голізна, та й годі!... У других хоч родина є, втіха якась у житю, а сирота — мов те покотиполе, що вітер жене по степу, відірвавши від корінця... Зійшло колись і для мене сонечко та заздрісно стало другим — і заступили...

— Чудна ти людина, Свириде! — перехопив Лука: — шукаєш щастя по всьому сьвітї широкому, а воно тут, у цій баньці пикатенькій на дні спочиває...

— Зазправ я туди аж на дно саме, а не знайшов своєї долі, не втопив там і лиха свого... Колись і я був щасливий, колись і до мене доля всміхала ся... — казав Свирид наче до

себе, підперши голову долонями. — Як тепер бачу я долю свою: стан гнучкий дівочий, очиці сині, аж чорні часом... за брови сьвіт би віддав, коли-б мій був, такі веселі та хороші... Ластівкою падала коло мене дівчина... А я не кохав її, ні... було-аж за серце мене ссе щось, як день не бачу... Хто його знав, чи в шавлії купано її змалечку, чи в любистку... Тільки гроший, мабуть не кидано в купіль, бо такою вбогою зросла, як і я... Покохали ся ми, — побрати-б ся, одружити-б ся — та ба! Не поставиш хати з лободи, як кажуть, а иньшої немає... У приймаки пристав би — так родина велика, сини підростають, до старшої дочки зятя прийняли. Порадились ми з дівчиною, побідкались і стали на тому, що вона пійде у найми, складе за рік карбованця якого, а я те-ж помандрую на Бесарабію на зарібки... Що-б хоч хату було за що поставити та на таке-сяке господарство спромогти ся... А там, як Бог дасть... Ей, не хотілось мінї на ту Бесарабію, так не хотіло ся, як живцем у яму... наче серце віщувало... Та не послухавсь, пішов. Так по масниці, по пущеню, першого дня посту й вирушив. Ще ніколи не кидав я рідного села, у перше вибрав ся в такий сьвіт далекий — то-ж на серці було неспокійно, лячно чогось, журно... Що там чекає в чужій сторонї?... З чим і як повертати му? Пам'ятаю — поганний був ранок: туман наліг на землю, гемзило, ноги грузли в підмитому водою снігу, брудна вода стїкала в долину... Погано було, як в мене на серці... Вийшов я на гору, став під фігурою і озирнувсь в останнє на село: туман лежав над селом ще густійший в долині, ніж на горі... Коли це, зза фігури щось так тихо: „Сви-

риде“! — каже. Я аж жажнув ся, затремітв
весь.. Озираюсь, аж то вона, Марія моя з-за
фігури слюзи втирає..

— Оце добре! — перехопив Лука: —
твоя Марія і моя Марія! Тих Марій на сві-
ті — як за гріш маку!... Ну, випиймо-ж за
обох Марій!... А-а! „бун джін“!

— Жалко міні стало її... дурне серце
мов у лещатах стис хто... казав далі Свирид,
не звернувши уваги на тост за Марій. —
Взяв я вмовляти її, взяв їй казати, як вірне
кохаю її... „Бачиш, обізвалась вона, як той
сніг водою поняв ся? Гляди-ж, щоб і кохання
твое не стануло отак на чужій стороні, далеко
від мене“... Наворожила, та не міні, а собі
наворожила... Гей, та пішов я, брате мій, сте-
пами, та пішов ланами у той край, про який
чував лиш від бувальців... Ідеш, ідеш — над
головою небо, під ногами поле... А чие воно
поле оте -- хто його знає... Чужина. І несеш
у чужину ту свою долю сирітську, до якої
всім байдуже, та ще силу молодую на пожи-
ток жмикрутам-дукам... Став я в Болгарина.
На весну й на літо найняв ся. Платня нічого,
краща ніж в наших сторонах, а робота така,
як на доброго вола... Та дарма!... Аби мене
люде не шкодували, а я себе не пошкодную...
Спершу за роботою нічого не помічав я... Гей
та соб! соб та гей! — звісно, як наймит, від
свитаня до смерканя в роботі... А далі, як
звик уже, оговтав ся, розглянув ся навкруги,
і завелась у серці шашіль... Вийду на степ —
ні, не наші степи... і точить шашіль... Гляну
на людий — ні, не наші люде, і знов тая ша-
шіль у серці ворухить ся... Не так міні пта-
шки щебечуть, не тої мені пісні вітер співає..

Почав я банувати. А найгірше за Марисю... Жалко мені стало за тими нічками тихими, що бачили женихане наше, що чули любую розмову... Жалко стало й за селом рідним, де я зріс, хоч не зазнав змалечку щастя. Хто його зна, що зі мною поробило ся: тягне мене, мов гаком тягне в свою сторону, рветь ся серце назад, у село, бривдка та навісна став міні сторуна чужа... І був би не витримав, був би кинув все та подавсь назад, коли-б не Марія... Задля неї, задля власного щастя лишивсь я, наваживсь перемогти себе... І вона, згадав я, поневіряеть ся десь, бідна, у наймах, і їй не в медом... Збігла міні отакечки весна, збігло й літо. Взяв я в хазяїна як оден гріш шістьдесять карбованців і подав ся... не до дому, а в Миколаїв, де, як раjali люде, можна знайти роботу на осінь й на зиму. Пішов я туди, бо щоб почав я з тими шістьма десятками?

Цілу осінь мішки носив на пароходи, а на зиму за збіржака став у хазяїна. Ніколи було, здаєть ся, думати про дівчину, а про те — вирвуть ся згадки на волю й полинуть на село рідне до дівчини коханої... На дворі заверуха, сніг летить в очи, а я сиджу на санках — і ввижаєть ся міні вечір теплий з пахощами весняними, з хрущами, з вишником білим від цвіту рясного, а на перелазі сперлась Марія і грає до мене очима... Було аж жажну ся, як гукне хто на вулиці: „Звощик!“, а вітер іа свігом так і шмагне в очи.. Листів до неї не писав я, бо не знав, де вона служить. Від неї те-ж не мав звістки, бо сама не вмів, а другого прохать написати — соромно дівці... Ну, та байдуже, на весну побачимось. Склав я за зиму ще пів сотні, і так ото в середохресте

подав ся до дому... Іду я тими степами, тими ланами розлогими, що й торішньої провесни, а не чужі вони міні, не лякають, а мов осьміхають ся приязно... Тала вода дзюрчить по дорозі та пригадує, що казала Марія торік під фігурою, а я тільки осьміхаю ся на ту згадку... Хороше міні... весело міні... жайворонки немов весільної співає... І чого поспішавсь?... Коби знатє... ба! коби знатє!... Та хто-ж його знав, що буде, як в пісні співають: „Кохали ся та не побрали ся, тільки серце жалю набрало ся“...

Свирид замовк.

А сонце вже сїдало. Високо, високо під небом вечірнім пролетіли величезним табуном дикі гуси у плавні на ніч і виповнили повітре дивним гуком, що мов відгомін далекого дощу, провіс ся понад тихим Дунаєм. Небо над Галацом жевріло, як распечене залізо, широка річка понялась на заході вогняною барвою, далі зарожевіла, засяла блакитю, а там заблищала сизою барвою холодної криці... Вербовий гай на тім боці повивсь у темряву, почорнів, блакитні гори стали синіми та хорошими... По тихих водах Дуная мов лебідь проплинув парохід і виразно виткнув ся на палаючому обрії як з чавуна вилитими чорними щоглами. Захвилювалась вода, мов жито від вітру, покотилась валами до берега, наблизилась — і вдарила з глухим стогоном в пісок, розбиваючись на тисячі білих крапельок... І знов усе стихло; тільки сполохана річка, гойдаючись в своїх берегах, мельодійним хлюпанєм жалілась жовтому пісочкови на докучливих гостей...

Зачаровані подорожні сиділи й мовчали. Ось збігла на берег дівчина, прихапцем зачер-

пнула мідяними кувхами жовтої води і знов подалась на прикрий берег. Ось ставний мокан, в своїй мальовничій білій одежі, привів до води коня напувати. Кінь порськає, голосно втягує в себе воду і, напившись, чвалає назад, лїново переступаючи з ноги на ногу. І знов усе тихо. Кордонна сторожа розклала на тім боці багате; червоний відблиск від нього осяває нижні гiлячки чорних верб, додаючи ще більше принади чудовій картині наддунайського вечора...

— Дивись, — сполохав тишу хриплим голосом Лука: — вода таки піджива... мало не до ніг моїх дійшла, а де була, як ми купались!...

— Піджива... отак мої згадки підживають, як тая вода... — почав знов Свирид, мов чекав, щоб його торкнуто. — Як нині пам'ятаю, вже посутеніло, коли я вздрів своє село, повернувши з Бесарабії... І не радісно, а турботно забилось у мене серце, скоро побачив я дим з коминів у селі рідному... Що там? Як там? Де Марія моя? — турбуюсь в'одно. Іду вулицею, зустрічають мене, впізнають, розпитують, де пробував, чи щастило, а мене так і кортить розпитати про Марію, так і крутить ся на язичі ймення її, та ніяково розпитувать... Подавсь я тою вулицею, де хата старих. У хаті сьвітить ся, каганець блимає... Я під вікно та так і припав до його. Стара півмітки з скрині виймає, старий чобіт розглядає та копирсає шилом, а зять з жінкою про щось радять ся біля печі... Марію нема. Може пішла до дівчат... А може... я так і прикипів до землі, жахнувшись несподіваної думки. Та ні, не так

вона кохала мене, щоб не дочекавшись, віддати ся...

— Свириде, голубе мій... — перепинив п'яним голосом Лука: — подай міні баньку... Ти не пити меш, то я за тебе решту випю... А-а! „таре бун джін“! Це єдина потіха... всіх матульняків... і простих, і вельможних... Ну, кажи, кажи... слухаю...

— Входжу я до хати, — провадив далі Свирид, — привитав ся, забалакав. — Щось ви подались, тітко, кажу до старої. — Чи всі у вас живі-здорові? — питаю ся. — Усі, хвалить Бога, відказує... — А де-ж Марія? — наважив ся я, що її в хаті немає?... Тільки що й но вимовив я, стара як заголосить, як ударить ся головою об скриню, аж старий вискочив зза столу. Я так і затерп. У голові мов залізом распеченим шпигонуло: нема... умерла... утопилась... Хочу поспитати — де вона, що з нею, а язвк як став дуба, так і не ворухнеш ним. Далі-ж як не скочу до старої, як не скрикну: Де Марія?... то так усі й замовкли та видивились на мене, перелякані... — Де Марія? — кричу я, де ви поділи її? кажіть! — та грюкаю кулаком у стіл, аж старий узяв мене за руку та: „Що тобі, хлопче?“ питає. А я й не в той бік, тільки слухаю, як стара, голосячи, приказує: „Занапали дитину нашу, занапали... пішла в найми, як і людські діти... та недолюдок той, пан з Бобріку... звів її... й заповів кудись, що й путь її пропала...“ Я вже не слухав далі... мов божевільний вискочив я з хати, гидкою міні стала людина кожна... На серце мов, на голову, на всеньке тіло вагою налягло лихо, гнітило мене, я чув, що міні тісно й на про-

сторі... Я памятаю тільки жадобу помсти, що
поняла мов серце болюче... памятаю, як я при-
сягавсь: помщусь... люто помщусь... на обох
помщусь!... Я забув на той час і про свої ноги
натружені, і про те, що вже ніч упала на зем-
лю: швидкою ходою пішов я у Бобрик... Біжу...
тіло мов горить, палає і не холодить його ві-
тер зимний, що дме просто в очи... І досі не
тямлю, як пробіг я п'ятнадцять верстов і не
чув втоми, не зважаючи на свої ноги нату-
ружені... В Бобрику вже спали, нігде не світи-
лось.. Став я край села та й наче опам'ятав
ся. Як же я помщу ся?... Тепер сплять у дворі,
не пустять мене до пана, зв'яжуть ще, мов зло-
дія якого... Сів я на дорозі й почув, що в мене
болять ноги... Сиджу, схиливши голову на
груди... і враз зробилось міні до всього бай-
дуже, наче не мене скривджено, наче те, що
сталось, не мов лихо, а чуже, далеке... Бог
з ним, з паном, з помстою, з усім на світі...
і чогось жалко міні стало, тужно так, журно...
Перед очима імла знялась, відгородила мене
від світу цілого... Байдуже!... Помало-малу
з імли тої виткнулась виразно Марія, така
сама, якою бачив я її під фігурою, глянула
на мене глибокими очима й уpekла мене тим
поглядом... у саме серце вpekла... Скочив
я з землі, порвавсь у бік, як до села й затис
кулаки. — Помщусь, і вас загублю й сам про-
паду!... Однаково! — думав я, походжуючи
по полю під селом та чекаючи, щоб розвидні-
лось... І вже холодна ніч не проходила мене,
а додала тільки зваги... Добре таки розвидні-
лось, як я подавсь у двір. Там вже повно було
якихсь судових. Казали, що приїхали прода-
вати двір за довг. Я до слуг: покажіть міні

пана Гаєвського, дідича вашого, — а сам не тисну ніж у жмені, ні, аж пальці заклакли... Нема, кажуть, поїхав десь...

— То ти був у мене в Бобріку?... — забелькотав Лука. То моя Марія була твоєю суженою?... А я й не знав... а я й не відав...

— Як?! — скочив Свирид: — то ти пан Гаєвський?...

— Був колись... був колись, брате мій, поручик Лука Іванович Гаєвський, село мав, а тепер його сиятельство господин матульняк, дідич мійського ринштоку!... Смір — но-о!... заверещав він п'яним голосом і бовтнув ногою по воді, простягаючись на бік.

Якась сила шарпонула Свиридом. Згадки колишнього, що вже чотири роки як проминуло, але колишнього гірко, болючого, принесли з собою і відгомін тої жадаби помсти за знівечену долю, що колись владно запанувала над покривдженням. Якась сила шарпонула Свиридом. Але глянувши на п'яного ворога, що, засипаючи, тільки толубом лежав на суходолі, а ногами в воді, він з огидою відвернув ся і сливе вибіг на прикрий беріг.

— Хай вода сьвята помстить ся за мою кривду!... Хай вона забере тебе!... — казав Свирид до себе, важко відсапуючи.

Він хотів бігти, але зупинивсь. Сливе над самим вухом його ростяв ся понизуватий свист і, погрюкуючи та мигтячи осіяними вікнами, промчавсь потяг, перепиняючи Свиридову дорогу.

За цю хвилину в душі Свиридовій счинилась боротьба. Його серце то ївально намагалось помсти, то страхалось запропастити жите людське, статись причиною смерті лю-

дини. Боротьба та тяглась одну йно хвилину; якесь почуте взяло, мабуть, гору, перемогло, бо Свирид вернувся до Дунаю, де по коліна в воді лежав п'яний Лука, похрапуючи носом. Свирид на превелику силу витяг з води Луку, хоч той вовтузив ся з ним та белькотав щось крізь сон, звів його й сливе поніс вулицею. Проходячи повз одну хату, Свирид затремтів увесь та мало не впустив Луку на землю; на порозі, осяяна сьвітлом з хати, стояла якась молодиця й йому здало ся, що то Марія. Свирид запровадив товариша до шинку. Лука наче опритомнів трохи, побачивши знайому обстанову. Він похитавсь трохи на нетвердих ногах, стукнув кулаком у стіл і гукнув на всю хату:

— Око „джіну“ для його святельства пана матульняка!... „Діграбе!“ — і вилаявся поганою молдуванською лайкою.

Свирид вискочив з шинку дуже зворушений й подався назад, до тої хати, де на порозі бачив жінку. Жінка й досі стояла на тому-ж місці. Свирид наблизив ся до неї, зазирнув їй в обличчя та й пізнав Марію.

— Маріє!... — сказав він тремтячим голосом і нервово скинув шапку з голови.

Жінка жажнулась, підійшла до Свирида і пильно глянула на нього.

— Свирид!... — прошепотіла вона, подаючись назад.

— Маріє... і враз сильним рухом роздер він свою шапку на двоє і кинув її під ноги Марії.

— Отак з моїм серцем!... — додав.

Хвилинку обоє стояли нерухомо: вона з спущеними долі очима, він блідий і тремтячий.

— Марие... наблизив ся Свирид до неї й узяв за руку.... Скажи мені, що з тобою було?...

Марія звела на нього очи, і мов горох покотив ся, закапали з їх сльози. Вона заплакала, жалібно хлипаючи, мов дитина.

Свирид відвів її на бік, під баркан.

Марія, обливаючись слізми, оповідала йому про свій сором несьвітський, про те, як вона з дитиною малою, боячись вернутись до дому, тиняла ся по наймах, тяжко бідуючи, як урешті вмерла їй дитина, як якась пані завезла її до Рені, де вона стала за наймичку в Грека, що держить шинк... А Свирид слухав, мовчазний, не обзиваючись і словом, не оповідаючи ні про свої муки, які вона завдала йому, ні про думку помстити ся на ній за зраду.

— Прости мене, Свириде! — скінчила. благаннем Марія.

— Най тобі Бог простить... Слухай, що скажу... Не маю я волів круторогих, нема в мене й червінців у чересі... Є в мене самі йно руки оці жилаві та роботящі, що не злякають ся жадної праці... Годувався я з них досі, вигодую й родину... Як я тобі не гидкий, Марие, не обридлий, то будь міні дружиною та помандруємо на Молдаву, щоб ніщо не пригадувало нам лиха нашого...

Марія хотіла кинутись йому на шию, але не посміла і тільки відповіла ревним голосом :

— Спасибі тобі...

А другої днини рано вранці, коли ще „дідич мійського ринштоку“ солодко спав десь на вулиці, загорнувшись небом, Свирид та Марія вирушили в дорогу. Вони подались на

Джурджулешти, аж під Слободзею, де, як кажуть, легше перехопитись через вузький Прут, легше обминути кордонну варту... З плавнів зняв ся білий туман, сивими хмарами покотив ся по тихому Дунаю, закриваючи блакитні гори, заступаючи сьвітло сонця... Мрака ця віщувала однак чудову днину... Так і в серці подорожних зоріла надія на щасну долю, що розвіє колись й самі згадки сумного минулого...

20 лютого, 1893.

ПОСОЛ ВІД ЧОРНОГО ЦАРЯ.

Спека врешті знесилилась. Сонце ще не зовсім сховалось за обрій, немов зачепилось за гору, а ніч уже облягалась по вохких та холодних долинах й чигала звідти на мент, коли можна буде обняти гори, оповити широкі бесарабські лани кукурудзи.

Звоник земської почти, якою я їхав, дзельенькав монотонно — по долинах глухо, по горах гучнійше — і разом із карканем ворон розносив сум по сутеніючій просторі.

Коні, важко ступаючи, злазили на гору; в далекому закруті долини чорніли купою садки і виноградники. Почтар пужалном показав міні на ту чорну пляму, як на ознаку близькості людських осель і ознаймив, що незабаром проїдемо через „руснацьке“ село.*) Але я не дуже няв віри тому „незабаром“, знаючи з топографічного боку середню Бесарабію, де пасми гір, чергуючись із долинами, затакують да-

*) Так у Бесарабії називають українські колонії.

лечінь. Здавало ся, що земля тут у хвилину гніву наморщила свою кору, як дикий звір шеуру, тай так і захолола. Щоб доїхати до якого близького на око пункту, треба було без кінця спускати ся в долину, здіймати ся на гору, немов плисти з хвилі на хвилю по розбурханому морю.

Отож ми проїхали добрих пять верстов, поки побачили врешті село, що привітало нас серед темряви осаяними вікнами та гавкотнею собак.

Я попрохав почтаря їхати ступою. Міні приємно було, бувши на чужині, опинитись враз немов у закутку України, серед чепурних хат, густих садків, рідної гутірки; міні не хотіло ся швидко розлучити ся з тим, що війнуло просто в душу якимсь близьким, рідним теплом...

Проїздячи повз крамничку, я згадав, що не маю чим запалити цигарки і зліз купити сґричків.

В крамниці було повно люду; високі й кремезні Руснаки гомоніли прудко, з особливим акцентом, так що незвикле вухо не могло зразу вхопити суть розмови. Крамар нахилив голову над касою і чогось там шукав, так що передо мною була лиш копиця чорного волося. Але коли він підняв голову, я, не вірячи власним очам, зі здивованем скрикнув:

— Солонина!... Ви що тут робите?

— А, це ви!... Крамарюю... це моя крамниця... Посидьте тут, з ласки свеї, хвилинку, я зараз вийду до вас...

І відчинивши двері до ванькірчика він кликнув:

— Федьку!...

Федько, хлопець років 16, вийшов із ванькірчика і став за касу, а Солонина, закликавши Руснаків, що очевидячки чекали на нього, подав ся з ними до ванькірчика й причинив за собою двері.

Я нічого не розумів. Міні не містило ся в голові, щоб той Солонина, якого я досі звик бачити в товаристві провінційальної „золотої молоді“, пишного своєю бездоганно модною одежою, коректністю та аристократичними звичками, цей урядовець із блискучою приплетістю та впливовими родинними зв'язками — опинив ся раптом на селі в ролі сільського крамаря!... Я пригадав собі, що стрічав ся з ним і в иньшому товаристві, де він держав ся крайних поглядів та виставляв себе демократом. Він міні не подобав ся. Його погляди так слабо вязали ся з порожнім життєм, його демократизм так трудно було припасувати до панських примх, занадто дорогої одежі і т. и., що я просто не няв йому віри. Своїм демократизмом, лібералізмом, та иньшими „ізмами“ він лише прикрашав себе, як от чесучовим піджаком*) свою ставну постать, і также легко, як чесучовий піджак, міг скинути й ті прикраси нематеріяльного характеру. Ніщо не захоплювало його глибоко; лиш одній фотографії віддавав ся він із дивним запалом, а його фотографічний апарат, справді дорогий і гарний, був його гордощами. Перед очима в мене встала його хата, закидана ванночками, кліше, об'єктивами, фотографіями наклеєними і в рур-

*) Чесучовий піджак — шовкова маринарка; чесуча — хінський шовк.

ках... Згадалась міні та горячкова енергія, з якою він робив екскурсії зі своїм апаратом, вишукував гарні краєвиди, типічні облачя.

І от цей блискучий панич розлучився з безжурним порожнім житєм, проміняв свою кар'єру на становище сільського крамаря! Що привело його до цього стану? Фантазія чи якісь нещасливі випадки загнали його у сю глушину? Я зацікавився.

Проминуло доброї пів години, аж двері ванькірчика знов одчинилися і за селянами, що прощалися з хазяїном та про щось жваво гомоніли, з'явився Солонина.

— Вибачайте, що затримав вас... Ви куди йдете?

Я сказав.

— Знаєте що, — запропонував він. Вам певно обридло тіпатися на поштової тарайці, а почувати таки доведеться де небудь. Відправте свою пошту, тай підночіуйте у мене. Я такий радий вас бачити...

Я згодився.

Ми ввійшли до ванькірчика, бідно вмебльованого двома тапчанами, сільської роботи ослончиками і великим столом, оден кінець якого служив для писання, а другий призначався для всяких хазяїнських потреб. В кутку під стіною лежала купа нових книжок, звязаних шпагатом. Дякуючи педантичній охайності, хата здавалась веселим, затишним закутком.

Поки Солонина вештався по хаті, лагодячи до чаю, я уважно придивлявся до нього. Рішуче не можна в сій бідно хоч чисто зодягненій людині признати колишнього сальонового панича. Почать з того, що замість ситого задоволення і напускної пихи на обличчі осів

новий вираз — вираз поваги і зваги. Стрі очі запали глибше, світились мислю. Він запустив бороду, а крізь розщібнену сорочку виглядали волохаті груди.

Я бачив в одчинене вікно, як він із відром побіг до криниці, а за хвилину порав ся вже в сїнях, роздухуючи самовар та тарабанячи бляшаним коминком.

Вскочивши по що небудь до хатв, він перепрашав мене:

— Вибачайте, що лишая вас на самотї... у мене слуг не має, я все сам...

— Що з вами, Солонино, я вас не пізнаю.

— Хіба? А й справді я вже не той став, осьміхавсь він та знов біг у сїни.

За кілька хвилин самовар пихкав уже на столї, а мій хазяїн, запевняючи, що дуже радий нашій стрічі, присував міні склянку чаю.

— Ви дуже змінили ся з того часу, як я вас бачив у останне, — почав я. — Я щось і апарата вашого не бачу.

— Ви пам'ятаєте той апарат? — радісно скрикнув він, і вогник блиснув йому в оці, але вмить погас. — Гарна була машина... Отож той апарат і ставсь по часті причиною зміни в мому житю.

Солонина енергічно замішав чай, сьорбнув кілька разів і одсунув од себе склянку.

— Ви дивуетесь?... А воно так дійсно було, от я вам зараз оповім... Ви певно пам'ятаєте мою пристрасть до фотографічних екскурсій? От і добре, пам'ятаєте, значить... Так ото одного разу довелось міні проїздити через невеличке „руснацьке“ село. Уже саме село — страх сподобалось міні — в садках, над струмком, із похиленими халупками пер-

ших осадчих, утїкачів од панщини, з заможні-
щими дітками нащадків, що оточивши халупки,
розлізлись із балки по горах. Словом, жива
історія зросту села. А до того й нарід гарний,
типічний: парубки як молоді дубчаки — пишні
й горді — ідуть повз пана й шапки не здій-
мають, дівчата — стрункі як дикі кози, діди
кремезні, загудзовані, молодиці — хоч води
напий ся... От сюди-б забрати ся з апаратом!...
Привернув я до „громадської хати“, викликав
старосту, хвалю йому нарід.

— Нічого, каже, гарна Гуцулія...

— Як Гуцулія?

— Та то Руснаки з других сел так дра-
жнять нас, тим що діди наші повтїкали од
панів десь із Буковини, чи що... „Гуцулія пана
не знає робити — іно їсти, пити та в коршмі
сидїти“, приспівують нам гицлі.

Я сказав старостї, що незабаром приїду
до них із такою машинкою. що нею патрети
здіймають, тай подавсь собі... За два тижні
потому запрохав я ще одного аматора фото-
графії, поклав на брїчку апарат і гайда до
Гуцулії в гостину...

Була неділя. Днина видалась чудова,
тиха, тепла, яка буває лише в маю. Коли
ми підїздили до села і я з гори глянув на
різнобарвну юрму, якою захряє майдан коло
коршми, серце мов — серце завзятого фото-
графа — жвавіще затріпалось у грудях. Наш
візник — Молдуван зникнув на конї і пустив
їх з гори що духу. Ми вскочили в село з роз-
гону, серед гуркотні колїс та куряви, промча-
лись проз музики, проз коршму і стали під
вербами край дороги. Вайняв я з брїчки апа-
рат, поставив на прилажений товаришом три-
ніжок і тільки що напаяв ся чорним сукном,

аби навести на танцююче коло обктив, як серед танцюючих зробивсь якийсь рух, якесь сум'яття, дівчата кинули парубків, збились у купу, а відтак зі страшним криком у ростіч... Ми бачили, як вони скакали через плоти, з якимсь диким жахом неслись через городи по грядках, вибігали за село на лани і там никли поміж високою кукурудзою... Музики раптом увірвали. Парубки під коршмою глухо загомоніли. Що таке стало ся? Ми нічого не розуміли. Ми лише бачили, що юрма сунеть ся в наш бік. Насамперед обступили нас баби. Вони мовчали; але в їх поглядах, звернених на нас, було стільки злоти, стільки ненависти, що нам аж ніяково зробилось.

— Що таке стало ся? чого дівчата повтікали? — поспитав я.

— Га! хіба я не казала! — прискочила до нас одна баба і вдарила кулаком об кулак. Хіба-ж я не казала вам, матінки мої! Приїхали від чорного царя, бодай би ся стік оден з другим, щоб запроторити в неволю наших дівчат, та ще ся питає, чого дівчата повтікали!... А все зле та немудре на вашу голову!...

Бабі не дали скінчити. Її слова були тою краплиною, що перевершає повний у щерть келих. Жінота загула, як злива, як рій роздратованих шершенів. Счинив ся врешті івалт, на тлі якого чутно було з одного боку плач, з другого лайки й проклони. Тут же за нами сиділа долі якась розсіпчена жінка і хлипала:

— Два тижні, кумоньки мої, голосить моя Домаха... що дня, що дня... Цить, дурна, кажу їй, а вона: „Повішу ся, утоплю ся, каже!

Вже май*) лучче мінї не животіти, як під чорного царя йти... Цить, дурна, кажу їй а вна...

— Ти чого став, як свиня перед гарбузом! — гукала друга на чоловіка. — Чом не возьмеш ломаку та не потрошиш їм тоту машину, що вони нею людий калічуть! Чи й ти під чорного царя схотів?

Що за чортовиня?... Чорний цар... машина, що людий калічить... Нічого не розумію, хоч забий! Виловлюючи однак із несказаного івалту окремі слова, я якоесь вияснив собі, хоч не зовсім добре, що про нас, може дякуючи неясній звістці про наш приїзд од старости, склалась легенда: нас приймають за послів од якогось чорного царя, який припоручив „вибити патрети“ з дівчат, а потому приїдуть другі й половлять тих, що до вподоби чорному цареві. Друга версія, простійша, твердила, що ми анцихристи і машиною калічимо людий... Злість мене просто взяла. Почав я поясняти бабам, по що я приїхав і що то за машина, але де там! Не ймуть віри, все своє плещуть, ще більший шарварок ізняли...

— Тьфу на вас, дурні баби, — кажу врешті, — може ваші чоловіки розумнійші. — Та за свій апарат, та до чоловіків. Але тільки мій треногий друг зробив зі мною кілька ступенїв у сторону чоловіків, що мовчки стояли осторонь — гей, як не шарахне від нього моя Гуцулїя немов од чорта...

Що тут діяти в сьвітї божому? Вже я і обактив здіймав, і апарат розбїрав, показував, що він не стріляє, як запевняли баби —

*) Руснаки перейняли від Молдуван між інчим слово „май“ — більше—і радо вживають його для порівнюющего ступеня.

ніщо не помогло. Ніхто навіть не підходив ближше: всі з острахом, з неймовірою стежили за кожним моїм рухом, боячись якоїсь несподіванки. А баби все під'юджують, усе наштавлюють:

— Ото нам батьки! Ото нам парубки красні! Коби їм із перед носа вхопили дочок та дівчат — вони-б лише дивились роззявивши рота на того...

Чоловіки спершу лише вороже позирали на нас, та де далі й між ними здіймався гармідер. Якийсь дід в одному шматі, розхристаний, без шапки, почав лаяти й клясти панів. І Господи! чого тільки він не бажав панам, як тільки не кляв їх! Коли-б хоч десята частина з його бажань здійснилась, земля-б стала вільною від панів, ба й сама пам'ять про них щезла-б на віки вічні. Юрма серед реготу й кепкування підхопила дїдові лайки — і пішло! Я не буду переказувати вам тих лайок, тай не зможу. Скажу тільки, що лаяли ся страшенно: опріч українських, Руснаки попереїмали молдуванські лайки, сї-ж останні, пройшовши крізь фільтр української вигадливости, стали гнучкішими, дошкульнішими; тут кляли й матїркували у все, в що хочете: в хрест, віру, богородицю, душу, ворота і навіть сьвічку!.. Таку експресію, смакуване і сприт у лайках знайдете хіба лиш у італійських лязароні.

Наше становище робилось неприємним.

Юрма де далі напмповувалась власними вигадками, де далі распалювалась. Я хотїв звернути ся до старости, що принаймні знав мене, та на лихо староста поїхав у город на ярмарок.

Та от, на наше щастє чи нещастє, з юрми вийшов якийсь огрядний чоловік, сьміливо підступив до нас, оглянув на всі боки апарат,

обмадав його і, захочений нами, попрохав „вибити“ з його патрета.

Ну, хвала Богові, одітхнули ми: ачей не пропаде марне наша екскурсія.

— Знаєте що, чоловіче, кажу, — підмовте-но кілька розуміщих парубків, то вже разом сфотографуємо вас...

— А добре! — каже, тай пішов поміж народ.

Звістка про наш замір „вибити патрета“ з парубків блискавкою розлетілась по майдані серед збуреного натовпу; всіх разом осяла одна думка: чорному цареві треба до війська гарних хлопців і ми, посланці того царя, за тим власне приїхали у село з проклятою коробкою. До нашого чоловічка прискочила його жінка і з голосніем потягла в юрму. Баби зняли лемент, як по покійнику, чоловіки грізно загули. З коршми вибігли цянї парубки, кинулись до плотів, витягли кіля і до нас...

— Бий їх!... Лупи по голові! Троци чортову треногу коробку! Не діждуть бачити нас під чорним царем!

Нас оточили зо всіх боків, стиснули. Червона, роз'юшена жінота верещала над нами, сікалась до нас із дрючками. Прудка гутірка „Гуцулі“ злилась в оден безладний гук, в одно безконечне „май—май—май!“ Я вхопив у обійми апарат і тим урятував його від неминучого загину; здоровий кіл, що націлив ся в нього, мигнув міні лише перед очима і гупнув по землі... Мій компаньон, наляканий до смерти, вхопив чорне сукно і підняв його високо над головою, мов корогов.

— Гвалг! — кричав він у нестямі: — рятуйте!

Хто його зна, чим скінчилась би ся історія, коли-б наш візник Молдуван, побачивши нашу скруту, не пробив ся кіньми через тиск. Ми скочили на бричку, Молдуван затяв коні, але ще не кінець на тому. Парубки за нами.

— Перекидай воза... перекидай воза... май борше, бре... май борше! — захочували їх із юрми.

Кілька здорових хлопів прискочило до брички, підважили васаг і були-б напевно перекинули, коли-б налякані коні не шарпнули враз брички й не помчали нас на гору з такою прудкістю, з якою ми спускались із гори. Ми летіли, аж дух захоплювало, а за нами навздогін із свистом, реготом і зойком гнались парубки погрожуючи кулаками...

Солонина відсапнув, провів рукою по чолі, немов хотів зігнати звідти хмарку неприємних згадок і випив духом склянку холодного чаю.

— Цілу дорогу я лютував. Темний, дивий, безглуздий нарід! Через якусь дурну вигадку, якусь нїсенїтну лїгенду він ладен був розбити мінї дорогий апарат, скалїчити або й позбавити мене житя. Та пишна, ставна Гуцулїя здавала ся мінї тоді розбїйниками, яким місце в тюрмі, а не на волї... Я лаявсь та не міг із лайками викинути злости, що клекотїла у мене в серединї. Вже дома я трохи заспокоїв ся, але ніч мав неспокійну. Тяжкі сни, перериваючи сон, чергували ся з прикрими споминами, з якимсь глухим несвідомим почутєм, що здіймалось десь із глибини й турбувало мене. На другий день мінї було недобре. Щось мулило на серці. Надаремно намагавсь я розважити себе в гостях на забаві. Як ішов,

так і повертав сумний, роздратований. Що за мара? Невже ота нещасна пригода, що могла-б скінчити ся гірше ніж скінчила ся, так сколотила мій спокій? Я сердивсь, нарікав себе мазуном, лемішкою — ні, не помагав. Я втратив сон, апетит, в моє житє влїзло щось, з чим ніяк не могла впоратись моя звичайна урівноваженість. Я перестав виходити між люде, нікого не приймав, я зачинавсь у хатї зі своїм неспокоєм, зі своїми думками. Але той темний, дикий наїд, проклятий мною, і тут не давав мінї спокою. Память уперто малювала недавню пригоду, а думки, як роздратовані оси, напосїлись на мою голову... Я думав: поруч живуть люде — одні безпомічні, здичилі з темноти, другі осьвітчені, узброєні в знате — і не злучають ся, не єднають ся, мов би Бог зна які кордони розлучали їх. Се мене вражало. Сьвітло стоїть поруч із темрявою і не розгонить мірокку. На віщо таке сьвітло? Що воно варт? Згадались мінї краці люде, яких но я знав; згадалось, як на збірках однодумців манїфестували вони свою любов до народу (пам'ятаєте мої промови? мінї й досї соромно за них) — і я побачив, що у тих людей, часто-густо щирих, не став чогось, не став властиво зваги взяти розбрат із житєм упривілейованих кляс і замість великих слів робити хоч мале, та справді позиточне діло... Оглянув ся я й на власне житє, сите, безжурне, порожне. Що воно мінї дало? Чи мав я хоч одну чисту радість, чи хоч раз почув задоволене од сповнення кращих, людських обовязків, хоч пальцем, наприклад, кивнув для того, аби в тій темній безодні, яка недавно мало не поглинула мене, хоч трохи розвиднілось? Всї сї думки не нові були для

мене. Скільки раз я красно виголошував їх на зібраннях! Але ніколи досі сї думки не чіпали мене глибоко, тай ніколи не відносив я їх до власної особи. Аж тепер, під сьвіжим вражінем недавньої пригоди я чув, як щемить мое серце, не маючи відповідї на пекучі питання, як мучать мене ті думки. Все те, з чим раяійш годив ся лише розум, але не приймала ослаблена воля, не пускали до серця егоїстичні побудки — все те з непереможною салою встало перед мене і прикликало сумлїне до відповідї. Годї вам розказувати детально про боротьбу, яку я счинив з собою, із своїми звичками, застарілими поглядами — скучно воно буде. тай ви самі і так усе се найкраще зрозумієте... Доволї, що я, худий і похмурий, ледве плентавсь по сьвітї. Знайомі розпитували, чи не слабій я? А я й справді був слабій од зворушених думок, розбуженого сумлїня, од порожнечї житя. І дивна річ! Відтоді я зненавидїв свій апарат, наче він був виноватцем моїх мук... Я зібрав усї фотографічні причандали, скинув їх жужмом у куток біля апарату і накрив усе чорним сукном. Сумний, у жалобі, позирав на мене з кутка мій колишній приятель, але міні було не до нього...

І знаєте, чим скінчив ся перший акт мовї драми? Гомеричною гульнею!... За два місяці я стїльки випив усяких трунків, що другому стало-б на ціле житє... Два місяці паний туман розпирив міні голову, а на серці як нудно, так нудно... Треба мати залїзний орґанїзм, як у мене, аби витримати хоч два місяці такого житя. Отож тїло витримало, та не витримав збунтований дух... Я не залив червяка, що точив

мене безупинно, тра було якось иньше ратуватись...

І от одної безсонної ночі я зваживсь...

Я кинув службу, продав свій апарат, дорого панську одіж, склав якусь кошійчину і рушив на село, тільки вже не послом від чорного царя, а від царя ясного, що йому на йменя світло знатя і любови.

Вас дивує, чого я став крамарем, а не пішов учителювати або писарювати... Так, бачите, зручніше. Тут я почуваю ся вільним, незалежним, не знаю над собою жадного контролю, ніхто не втручаєть ся в мое приватне житє... Навіть ясне око пана станового не зупиняєть ся на такій маленькій особі, як сільський крамар. А маленькій особі тим часом, уже хоч би через її незначність, лїпше наблизитись до селянина, лїпше вплинути на нього, робити дїло.

--- Тільки чи багато зробить одна людина? додав Солонина по хвилевій задумі.

Вечір непомітно минув. Крізь одчинене вікно дивилась на нас чорна ніч, на світло лампи легїла ровн нетля і билась крилами об скло, самовар тихо виводив останню пісню, а ми ще довго, до пізньої доби вели бесїду в бідно вмебльованій кімнатці серед глухого руснацького села.

З вірою, з запалом неофіта розгортав передо мною Солонина плян своєї діяльності на селї, дїливсь зі мною своїми спостереженнями, своїми радощами й смутком, а я слухав і чув, як спочиває мое серце, як міні хочеть ся разом з ним і вірити і надїятись.

Пізно ми обляглись тої ночі, а другої днини, лише сонце встало й туман заграв через гору, а чорногузи по стріхах, витягшись на одній нозі, одностайним клетотанем вітали равшне сонце, я покидав руснацьке село, розбуджене до праці чудовим літнім поранком...

Січень, 1897.

„ПЕ КОПТЬОР“.

Йон уперше наглянув Гашицу на „джоку“.*) З ухами й серцем, повними ритмічних звуків „молдуваняски“, загрітий танцями, від котрих ноги так розходили ся, що й хвилини не могли встояти спокійно, а кожним мускулом відповідали тактові танця, з обличчям, що сяло від радості й поту, Йон відділив ся від купки парубків, підскочив до танцюючого кола, розірвав його, вхопив за руки двох дівчат... і несподівано стрів ся з очима, що зпід тонких дівочих брів опекли його жаром молодості й півдня.

„Що за мара, — подумав Йон, перебираючи ногами та скоса поглядаючи на дівчину: — я її перше не бачив, здаєть ся...“

Та ніколи було міркувати: музика гула, танець захоплював усю увагу.

Музики, трое чорних, засмалених циган, сиділи рядком на ослончику недалеко кола. Скріпник — сухий миршавий парубчак в споловілих галанцях та молдуванській сорочці нахилив аж до дека скрипки голову, вкриту замість шапки копицею чорного волося і з виразом цікавості та здивованя немов прислухав

*) Джок = танець.

ся до тих згуків, щоб викликав смичком' зі свого струменту. Його сусід-кларнетист, шпакуватий вже циган, граючи куняв; заплющивши очі, він хитавсь взад і вперед своїм важким, ситим толубом, одягненим у чорну ватовану піджачину. Часто, в хвилину найсолодшої дрімоти музики, кларнет виривався з рота і замовкав, але зловлений на гарячому вчинку, починав верещати, як навіжений. Третій музикант — сурмач — працював найщиріше. Чи то від спеки, чи з великої напруги — він був увесь мокрий. Мокра, як хлюща сорочка обліпла його могутнє тіло, з чорного широкого виду стікали струмочки поту, а він усе грав та грав, надимаючи щоким завбільше в повню та вирячивши очі так, що, здавалось, вони ось-ось вискочать з лоба. „Туру-туру... та... туру-туру... та...“ — греміла сурма, як за часів ерихонської облоги і лиш інколи, в хвилину віддишки, вихоплювалось зпід гніту її тонке телікане скрипки, або різкий, верескливий голос кларнета...

„Туру-туру... та...! Туру-туру... та...!“

З хмари куряви, що здіймається зпід важких, окованих мусанжовими підківками чобіт — виринає інколи рядок молодих облич, парубочих й дівочих, впрілих, червоних, але поважних. Держучись за руки і помахуючи ними догори та вниз мірно, плавко і без перестанку, перебираючи ногами й тупцюючи ними щиро, мов добрі коні на гармані, молодь, здається, не танцює, а робить якесь поважне діло, поволі й сумлінно виконує загадану роботу.

„Туру-туру... та...! Туру-туру... та...!“ — пронизує куряву домінуючий голос сурми, котить ся по майдану, беть ся о муровані стіни церковці, а далі лине в простору до далеких

сяючих блакиттю гір, до синіх лісів, що суцільною лавою підпирають край-небо.

А коло танцюв. Тупають під такт „молдуваняски“ ноги, здіймають ся і опускають ся злучені руки, мають білі хусточки в руках дівочих... Загріті танцем обличя блищать від краплистого поту, палкі погляди частійше виривають ся зпід опущених до долу повік, стривають ся між собою; руки несвідомо міцнійше стискають руки, груди важче дихають... А курява, розбуркана десятками тупцюючих ніг, вирвавшись зпід мідяних підківок, захоплена танцем, здіймаєть ся до гори, крутить ся, клубочить ся, справляє свій „джок“... Ось вона цілком закрила танцюючих, а ось знов, як із хмари, виткнув ся рядок хлопців та дівчат і оживив образ ясними барвами строїв, молодими розпаленими обличями...

Душно... Сонце, поволі спускаючись на захід, більшає, немов росте, яснішає, розпалюєть ся. Повітря — сам сьвіт, сам жар. Наче золотою сїткою оповито майдан, коло, музик, ріжнобарвну і ріжновікову юрму глядачів, що зібрала ся круг кола.

Гамір стоїть над майданом. Чутно, як хтось витягає воду з колодязя: довгий немазаний журавель немилосердно скрипить. Кількасот-ушна юрма шумить, як злива у лїтку. Дитячі вигуки, регіт молодї, тупанє здорових ніг у танці, тонке телїканє скрипки, верескливий галас клярнета — зливають ся в якусь чудну, але гармонїйну мішму, над котрою усе-ж таки домінує сурмачеве „туру-туру... та...“, що здіймаєть ся над майданом, бєть ся о стїни церковці, а далї лине в простору, засипану гарячим соняшним промінєм.

Враз музика увірвалась. Коло зробило ще по інерції рух, але ту-ж мить розірвалось; дівчата пірхнули в юрму, лишивши хлопців. Гашица теж метнулась, але її затримала сильна рука. Вона здивовано озирнулась на Йона, що сяючи від поту й задоволення, грав до неї очима та міцно тримав за руку.

— Пусти! — сіпнула дівчина рукою й зашарилась.

— А що даси? — жартував Йон, ще дущє стискаючи їй руку.

— Чого займаєш, коли я тебе не знаю? — шарпнулась Гашица, почервонівши з напруги.

— Я — Йон, син мош-Костаки... А ти чия?...

Але в ту-ж мить дівчина, скориставши з Йонової неухаги, висмикнула свою руку і стрибнула від нього так прудко, що її накрохмалена спідниця аж залопотїла, мов корогва на вітрі.

— Угадуєш — чия!... — крикнула вона на бігу і, обернувшись до Йона, опекла його палким поглядом чорних очий...

Парубок з досади пошкрав за ухом, аж шапка йому злізла на ніс — і посунув до товариства, що стояло з боку гурточком.

Товариство стріло його парубоцькими жартами: один обняв за шию та притяг до себе з такою силою, аж Йон заточив ся; другий так стис Йонові руку, що слюзи виступили йому з очий, але парубок не образив ся. З веселою усмішкою на широкому безвусому виду, подзьобаному зрідка віспою, Йон поглядав то на купку дівчат, де стояла Гашица, то на свої крамні шлейки, що перекинувшись на вхрест поверх сорочки на його могутніх грудях, під-

тримували темнозеленого сукна широкі шаравари з червоними викотами при чоботях. Ті шлейки, нові, блакитні, зі срібними клямрами, притягували до себе заздрісні погляди парубоцтва та приятні — дівоцтва, що приємно лоскотало пиху власникови тої чудової новомодньої річі. Отож заклавши по два пальці за блакитні шлейки і задержши чванькувато до гори голову, Йон звернув ся до одного з парубків:

— Не знаєш, фраце, чия ота фата?*) — і показав на Гашіцу.

— Котра? ота коза дика у білій спідниці?

— Вона, вона...

— Таж то Гашіца, дочка Штефанакі Мици, що вітряк має... Хіба не знаєш?

„Тю, як це він не примітив такої гарної дівчини? Певно вона не часто ходить на сей „джок“, тим що сидить аж край села...“ — міркував собі Йон, коли се враз згуки жвавої „булгаряски“ сполохали його міркування.

Кілька парубків скочило до танцю, потягнувши за собою дівчат. Йон підглянув, де стала Гашіца і розірвавши в тому місці коло, вхопив її ззаду за пояс. З дивною для натружених ніг легкістю почав він тупати та перебирати ногами, з усмішкою поглядаючи на свою сусідку. Гашіца чула той погляд і, опутивши очи до долу, червоніла.

Танець скінчив ся. Піт струмочками стікав по обличчю Йона. Гашіца, червона й задихана, розгорнула білу хустинку, вишивану навкруги заполочю, щоб утерти вирілий вид, але по дорозі до обличчя хустина стрібнула, май-

*) Фраце = брате; фата = дівчина.

нула вишиваним кінцем і... опинилась в руках у Йона.

— Валев!*) — скрикнула з несподіванки дівчина і ухопила миттю вільний кінець хустини.

Йон тяг хустину до себе, Гашіца до себе. Сцена та відбувала ся мовчки, з однаковим зав'язем з обох боків — і тільки по обличчю дівчининому пробігала інколи смужка не то досади, не то тавного задоволення від парубкового залицяня.

Переміг сильнійший. Видерши хустину, Йон пустивсь на втеки, утираючи нею на бігу впріле обличчя. Гашіца — за ним.

— Віддай! — змагалась вона сердитим голосом, хоч очі так і грали до парубка.

Але той зручним рухом склав хустину конською, закинув собі на шию і зв'язав під бородою вузликом.

— Віддай!

— А що даси? — дратував Йон Гашіцу, захищаючись від неї про всякий випадок протягнуеною рукою.

— Віддай, кажу!...

— А губенята даси?

— І-гій, навіжений! — скривилась Гашіца наперекір сяючим очам. — Не мала роботи цілувати!... Краще носи хустину...

— Оттак-би давно!... З розумом „фата“! — триумфував Йон і приступивсь ближче до дівчини.

Зрадлива дівчина очевидячки тільки й чатувала, аби стягти хустину з шиї. Та Йон мавсь на обережності. Схопивши одною рукою про-

*) Валев = ой.

стягнув до хустини руку, він другою обняв Гашіцу за стан і міцно пригорнув до себе.

— Сиди тихо! — сикнула та на нього, слабо випрочуючись із обіймів.

Саме в той час вдарили музики. Щасливий Йон скочив до танцю і потяг за собою Гашіцу.

Вже до кінця танців Йон не відступавсь від Гашіци: він формально залицяв ся, а дика спочатку дівчина де-далі рахманійшала, лоскочучи парубкове серце палкими поглядами.

Сонце сідало. Глядачі поволі потягли до дому, молодь теж розсипалась. Майдан пустів, тихшав. Музики останніми згуками попрощали ся з гаснущим днем; тільки курява якийсь час крутилась ще у червоному проміті, а далі й вона почала тихо опускатись на чорну тїнь від церковці, що перетяла майдан аж до протилежних хат...

Минуло кілька день. Йон тільки й марив про Гашіцу. Де-б він не був, що-б не робив — усе йому ввижали ся палкі чорні з поволокою очі дівчинині, її рівні брови, пишний стан... Він тільки поцмокував з задоволеня. Гарна „фата“, нічого сказати... Можна-б і посватати... А яка рахманна, як вона йому у вічі дивила ся, коли він смалив до неї халавки. І з дивною яскравістю уявив ся парубкови пам'ятний джок, обігвалась в ухах мелодия молдуваняски, згадалась сцена з хустинкою... Уява була така жива, така яскрава, що Йон мимохіть схопив ся рукою за хустинку, яка й досі обіймала його шию, немов боявсь, що рука пустовливої дівчини ось-ось протягнеть ся знебачки до його шиї та стягне так легко здобутий трофей.

Раз він переняв її біля церкви, перед службою божою. Дівчина йшла у сьвятній одежі,

вся накрохмалена, запишавшись. Біла з червоними цятками курточка її, трохи заялозена на стані з правого боку, де лишили слід свій запрацьовані руки танцюристических кавалерів, краще сказати — заяложене місце на куртці — викликали у Йона рій солодких спогадів, розпалили його серце. Але при людях, перед церквою, якось ніяково було виявлятися зі своїм почутем, тож Йон лише звичайно привитав ся, а решту домовив очима.

Вдруге... це було так :

Вечірньою добою, коли сонце сідало за далеким чорним лісом, він повертав з роботи на винограднику в юрмі парубоцтва. З веселою розмовою тихо посувалася юрма з гори в долину, коли з юрми враз розляг ся характерний не то крик, не то їржане :

— І-го-гоо !...

— І-гі-гії ! — почуло ся з низу в відповідь тонке, верескливе гуканє, і незабаром парубки побачили в долині гурток дівчат, що з величезними сапами на плечах хутко посував ся курною дорогою.

— І-го-гоо-го-гії !... — дико, не своїм голосом, мов орда заревли всі парубки, пускаючись із гори бігцем на вперейми дівчатам.

— І-гі-гі-гууу !... — пекельним хором відповіли дівчата, тїкаючи від парубків.

Галас зняв ся несласаний. Околишні гори підхопили той галас і понесли його далеко, кидаючи з гори на гору та полохаючи сонну тишу рожевого вечора...

Йон не стямив ся, як із розгону наскочив на Гашіцу, обняв її за ший і міцно притис до себе. Груди його важко дихали від прудкого гону, дотик молодого теплогo тїла дівчогo спя-

нив його, затуманив йому голову. Серед дикого вереску та писку йшов він, щасливий, обіймаючи Гашицу та щось промовляв до неї, чого ані сам ані дівчина гаразд не розібрали. Крикнява тим часом стихала... Вже під селом Гашица вирвалася із обіймів Йонових і шуснула в крайню хату, що стояла на белебені поза вітряками... „Так от де вона сидить“, — подумав Йон, роздивляючись стару, звичайно збудовану молдуванську „касу“ під очеретяною стріхою, з широким піддашєм, заіратованими вікнами та поцяцькованими синкою стінами. Біля хати був льох, а навкруг просторого двору стояли „кошницї“ на кукурудзу та повітки. На вулиці, під самими ворітьми, зняв ся над колодязем новий журавель, немов сторожив вхід до оселі. За ворітьми гризлися дві здорові собаки, але помітивши Йона, одностайно кинулись на нього, припадаючи до ніг, аж поки він не зник за рогом вулиці...

Ще на воротах почув Йон сурмовий голос батьків, що вилітав крізь відчинені двері. „Пунте пі Буковіна!“*) — греміла улюблена лайка мош-Костаки і викликала усьмішку на синові уста.

„Це вже батько розходив ся“, — подумав Йон про галасуватого та несердитого батька.

Дух сьвіжої мамалигї приємно полоскотав йому нюх, коли він переступив поріг хати: мати Йонова, стара сухорлява Анїка саме вий-

*) До слова: „весіле і Буковина“ — лайка, якої й самі Молдувани не розуміють.

няла з низької печи „коптьора“ казанок і викинула з нього жовтий, запашний і паруючий буханець мамалиги на триногий „мас“.*)

Мош-Костаки, високий огрядний Молдуван із червоним мов перчиця обличчям і ще червоною шияю, що так виразно відбивалась від його білої одежи: довгої, за коліна сорочки, підперезаної червоним поясом, та білих штанів, сидів на лаві і енергійно вимахував руками та мотав головою, вкритою кошицею рудого з сивиною волосся. Неголена борода, наїжившись, мов їжак голками, сивою щетиною, здавалось, поділяла обурене свого хазяїна і ладна була разом з ним стати до бою з ворогами.

— Нунте ші Буковіна! — гукав Костаки. — Він думає, що як має вітряк, а я ні, то можна мене зневажать перед миром!... Га! „драку“!**) Мош-Костаки не останній з Молдуван... що?

— Хто? хто такий? — спитав ся Йон.

— Хто? А отой Мица Штефанаки, що сидить край села за вітряками...

Йон з цікавістю вислухав історію сварки, що стинилась у коршмі за квартою вина межі його батьком а батьком Гашиціаним.

— Але я не подарую!... Що?... Чи там багатий, чи не багатий, а Домну-Дзев***) для всіх Молдуван один... На суд його! Судом діїму чортового мірошника. Що? Нунте ші Буковіна!... — і роздратований мош-Костаки поспішно висмикнув затканий ззаду за поясом кисет з тютюном.

*) Мас — стіл.

**) Чорт.

***) Господь Бог.

— Еє! — скептично протягла Авіка: — що ти йому зробиш? „Ла боґат мержі пі драку ну колак, да ла сарак ніш бой ну траґ“.*)

Кінець тої сентенції почув ся вже з сїний, куди з помічю хазяйчиною перебрав ся й мас з паруючою мамалиґою.

— А йдїть вечеряти! — покликала Авіка.

Мош-Костаки заткнув кисет на місце і заходивсь коло вечері. Відриваючи по шматку мамалиґу та бґаючи її в руках на галки, він мачав ті галки в юшку з квасолі, щиро заправлену перчицею, виловлював з юшки стручки перчиці та з смаком гриз їх. немов свого ворога, від чого червоний вид його палав, як на заході сонце. Запивши вечерю вином з глечика, старий звернувся до Йона:

— Поженеш коні на пашу, бо завтра вдо-світа поїду в волость позиватись.

Авіка тільки зітхнула.

Йон хутко упоравсь: „манта“**) вже на спині коня. залізне путо брязчить в руках... Скочити лиш на коня і гайда!

Вечір м'який, теплий. Курява, збита чередою, знов лягла на землю. На блідому, стомленому небі блимнули денезде зірки. Йонові забагло ся проїхати пова Гашіцину хату; правда, йому не по дорозі, навіть зовсім у бік, але молодий парубок не може встояти проти спокуси. От уже й вулиця знайома... он і вітряк повільно помахує крилами, мов величезний птах... а ось і журавель схилив довгу шию у колодязь, щоб виловить звідти відро води...

*) „До багатого й чорт в колачом приходить, а у бідного й воли не тягнуть“.

**) Свита.

Для кого-то він так працює, аж скрипить, бідолашний?

Йон порівняв ся з колодязем, глянув — і аж йому щось йойкнуло в середині з несподіванки: Гашіца, жваво перебираючи руками, витягала з колодязя воду. Тонка бомбакова сорочка щільно обіймала її молоде тіло, рельєсно обмальоввала круглі плечі, міцні руки, високі трямкі перса.

Йон не встиг навіть тпрукнути на коні: вже коли вони проминули колодязь, Йон іввалтом затримав їх, скочив на землю і підійшов до „фонтини“*) тягнучи за собою здивовані коні.

— Добри-вечір!...

— Спасибі вам...

Гашіца, зашарившись вся, навіть не глянула на парубка; взір її потонув десь у чорній глибині колодязя.

Мовчанка.

— Дай-но води напiti ся...

Гашіца мовчки присунула куфу.

Але замість того, щоб пити, Йон схопив Гашіцу за руку і потяг до себе.

— Сиди тихо! — сикнула та: — побачуть...

— Нікого нема...

І Йон потяг до себе дівчину. Вона не пручалась.

— На що займаєш, коли не думаєш брати?

— А пішла-б за мене? — питав він, присовуючи до неї своє широке та дзюbate обличчя загірите й сякоче.

*) До колодязя.

Але у ту-ж хвилину ветерплячі коні шарпнули у бік і мало не збили з ніг Йона.

— Тирру!... бісова худоба!... — скрикнув він сіпнувши замотану на руку поворозку.

— Гашіце ме-ей!... — розляглось рівночасно від хати.

Гашіца заметушилась, вхопила спішно куфу і прожогом кинулась у ворота.

— Я ще прийду до тебе...! в ночі, — почувла вона за собою голос Йонів.

Йон скочив на коня і оперіщив зі злости поворозкою „бісову худобу“, що перервала йому найцікавіше місце залицяня.

Коні невдоволено крутнули головамн, шарпнули з копита і понеслись вулицею, збиваючи густу куряву.

Ось вигулькнула зза гори ціла кольонія вітряків і обступила Йона з обох боків дороги. Одні — чорні та спокійні, тихо стоять розчепиривши чорні як у кажана крила на тлі вечірнього неба. Другі, сяючи крізь відчинені двері червоним сьвітлом, рівно та плавко вимахують крилами і, здаєть ся, от-от знімуть ся з місця та полинуть кудись у простору.

Коні вибігли на! гору, пішли підтюпцем. По горі замріли широкі лани кукурудзи, повіяло польовими пахощами. Хороше зробилось на серці в Йона.

Фрундзу верді семіногу...

Тоті тиргуле ку нороку... —

затяг він журливим голосом безконечну пісню...

Коні пішли ступою, форкаючи інколи від куряви, залізне путо стиха побрязкувало, тужлива пісня котила ся широкими ланами...

Ось дорога скрутила в бік, побігла з гори в долину... Широка й безкрая долина зачорніла

поміж пологими горами. Приємний вохкий холод обхопив зразу Йона, коні весело заїржали, піднявши до гори голови... Он поміж чорними комишами блиснула спокійна вода озерця... Десь далеко крикають жаби... Біла пара тихо здіймаєть ся до гори і клубочить ся понад комишами... Небо потемніло, заіскрилось зорями...

По долині бродили коні на паші. Круг багата розташувались нічліжани. Йон пристав до них. За розмовами про дівчат, вино, набір рекрутський, за звичайними парубоцькими розмовами не помітили навіть, як наблизилась північ. Йон поклав рушити на село. Він звернувся до парубків із проханням доглянути його коні, обіцяючи за це око вина. Охочих до вина знайшлося чимало. Йон скинув манту і в одному лейбику подав ся на гору, до села.

В селі саме розпіялись півні, коли Йон наблизив ся до вітряків. Він звільнив ходу.

Село спало. Хати ледві сіріли в темряві ночі, контури розпливались. Щось нагадувало кладовище з його тишою, таємничістю, надмогильними хрестами...

Серед мертвої тиші Йон чув, як калатало його серце, як ступали ноги, узуті в постоли, по м'якому килимови пилу.

Але ось уже і журавель від колодязя... ось і баркан чорніє... Йон навшпиньках підійшов під баркан, перегнув ся і заглянув у двір... Темно. Тільки на широкій призьбі білїє щось... рядна певно, під котрими спить покотом ціла родина. Йон виніс ся на руках, перегнув ся, налігши грудьми на баркан і безгучно переліз на другий бік. Тут згадав він про лихих собак, що проводили його нині вулицею і зупинив ся, вагаючись. Але треба було на щось зважитись.

Йон звів ся навшпиньки, подав ся толубом наперед і тихо, мов кіт, посунув до призьби... От він уже на середині двору... ще трохи... „Але що то чорнів? певне собака?“ — подумав він і зупинивсь, затаївши дух. „Ні, то не пес, а колода, кинута серед двору“... Йон посунув далі і мало-мало не наступив на собаку, що згорнувшись калачиком, спала під хатою. Але от уже й призьба. Йон зупинивсь. На нього тхнуло теплом із піддашя, а зпід білих ряден почуло ся сонне сопіне та храпіне. — „Котре — Гашица?“ — питав себе Йон, водячи очима по рядкови закутаних фігур... „Мабуть ця“ — рішив він врешті. Рука його злегенька посунулась по закутаному тілі, намацала локіть, плече... і раптом наткнулась на шершаву колючу бороду.

— А... а—а!... почуло ся рівночасно сонне бурчанє.

Йон так і скаменів, так і зачляк з протягнуеною над бородою рукою. Серце перестало йому битись у грудях. Минула хвилина. Знов тихо.

Йон як тїнь посунув далі. Чиясь маленька нога виткнулась зпід рядна. „Ні, це знов не Гашица“... Вже кінці призьби пізнав Йон Гашицу по чорних косах, що вибились зпід рядна і лягли на ньому як дві грубі гадюки.

— Гашице!... Гашице!... — пошипки кликав він її, злегенька сіпаючи за плече. Але дівчина спала, як забита.

— Гашице! прокинь ся... то я, Йон...

Гашица повела неспокійно головою, раптом схопилась і сіла на призьбі, протираючи очи кулаком.

— Гашіце, — благав Йон — ходім звідціль в садок, чи куди...

Гашіца відвела від очий кулак, глянула на Йона і вжахнулась.

— Ти чого прийшов? Тікай зараз... почувють...

— Не почувють, — шепотів парубок і потяг її за причілок.

— Я казав, що прийду, от і прийшов, — потішав він Гашіцу, держачи її за руку, і оповів їй, як наколов собі руку батьковою бородою.

Гашіца дивувалась його сьміливости та сьміялась.

— Знаєш що, я так хочу пити, аж у мене серце горить... Чи нема чого напитись? — скінчив він.

— В сінях вода стоїть...

— Ат, що вода! Чи не лишилось часом в карафці вина?

Гашіца задумалась.

— Стій! — сказала вона. — Я зараз! — і подалась до хати.

Відчинивши тихенько сїнешні двері, а потому й хатні, вона полїзла в мисник, намацала там тоненьку воскову сьвічечку та сїрнички, потому налала на стїні ключ від льоху і так же тихенько вернулась до Йона.

— Ходім! — поклікала вона його, подаючись наперед.

Вони пройшли повз сплячих навшпинячки, одно за другим, повитягавши сторожко шії.

Коли проходили повз собаку, та загарчала з просоня, але не прокинулась.

Гашіца відчинила льох. На них війнуло холодом та специфічним духом льоху. Пройшли кілька ступінїв у темряві, а потому засьвітили

свѣчечку. Темрява пірхнула від сьвітла і забилась по кутках.

Гашіца приліпила свѣчечку до бочки. Де-вять таких бочок, повних вина, повипинали боки і розляглись пишно підковою попід стїнами льоху. Відра й куфи, великі й малі, стояли осторонь. Льох дивив ся поважно, похмуро навіть. Тільки чорні тїни від нерівного сьвітла тонкої жовтої свѣчечки жахливо холїтали ся.

— Котре біле? — збудив тишу Йон.

Гашіца мовчки взяла куфу, приставила до бочки і висмикнула чіп. Прозора злотиста рідна цївкою впала на дво куфи і зашуміла. Коли вино сягнуло до половини посудини, Йон зупинив Гашіцу.

— Доволї!

Парубок обхопив куфу руками, підніс до рота, здмухнув піну і пожадливо припав устами до вина.

Гашіца, спершись на бочку, не спускала ока зі свого милого, немов роскошувала його приємністю.

— Бун джін,*) — відсапнув нарештї Йон, втираючи уста рукавом та ставлячи долї куфу. — Дуже дякую, — додав він, обіймаючи та пригортаючи до себе Гашіцу. Дівчина не пручалась. Їй так добре було в обїймах милого, вона так солодко затремтіла від дотику тих сильних живавих рук, від того тепла молодого любого тїла. В ухах немов звенить щось, в голові якийсь туман... Вона наче зза стїни чує Йонів голос, його слова...

О! вона не жалкувати ме, що покохала його... Його всі парубки боять ся, бо він силь-

*) Добре вино.

ний... Хто з ним зрівняєть ся силою? Ніхто. Он учора Петраки, теж сильній „флакєв“*) намігсь бороти ся з ним, то він, Йон, як хрѡпнув ним об землю, то мало з парубка душа не втїкла... А хитрий він який!... До всього хитрий... Його й у війську не бити муть, як доведеть ся йти на місяць, бо він і „русешті“ знає... От — котрий втне так: „Веруу... діноо... Боа... цадер... жите — тца... небо — земля... відьма... не відьма...“

Йон навіть пустив Гашіцу, так його захопили ті незрозумілі чужі слова сгед'а — „русешті...“ Жахливе сьвітло воскової сьвічечки ледве осявало Йонову фігуру, його опущені до долу руки, дякувате обличчє з виразом скупченої уваги, широкі уста, щѡ чудно кривились при вимовляню незрозумілих слів. Йон монотонно цїдив слово по слові, а Гашіца, згорнувши руки, слухала, мов зачарована.

„Який він розумний!...“ — думала вона, почуваючи в грудях новий приплив почутя.

— Біне?*) — поспитав Йон скінчивши.

— Таре біне!*) — прошепотїла Гашіца.
— Тільки я нічого не зрозумїла.

— Га! Цього й хлопці не розуміють, не то дївчата...

І з цими словами Йон видудлив решту вина з куфи.

Теплом розїллялось вино по тїлу; в оці блиснув огник... на серці стало легко, в голові ясно, ноги та руки набули силу й рухливїсть.

*) Парубок.

**) Добре.

***) Дуже добре.

Задерши голову та заклавши пальці в кешені лейбика, Йон з почутєм власної виспости звернув ся знов до Гашіци :

— А знаєш ти, що таке присяга ?

— Ні, не знаю, — сумно відповіла дівчина.

— Не знаєш?... Присяга ест... клятуа... дан... ая... пре... Боо... христо... спаси... веру... прауду...

— Тц... тц!... — щиро дивувалась Гашіца, мотаючи головою. Яке-ж воно трудне...

— Ет, що то трудне! — розпалювався Йон : — я і з рушницею всю муштру знаю. Хоч — покажу ?

Йон скрутнувся по льохови, витяг з кутка мітлу з довгим держалном, став у позицію, підняв кумедно до гори плечі, так що голова сховалась межи ними і, забуваючи на небезпечність свого становища у чужому льохови, на весь голос закомандував :

— Руж на пле-чо! Ас-два... ас-два...

Вся фігура Йонова — з випнутими до гори плечима, між якими стирчало дзюбате обличчя, з притиснутою до боку мітлою та ногами, щб мов у півня далеко закидались наперед, здавалась Гашіці такою кумедною, що вона не могла вдержатись від сьміху. Але Йон не помічав того сьміху. Він гасав по льохови, важко гупаючи ногами та вигукував на голос :

— Ас-два... ас-два!... Руж вол-но!...

Враз знадвору почулось несамовите гавканє, а за хвилину грубий чоловічий голос :

— Хто там ?

Йон так і присів на місці. Гашіца, почувши батьків оклик, кинулась до сьвічечки і вмить загасила її. В льохови стало чорно й тихо ;

лиш знадвору долітали сюди гавканє собаки та важке чалапанє ніг.

— Хто там? — вдруге поспитав голос.

Йон сидів у п'їтми та з мїною дурника вдивляв ся у темряву. Гашіца тремтіла за бочкою.

Але трохи згодом на дворі все стихло: собака поскавучала тай замовкла, чалапанє розпливлось десь у нічній тиші.

— Гашіце! — пошепки обізвав ся Йон.

— Чого?

— Де ти?

— Отут, за бочкою..

Йон напомацки дочовгав ся до Гашіци і пригорнув ся до неї. Якусь хвилину вони сиділи мовчки.

— Ходім звідси, — обізвав ся врешті Йон.

— Бою ся, хай потому...

Але їм хутко докучило отак сидіти, і вони, держачись одно за друге та спотикаючись на бочки, потихенько вилізли з льоху.

— Ходім на виноградник, — наміг ся Йон. І хоч Гашіца гнала його до дому, а не могла встояти проти палких благань милого й сама не помітила, як опинилась за хатою на стежці до виноградника.

Серед темних кріслатих куців обібрали вони собі місцину. Йон нарвав на обніжку трави і простелив долі.

Чорна пухка земля дихала вогкістю, старі роскішні куці здіймали догори, мов руки, цупке галузе, крізь чорне лапате листє лиш денєде мигтіла зірка. Було холодно, моторошно якось. Гашіца несвїдомо пригорнулась до Йона, цілою істотою віддаючись гарячим пестоцям парубковим...

Починало вже сіріти, коли вони розійшлися: Йон щасливий, задоволений, Ґашіца засоромлена, з опущеними до долу очима, з почутєм якоїсь ваги, якогось непоправного лиха...

Сливе що ночі сходились парубок із дівчиною у виноградному садку.

Час линув. Весна зростала в літо — душе, сухе, палюче. Куці винограду облипли блідо-зеленими китягами, кукурудза по ланах розпустила коси, ячмені почали половіти, немов сивина старости злегка торкнула буйну рослинність землі.

Зівяла та посохла й трава, якою вистелив Йон своє кубелечко на винограднику... ба! завяло з часом та почало гаснути в серці Йоновім і почуте до Ґашіци.

Що раз рідше перескакував він темної ночі огорожу знайомого виноградника, що раз раднійше задивляв ся на других дівчат. Докори та сльози Ґашіци, що помічала Йонову зраду, ще більше відтручали від неї парубка.

Легкість, з якою підбив він серце дівчини, без боротьби взяв від неї все, що можна взяти в дівчини, — скоро згасила вогонь першого коханя. Милуванє, таке солодке для дівчини, втратило для нього всю повабність новини. Ґашіца просто докучила Йонові.

Спершу Йонові й на думку не спадало кинути дівчину. Що-ж, він звів її, мусить і одружитись з нею. Якої-б заспівали батьки її, щоб сказали люди, гей! як би глянув на це батько Йонів, палкий але справедливий мош-Костаки?..

Але помалу-малу, коли нехить до Ґашіци зростала в серці Йоновім, той самий батько його, палкий мош-Костаки, з'явивсь в очах Йонових його ратівником у прикрій ситуації. Йон нага-

дав собі сварку свого батька з батьком Гашициним мош-Штефанаки і учепивсь за ту вороженечу батьків, як за спосіб ратунку.

Щоб його батько та згодився взяти за невістку дочку свого ворога? Зроду-звіку...

Він, Йон, і раднійший би посватати Гашицу так що-ж, коли батьки ворогують поміж собою і ві за що не приставуть на це.

Йон так увірував у створену ним причину, аж йому жалко стало, що він не може посватати Гашицу.

А щоб не завдавати дурно собі й дівчині жалю, він перестав ходити до Гашици, не вважаючи на її сльози та благання...

Настали жнива. По ланах розсілись полу-кіпки, осьміхались хліборобам, прохались на гарман. Висока й міцна, як дубина, стояла по горах кукурудза, випявши на показ грубі качани; виноград по садках жовтів, наливався...

Червоне як перчиця обличчя мош-Костакове з задоволення ще червонішало, коли він поглядав на ту благодать. „Треба одружити Йона в осени“, — поклав він, а позаяк замір його не був таємницею, то Йон хутко довідався про батькову волю, і не тільки підляг їй, а цілком поклався на батьків смак.

Тому то через деякий час, в вільні години, Йон уже з санкції батькової зазірав у чорні очи присадкуватій Домніці та носив на пальці мідяну каблучку від неї, це перше з пут чигаючого на парубків Гіменея...

А Гашица?

Ось лежить вона на призьбі, уклавшись на віч біля матері. Батько ходить по подвір'ю,

стиха промовляє молитву до зоряного неба. Чутно його зітхання, окремі слова молитви... В тиші нічній виразно чутно, як кракають жаби в долині у ставку, як влекотить довгим носом чорногуз на сусідній стрісі... Гашіцу дратує, що батько так довго молить ся... Коли-б він швидче поснув уже, бо Гашіца нині сподіваєть ся милого, їй треба незабаром бути на винограднику... А чи прийде-ж Йон?... Напевне прийде... Гашіці треба, щоб він прийшов, треба поважно розмовити ся з ним... Ах, той Йон!... У неї серце так наболіло через нього, в неї голова така намучена від думок про нього... Вона не може вже думати. От, якісь шматочки, якісь клаптяки думок та образів мигнуть на хвилю в голові, зачеплять наболіле серце... і звикнуть... Ось він, приклавши мітлу до боку, червоний і гарний маширує по льохови... Ось на винограднику, серед густих кущів, пригортає він її, розмовляє про їхнє весілля, спільне життя... Зрадник!... зрадник!... Що люди говорять про Домніку? Невже він проміняв її на другу?... Та ні, ні... Ось він крадець ся десь вуличкою до виноградника, щоб пригорнути її та оповісти, коли пришле старостів... „І який там біс кублить ся в ночі на тому винограднику? Скоро спіймаю — поперебиваю ноги...“ — чує вона суворий батьків голос і тремтить... Їй страшно, страшно за Йона... Треба бігти і остерегти його... Дівчина зриваєть ся, сїдає на призьбі... і прокидаєть ся... Темна ніч дихає вогкістю, в далекій долині кракають жаби, батько крекче та перекидаєть ся з боку на бік на призьбі... Треба бігти, Йон чекає... Але й бігти не можна, батько не спить ще, помітить...

Гашіца лягае знов, причаўшысь сплячою... Солодка знемога обхоплюе її тiло, сон так і липне до очей, але дiвчина перемагае його, жадливо прислоховуєть ся до батькового дихання, щo стає все рiвнiйшим і рiвнiйшим... Аж тепер можна: батько поснув...

Гашіца потихенько висуваєть ся зпiд рiдна, обережно ступає босими ногами і никне врештi за причiлковою стiною...

На винограднику тиша. Чорне, збурене море виноградних кущiв хвилями збiгає з гори в долину. Гашіца впiрнула у те море і опнилася ся у знайомому закутку. Йона ще нема. Гашіца сiдав пiд кущем і обнявши колiна руками, наважувєть ся чекати парубка. Зпiд гiлястих кущiв дихає на неї тепле повітре, насичене пахощами чорнозему.

Все, і це повітре, і покручені лози, і зiв'яла трава — все це мимохiть нагадує їй щасливі хвилини її житя. От Йон обiймає її... От кленеть ся, що до віку кохати ме її... А тепер?... Вона нинi мусить сказа..... О! щось iде... Це певне він... Нi, то хтось иньший пройшов стежкою у село... Вона скаже йому, що вже годi відкладати сватанє... годi дурити її... Здаєть ся Йон iде... Чутно якийсь рух здалеку...

Гашіца висовує голову понад кущi і насторошуєть ся... Знов не він: коняка на горi пасеть ся, а нічна тиша пiдхоплює її важке ступанє...

Ах, Боже!... Коли-ж він прийде?... Вже пiзно.. А їй конче, конче треба, щoб прийшов, прийшов і довідав ся, що незабаром... Ай, сором, як вона це скаже?... А траба, бо тодi він напевне відкiнєть ся від Домiнки та пришле

старостів... Але чому він не йде?... Невже не прийде?... Що це — півні співають?...

Гашіца витягла шию прислуховуючись.

Десь недалеко хрипливим голосом, як відрубав, кукурікнув півень. За ним чистим і м'яльодійним голосом обізвав ся другий, а там — тишу селячого села до решти сполохало безладне кукурікане півнів.

Дівчина сиділа, мов скаменіла.

„Ні не прийде... Але повинен... Прийди... прийди... прийди...“ — уперто думала вона в одно, вкладаючи в ті думки всю міць жаданя. „Нема... Покинув... Через Домніку покинув... Але чекай!... Та що йому зробиш?... Одружить ся, а я... покинута, знеславлена... Сором!... сором!... до віку сором... Візьмуть люди на зуби, мов вітер солому... А батько!... Домне, Домне!...“*)

Гашіца заплакала. Теплі, рясні сльози, приємно лоскочучи їй вид, струмочками стікали по обличчю й попадали на губи, жалісно й по дитячи вишнуті наперед.

Холод пізньої нічної доби обгорнув дівчину. Вона тремтіла й плакала, а звідкись з глибини, з самого споду серця здімався голос, потішаючи її:

— А може прийде?... а може прийде?...

Вже над сьвітом — змучена, змерзла й зневірена повернула Гашіца до дому, твердо поклавши побачитись конче з Йоном та розмовитись з ним по щирости, до краю...

Йон, чуючи свою провину, уникав Гашіци, але вона таки перейняла його якомсь. Йон їхав порожняком по снопи на поле й не помітив, як

*) Боже, Боже!...

Гашіца ззаду стрібнула на віз і причаїлась. Вже коли вони виїхали за село, а хмара куряви закутала віз від цікавого ока, Гашіца присунулась до Йона та торкнула його. Парубок вжахнувся, несподівано побачивши її.

— Ти як тут опинилась?... Чого?...

— Чого?... Того, що годі вже сподівати ся, поки сам прийдеш... Коли старостів пришлеш?...

Голос Гашіци згучав різко, суворо. Але віз так торохтів, що Йон не дочув.

— Що?

— Коли старостів пришлеш? — скрикнула Гашіца роздратовано в саме ухо Йонові.

Йон припинив трохи ковти.

— Не пришлю... — відрівав він рішучо.

— То так?.. А за сором мій чим запла-тиш?...

— Батько не велить дружити ся... — крутив парубок, дивлячись кудись у бік.

— То тепер ти батьком забиваєш міні баки?... А тоді?... А це що?... — враз скрикнула Гашіца і вхопила Йона за палець, на якому блищала дорога для нього каблучка від Домніки. — То кохати носату Домніку батько дозволяє?... Га?...

Йон образив ся.

— Гей! а ти що тут таке?... Забрала ся на чужий віз таї лаятись?... Геть з воза!...

— Ба не піду, аж скажеш, коли сватати меш...

— Як у мене волосе виросте тут! -- скрикнув завзято Йон, стукнувши пужалном в долоню. — Геть!...

Гашіца вчепилась за полудрабок, але Ён сильним рухом скинув її з воза і поторохтів далі...

— Іу! посварилась на здогін ёму кулаком Гашіца, здіймаючыся з землі та обтрушуючы пил з одежи.

Злість, сльози душили бідну дівчыну. З галосным плачем побігла вона до села, але скоро опамятала ся, оберла сльози фартухом і подалась до дому.

Не было другої ради, як прызнати ся у вёсому матэры, прохати в неі порады.

Маті так налякала ся, што й забула вилаяти доньку. Гей! неслава, сором!... Треба щось радзіти...

Послали по тётку Прохіру, звісну порадыню у такіх выпадках.

Їі захоплена на вуліці, де вона, выпнувши перед себе кужіль, на ході выводіла воняну нитку та щось бубоніла до себе.

Колі за дзверыма почулось хляпанне капціў, а потому в хату всунув ся кужіль, Гашіца з матэрю були певні, што зараз побачуць гладку постать у ватованій катанці, чорній хустці на галові й пад бородою, а межы тымі двома хусткамі потужный ніс, які зразу робів вражінне не носа, а самого облічя.

Тётка Прохіра докладно, смакуючы, выпітала в Гашіці вёі падрыбіці пікантнаў справы і авторітетно ршыла:

— Треба йти „пе коптор“... на піч...

На піч!... Перед очыма в дівчыны встала картина цього зневажлівога звичаю, неминучысть прыкроў розмовы з бацькамы Ёновымы,

ворогами її батька, дикі сцени, які часто трапляють ся при такій okazji... Сором!.. Сором!..

Все, що чекало її сими днями, здавалось їй таким гірким, таким нестерпуче пекучим, що Гашіца воліла-б, аби земля запалась під нею. Але що-ж! Земля не западеться ся, а йти треба...

Умовились, що над вечір, коли в Йоновій хаті всі будуть дома, тітка Прохіра відведе туди Гашіцу, а сама дасть матері знати, чим скінчила ся справа.

Як тільки добре смерклось, Прохіра забігла по Гашіцу і сливе силоміць потягла її за собою. Дівчина була як у гарячці. Пяти її немов прикипали до землі; серце хололо, в голові була одна думка, одно бажанє, щоб ця дорога розтягла ся без кінця-краю...

— Не жури ся, — потішала її Прохіра, — не ти перша йдеш „де коцьор“... Торік Катінка Сандина таки віддала ся за Ніхалаки, хоч мати його й тягла її за коси з печі... Перепало їй і від батька, ба й сам Ніхалаки наклав їй на бідність... Бідолашна щось зо два місяці носила синяки на тілі... А проте...

Гашіца вже не слухала. Ось вони завернули за ріг вулиці... Ось вже мигнули червоно осяяні вікна Йонові хати... В Гашіци затряслись коліна. Вона вагаючись зупинилась перед ворітьми, але Прохіра попхнула її на двір...

— Йди, йди... я тут зачекаю...

Гашіца перебігла двір, вхопила спішно за клямку і відчинила двері.

Аніка відчиняла саме скриню, мош-Костяки виймав з печі жарину для люльки...

— Добри-вечір...

— Спасибі...

Гашіца поцілувала в руку спершу мош-Костаки, потому Аніку, і не мовлячи ні слова, прожогом метнулась до печі, стрібнола на неї і заховалась за комин.

Старі здивовано зирнули ся і одна думка разом шибнула їм до голови.

Аніка, стукнувши віком від скрині, кинулась й собі на піч до Гашіци, котра, мов зьвірок той, притулилась тремтячи в куточку.

— Ти чого прийшла? — суворо поспитала Аніка.

— А твій син чого ходив до мене? — огризнулась Гашіца.

— Мій син?... А другі й ні?... Знаємо ми вас, теперішніх дівчат!... Геть з печі!...

— Не піду, хоч забийте... Люди знають, що ніхто до мене не ходив, тільки Йон... Він мене звів, він казав... посватаю... а тепер... — ридала Гашіца.

— Нунте ші Буковіна!... гримнув ураз на цілу хату мош-Костаки, що чув усю розмову... — А це що?... Де Йон?...

І відчинивши двері, старий гукнув, аж шибки задреньчали.

— Йоне! ме-ей!...

Не встиг ще Йон переступити поріг, як мош-Костаки, червоний й лихий, вхопив його за плече і притяг до печі.

— Що це, сакій не такий сину?... — гримнув він у саме вухо синові й показав на піч.

Йон заглянув у глиб і охолов, побачивши Гашіцу.

— Та це я... вона... — белькотав парубок, але батько не дав йому скінчити, потяг його в сїни й причинив двері.

Налякана Гашица почула з сїний шамотню, якийсь ляск, немов бійку, серед котрої виривався храпливий голос мош Костаки.

— З дочкою ворога?... зводить дівчину!... Я тобі вибю з голови иньших дївчат... Нунте ші Буковіна!... Завтра пошлеш старостів до мош-Штефанаки.

За хвилину засапаний мош-Костаки вскочив у хату, приступив до печи й крикнув:

— Йди мінї зараз, соромітнице, до твого батька й скажи йому, що завтра я, Костаки, пришлю від Йона старостів!... Чуеш?... Так і скажи...

І голосно відсапуючи, мош-Костаки важко впав на лаву.

— Домне, Домне! — стогнала Анїка, приголовшена несподіваною пригодою та умовляла Гашицу йти до дому.

Але Гашица крізь сльози ознаймила, що не вийде з хати, поки не будуть послані старости.

Анїка мусїла вкласти її на печі, а по довгій нараді з чоловіком, яка відбула ся пошепки під образами, загасила сьвітло й собі лягла поруч з Гашицою...

Йон ночував десь на дворі; він довго не міг заснути, згадував нинїшні пригоди, знївечені мрії про Домніку і, мадаючи чуба, важко зітхав на самотї серед темної ночі...

Коли другої днини вранці Гашица йшла поруч з Йоном на гарман, Йон не обзивавсь до неї й словечком, наче не помічав її...

Але згодом, поньокуючи на конї, що бігали кружка́ на припонї по снопах пшениці, Йон скося поглядав уже на Гашіцу, на її сильні, жилаві руки, якими вона зручно трясла решето, віючи зерно та засипаючи половою, мов снігом, увесь гарман, і чув, що в його серці тане завзятість, поступаючись місцем згодї зі своєю долею...

Алупка. Цвїтень, 1896.

ДЛЯ ЗАГАЛЬНОГО ДОБРА.*)

I.

Перший грім.

Замфір Нерон, ставний тридцятилітній Молдуван, допив з глиняного глечика решту вина і встав з-за столу. З усмішкою задоволення від сьвятного обіду, що грала на червоному, загрітому стравою та вином облчю, він звернув ся до жінки :

— Порай ся швидче, Маріоро, бо поїдемо на виноградник, а я тим часом запряжу коні.

— Добре, — відповіла молодиця, поправляючи широке мідяне наруче, що саме розцібнуло ся на її темній, немов спижовій руці.

Але не встигла вона ще зацібнути наручя, як почувла, що круглий, на пів аршина заввишки стіл — „мас“ звалив ся їй на коліна, а посуда з брязкотом розкотила ся по снігах, де задля хатньої духоти звичайно обідають у літку Молдувани.

— Помалу ви, потерчата! — скрикнула налякана Маріора, притримуючи стіл рукою.

Винуватці тої катастрофи — два хлопчики літ семи-восьми та п'ятиліток дівчинка — наче не чули сердитого материного поклику. З іс-

*) Відзначене премією на конкурсі редакції „Зорі“.

З іскрами радості у чорних оченятах, з веселим покликом: „Їдемо, Їдемо, на виноградник Їдемо!“ вони зірвались із за стола та покопотіли за батьком до стайні, вимахуючи недоїденими грудками мамалиги.

— Це кара Божя, ті діти! — вибухнула Маріора, збираючи розкидану по с'нях посуду. — Ви не їсте мош-Діма¹⁾ — раптом звернулась вона до сивого, аж білого діда, чоловікового батька, що сидів за столом, безпритомно усміхаючись сивими мутними очима.

— Ні, спасибі, я наїв ся, тихо відповів мош-Діма, піднімаючи з долівки перекинутого глечика.

Молодиця заметушилась: позбирала посуду, внесла до хати решту мамалиги, витерла триногий мас та поставила його боком під стіну.

Її повольні рухи, землистого коліру обличчя, опущені до долу кутики уст — свідчили про перевтому, а зігнутий, наче під важким гнітом, стан робив цю двадцятипяти-літню жінку старою бабою. Тільки чорні з поволокою орієнтальні очі блищали вогнем під тонкими, зведеними до купи бровами, говорили про цілі скарби затаєної нервової сили.

Зробивши в хаті лад, Маріора перед зеркалом обсмикнула рівні широкі рукави тонкої бомбакової сорочки, що за кожним рухом відкривали її спишові руки з мідяними та скляними наруччями, поправила здоровий золотий дукач на шиї та глянула на свою коротеньку корсетку зі шнуровицями, наче міркуючи, чи не треба взяти чого теплішого у дорогу. Але

¹⁾ Мош-Діма = діду-Діма.

червцеве сонце, снопом цілим глянувши у за-
ратоване вікно, пригадало їй, що на дворі
спека, а на тій спеці чекає, певно, на неї чо-
ловік із запряженими кінями. Маріора вийшла
з хати.

На призьбі сидів мош-Діма, оточений ку-
рами та качками і, з безпритомною усьмішкою
божевільного, пригоршнею сипав на землю по-
кришену мамалигу, на яку з галасом наклада-
лись його пірнаті приятелі.

Маріора спід долоні глянула в сторону
повітки.

За хвилину заторохтіли колеса, і Замфір,
ледве здержуючи гарячі коні, заїхав під хату
новим, на залізних осях, мальованим возом —
„каруцою“. З зеленого васага виглядали ща-
сливі обличчя дівчорі.

Маріора сіла — і коні, зігнувши від на-
тягнених віжок шиї, помчались вулицею, зби-
ваючи цілу хмару куряви. Собаки зграями ви-
бігали з дворів, зі скаженою гавкотнею бігли
за каруцою, кидались коням під ноги. Приче-
пурені задля неділі Молдувани придивлялись
зпід долоні до Замфірової підводи, поцмокуючи
з задоволення.

І справді любо глянути на ставну постать
Замфірову, з гордим, як у римського патриція
обличчям, з міцним станом, тісно обхопленим
золотом мережаним „іліком“, що відкриває ши-
рокі рукави білої сорочки, зпід котрої видно
кремені, з грубими від напруги жилами, руки.
Блискучі чорні очі Замфірові, його довгасте,
повне обличчя, облямоване низько стриженою
чорною бородою — так і світять ся задово-
ленням, так і сяють гордощами, наче звіщають
мирови, що Замфір тепер справжній хазяїн, не

згірш від других. Оцими самими руками, котрими натягує тепер ремінні віжки, заробив він увесь свій статок, все те, що зрівняло його з першими хазяями, чому тепер не оден заздрить. Тому то так згорда й поглядає він на стрічних, так весело посвистує на свої ситі у ремінних шорах коні, що вилискуючи чорною шерстю та круто вигнувши шиї, легко, мов пірце яке, несуть здорову каруцу поміж очеретяними тинами вузької вулиці.

Минули село. Замфір ступою поїхав берегом Прута. Тут глянув на нього зза річки широкий простір зелених плавнів, замріли в далині закордонні села. На румунському боці три пари волів тягло канатом проти води здорове червоне судно. Біла короґва на щоглі тріпалась в повітрі, поблискуючи до сонця. Високий засмалений стерник у червоному фезі налягав на стерно. Біля нього сидів білий кудлатий пес і дивився на берег. Вище, в далекому коліні річки, під крилатими вербами, тихо посувались за водою плоти, наче низка чорних острівців на блакитному поверсі річки. Вітер доносив звідти уривки жвавої коломийки, якою розважалися на чужині плотарі Галичани.

Діти помітили на судні собаку і висунулись із васага.

— Мамо... мамо! а гляньте, який гарний песик! На цю-цю! на!

— На місце! — скрикнув ураз батько, обернувшись до дітей.

Зза гори саме виїхав віз, наладрований жінками та дїтворою і нагнав Замфіра. Молдувани замінялись поглядом — і вмиють, немов зрозумівши оден-одного, підскочили на місці, пустили віжки, гукнули на коний... Коні, по-

чувши волю, шарпнулись із копита, витягли ся — і помчались стрілою на випередки, згинувши незабаром у густій хмарі куряви. Лиш інколи, коли сильніший повів вітру відносив на бік куряву, видно було оддалік дві каруци, одну блище, другу далі, що немов п'яні хитали ся з боку на бік від скаженого гону...

Дітвора вчепилась ручками за васаг... Чорні очиці блищать щастем... Ах, так добре, захоплює дух, летиш, здаєть ся, кудись далеко, відірвавшись від землі... Верби, садки, гори наче женуть ся назад, у село, наче кружать ся, обхоплені якимсь шаленим коловоротом... Мама сьмієть ся з задоволення, тато, той добрий „татітка“ раз-у-раз підплигує, вимахує рукою та, мов вітрилом на щоглі, має білим рукавом сорочки... Коні повитягались, як змії, заціпились, а не дають ся випередити, хоч задня підвода вже близько, от-от черкнеть ся кіньми передніх коліс... Ну, таки наші взяли гору, таки ми попереду... Ті вже далеко лишили ся, спиняють коні...

Замфір стягнув віжки, коні зменшили біг, а врешті стали. Замфір витер рукавом упріле чоло, скочив з каруци і з виразом гордоців на розпаленому гоні виду поплескав гарячих коників по шиї.

Приїхали.

За хвилину діти з галасом вскочили у виноградник, випереджаючи матір. Замфір розпріг коні і пустив на пашу попід садом.

Зараз від дороги, загороджений очеретяним тиним, починав ся Замфірів виноградник. Роскішні крислаті вуці з буйною лозою, облуплені лапатим листом, вкривши підгірє, спинались на гору, звисали гірляндами над жов-

тим провалем, що мов глибока зморщка на чолі, перетинало пасмо гір. Тоненькі, штучно виплетені з очерету тини відділяли Замфірів виноградник від сусідніх, а буйна лоза, немов на перекір усім межам, перелазила через тини, спліталась вусиками з сусідніми лозами, по братерськи єдналась у зеленому морі виноградників. Здавалось, якась могутня зелена хвиля залляла підгірє шпичастих гір, паялась до гори, до тих жовтих шпилів, що дивились зі своєї високости далеко за Прут, на плавні, на озера, на гирла, у далеку простору, повиту сизою імлюю...

Зелене море листя грало долі всіми сутінками барв, від чорно-зеленої до жовто-зеленастої; а з гори вторувала тій мелодії барв безладня гармонія мідяних звоників отари, що паслась по горах, та тужлива чабанська сопілка...

Замфір дуже любив свій виноградник. Оця десятина землі, густо засаджена роскішними кущами, відділена від гори столітніми волоськими горіхами, делікатними жарделями та сіролистими айвами — дісталась йому ще від батька. То була дідизна, прадідизна може. З виноградником цим звязано так багато споминів. Ще дитиною бігав він там, з утіхою смакуючи солодкий виноград, зазираючи під кожен кущ, у кожен закуток. Все тут знайоме, все своє. Там під горіхами сховався він у сьвято з стрункою, чорноокою Маріорою, ще дівчиною тоді, — там посадив на щастє якийсь особливий татунок винограду — от, як розріс ся тепер роскішно! — а тут, хазяїном вже завів молодник.

Замфір приїдає під кущем, обережно, з любовістю розгортає листє — то делікатне,

ясно-зелене, покрите знизу білим пушком, то темне, блискуче, наче поливяне. Там під листем цілі скарби, цілі купи розкішних китяг так і облїпили кущ, так і вгинають лозу під непомірною вагою. Є, зародив Господь, радісно беть ся Замфірове серце, а очи сьміють ся до здорових ірон.

— Татїка, татїка! а йдїть сюди! — гукає старшій хлопчик. — Скільки тут „пóми“ [винограду] — страх!...

— Сюди, сюди, татика! — кричить з другого боку дівчинка: — в мене більше, навіть листя не видко!...

Замфір сяє. Не зазирати муть дїти за чужі тини, у чужі руки. Буде своя „пома“, буде й вино. Тут саме вгїдде для винограду, звїдси бере він таке вино, як спирт. О, всі знають, яке вино у Замфіра Нерона, тим то він і не возить його на торг... Самі купці приїздять з готовими грїшми, аби було що продавати. А доведеть ся продати більшу частину... Ну, та звїсно на те й ходить ся біля винограду, на те й працюють ся, щоб мати користь... Дасть Бог, буде продати, буде й для себе. Вже-ж Молдуван не лишить ся без вина: змалечку звик.

Замфір ходить поміж кущами, де тичку очеретяну поправить, де лист зайвий оскубе, де лозину підв'яже. Правда, сььогодні недїля, не слїд би робити, ну, та коло винограду не грїх, бо то хлїб сьвятий, то дар Божий... О, тут гущина яка сонця не пускає, треба трохи пообщипувати листь... А тут лозина зайва, тїльки сїк марне тягне з бідного куща. Стяти її... Отак... А ось ірони похилили гялячу, на землі

лежать бідні, треба підняти, бо то шкода, бо то праця людська.

Ох, праця! Скільки то праці та клопоту взяв оцей клаптик землі! Ще батьки, а може діти лишили тут свою силу — бач, які здорові та роскішні кущі виплекали! А він сам — хіба він мало поклав тут здоров'я?

І згадуєть ся Замфірови, як він в осени мусить зібрати тички, підчистити лозу, закопати її в землю. Високо злітає здоровезна сапа, а на місци кущів виростають могилки. Спить зимою виноградна лоза, вкрившись могилками, а на весну треба визволити її, на світ вивести згід землі, обчистити, на тички підняти... А почнуть кущі буряном заростати — знов сапа в роботу, знов мозолі на руках. І то не раз, не двічі... Виноград любить, щоб коло нього ходити. І ходить ся коло нього, як коло рідної дитини, і годить ся йому, за те-ж і звикаєть ся до нього яв до близької істоти, з житєм котрої звязано власне житє, хліб, достаток... І такою дорогою стає тобі оця гнучка рослинка, що вмів віддячити за важку працю, за тверді мозолі...

А пора збираня винограду? — пригадує Замфір. Ну, це вже легка, празникова робота. Ціла родина бере уділ в тій праці. Любо тоді глянути на стиглу, прозору ягоду, що ледве стримує солодкий сік у тонкій шкурці. Дорослі з піснями стинають стиглі китяги в коновки та носять до бочки, а весела, замураана солодким соком дівтора, нишпорить попід кущами, вишукє непомічені ірона. Рікою ллеть ся солодкий „муст“, починає грати — і тоді ціле село, від малих дітви до столітніх дідів — на підпитку...

От коли-б допоміг Бог зібрати виноград та продати вино. Треба-б взяти у пана яку

„фальчу“ землі, бо без поля теж погано у господарстві. Що то Маріора скаже на цю думку. Але де вона? — скинув очима Замфір по винограднику.

Маріора стояла поміж кущами, мов у зелених рамцях, підперши рукою голову з замисленим обличчям.

— Маріора, а ти чого там зажурила ся? Бачиш, Господь послав нам дорід. Такого роду я не помічав у наших сусід.

— Хвалити Бога! — зітхнула молодиця. — Та, бач, я думаю... люде гомонять...

— Про що люди гомонять? — підійшов до неї Замфір.

— Та кажуть, буцім то їздять по селах якісь доктори, що псують виноградники. Кажуть, слабість якась завелась у виноградї, чи що, от вони й вирубують кущі та палять їх, ще й землю огрутою наповоають...

— Що? виноград рубають? — здрігнув ся Замфір. Він сам чув про це, як їздив на торг у Ренї. Палять? каже вона, землю трують? То й його добро, його батьківщину, хліб його мали-б знищити якісь там доктори? Зроду-звіку цього не буде. То може й є слабість така на виноград, але тут, у їх селі, всі виноградники, хвалити Бога, здорові, родючі, на гарному ґрунті. Дурниця то, чутка ота. Тай люде у них не такі, щоб пустили докторів на свої виноградники. Ого! насьмілив би ся який вступити на його виноградник. Він би першого з рушницї застрелив, як собаку. Через труп його хіба-б переступили в садок, бо живий він не пустить туди. Ет, дурницї! Мало що люде плещуть.

Замфір махнув рукою.

Однак не вважаючи на той зневажливий рух, хмарка турботи повила Замфірове чоло. Не на довго, правда. Ясність веселого червцевого дня, широке зелене море, хвилею листу вкривше скарби дороду, безжурне щebetанє дїтвори, що з галасом, обмаяна виноградними гиялячками, бігла до батька — вернули Замфірови його веселий настрій, його рожеві надії.

Сонце вже повернуло на вечірній пруг. Маріора загадала збиратись до дому. Хлопці метнулись до коний, і незабаром віз стояв запряжений, готовий вирушити в дорогу. Гарячі коні помахували обтуканими виноградним листом головами, а дівчинка в вінку з гиялячки винограду тягла за собою на віз кілька стятих батьком довгих лозин, з делїкатним лапатим листом та позакручуваними тоненькими вусиками.

Нарешті конї рушили, каруца покотила ся берегом Прута і довго ще видно було щасливі обличя дїтвори та довгі зелені лози, що повисавши з каруци аж до землі, колихали ся від швидкого руху, немов прощаючись зі своїми подругами на винограднику...

В селі був рух. Цїлі юрми молодїжи, одягненої в сьвяту одїж, стояли на вулицях, або простували на майдан, звідки на село цїле розходилось глухе дуднїве „дóби“¹⁾ в супроводі різких, пискливцх згуків „ковáла“²⁾. Одноманїтна східня мельодия „булгаряски“ свідчила, що там, на майдані, танець саме у розпалі.

Опріч цього руху помічав ся ще й другий рух. По вулицях снували Молдувани, вупчи-

¹⁾ Дóба = довгастий тарабан.

²⁾ Ковáл = дуже довга сопілка.

лись біля воріт, попід тинами, вимахували руками, сперечали ся, кричали. Баби своїми пискливими голосами робили справжній шарварок. Очевидячки в селі щось стало ся. Коли Замфір наблизив ся до одної з таких купок, його зупинили, оточили каруцу зо всіх боків і хоч по розпалених обличчях Молдуван видно було, що якась цїкава новина свербить їм на кінці язика, однак давним звичаєм виповнено поперед церемонїял привітання.

— Добридень, Замфіре!

— Спасибі вам.

— Що поробляєш?

— З виноградника їду.

По цій коротенькій прелюдії, виконаній з обох сторін однаковим тоном, знялась ціла буря голосів. Чи чув він, що примар¹⁾ одібрав бомагу?... О, він пустить їх, запроданець отой, бодай би не встав в останній день на суд божий!... Ба, не пустить! Пустить, побачите, пустить!... То село не пустить!... Ні, це вже кінець сьвіта настає...

Замфір нічого не розумів.

— Хто? кого не пустить? кажіть бо толком... — видав він питання на всі боки.

— Кого!... та-ж докторів!... Прийшла до примарї бомага, що незабаром мають прийхати доктори, які псуують виноградники.

Замфіра, наче грім із ясного неба, вразила ця звістка. Невже-ж цьому правда? шибала думка по його голові. Не вже-ж цьому правда?

— Ой, виріжуть нам виноградники, зовсім виріжуть, анцахристи! — голосила якась баба.

¹⁾ Примар = сільський староста; примария = росправа.

— Нічого, будемо звикати без вина, — злорадо кидала увагу друга.

Замфірови не вірилось ще. Чи не пустив хто часом дурну поголоску? Треба самому дізнатись про це в примарії.

— Я зараз буду тут, тільки коні випряжу, — гукнув він в юрму, рушаючи.

За хвилину Замфір з похмурих обличчям йшов вже у примарію. За ним потягло кілька Молдуван. Примаря не було ще з ярмарку; на дворі примарії стрів їх пан писар, дуже незадоволений, що йому перешкодили милувати ся своїми новими, ясною барви, галанціями. Він скинув на Замфіра котячими очима, настовбурчив рівні, як у kota, вуси і відповів на привітання.

— Ми прийшли до вас, „дбмнуле“ писар¹⁾, дізнати ся, чи правда тому, буцім то прийшла бумага про докторів, що псують виноградники.

Пан писар зробив рукою та одягненими в ясні галанці ногами такий рух, наче хотів попрохати вибаченя у громади, що така нечемна бумага справді існує в канцелярії примарії.

— А якже... в... в... за номером...

— Чого-ж вони хотять від нас, ті доктори? — глухо спитав Замфір.

Пан писар був у клопоті: він сам гаразд не знав, чого хотять „доктори“.

— А... а... в винї слабість така є, фільоксерія прозиваєть ся, — збрехав він, вдячно відкидаючи ногою в ясних галанцях та роблячи рукою округлий рух.

¹⁾ „Дбмнуле“ писар = пане писаре.

— Слабість? В винї слабість? — загула громада. — Брехня! Діди, прадіди наші пили вино, а жили по сто літ! І ми пємо, а ніхто не чув ні про яку слабість. Це нам голову морочать!... Бач, слабість знайшли!...

— І звідки-ж береть ся та слабість? — спокійно, але глухо питає Замфір.

— А... а з повітря!... — І пан писар, зморщившись, потяг носом повітря, наче помітив присутність тої слабости у повітрі...

— Ну, і що-ж, — допитував ся Замфір, — рубати муть нам виноградники?

— А рубати муть.

— Усі?

— А всі...

Молдувани обурились. Хто має право рубати їх виноградники! Та вони на шматки розірвуть першого, що підніме сокиру над кущем. Як! Вони садили виноград, вони пазували садки свої, а хтось прийде і так, з доброго дива, почне нищити їх працю? Яким правом?

— Закон!... — уклонив ся розставивши руки пан писар, ще й очи заплющив, наче прохаючи вибаченя, що існує на світі такий закон.

Закон! закон! Вони вже чули те слово. Як тільки яке здирство, як тільки кривда яка громадї — зараз: закон. А хіба закон насадив їм виноградники, що дав право нищити їх? Хіба закон працював на тих виноградниках до поту кривавого? Закон, він каже! А хіба-ж на світі є такий закон, щоб відбірав хліб від їхніх дїтей, робив їх жебраками! Ого! вони мають свій закон: забалакає він з рушниць до кожного, хто насмілиться ся хоч пальцем ткнути садки їхні! Тодї хай судять їх!...

Громада гула, як рій роздратованих шершенів, але пан писар вже не чув того гомону. З почутем власної висшости, з виразом невимовного призирства до того темного хлопства, що так не личив його котячому видови, пан писар округлим рухом звернувся плечима до громади і кинувши останній погляд на свої нові галанції, вступив у канцелярию.

Замфір покинув розхвильовану громаду, не вияснивши собі гаразд очікуваного лиха. Злість душила його за горло, а проклони, які посилав він усяким законам, що не дають бідним людям спокійно жити, не здіймали важкого каміня з серця, не зменшали злости.

А коли перелякана жінка стріла його неспокійним питаючим поглядом, він процідив крізь зуби :

— Не бійсь, нічого нам не буде. Я ще здолаю оборонити себе від напасти — і глянув зід лоба на стару турецьку рушницю, що висіла на стінї край мисника.

II.

Ріжні погляди.

Одної ясної днини, так коло години десятої вранці, горішньою дорогою, що йде понад Прутом, котило ся дві молдуванські каруци. На задньому возі, де сиділо кілька чоловіків, спустивши ноги за полудрабки, чутно було веселі жарти, регіт, пісню. По грубих полотняних сорочках, по чорних запрацьованих руках, а нарешті по залізних лопатах та всяких робочих струментах, що визирали крізь полудрабки, можна було пізнати, що то робітники.

На передньому, помальованому зеленою фарбою возі серед дорожних клунків сиділо троє молодих хлопців: двох на задку воза, а один напроти їх спиною до візника Молдувана. Цей останній солодко дрімав, звисивши здорову, круглу як кавун, голову на груди. По його опасистому круглому обличчю з чорним закрученим вусом блищала щаслива усмішка солодкого сну, а кругленьке, багато обіцююче в будучині черево рівно колихалося під полами студентського китля. При коротенькій гладкій фігурі студента товариш його здавався мізерним та тендітним. Високий, худий, з закарлюченим як у кібця носом на довгому обличчю, облямованому рідкою темною борідкою, одягнений у синю французську блюзу, на котрій можна було полічити усі кістки його, він трохи скидався на Дон-Кіхота. Зігнувши свою довгу фігуру та спершись худими, кістлявими руками на рушницю, Дон Кіхот [як його продражнили товариші] пожадливо стежив очима за табуном диких гусей, що летів через Прут у плавні. Його очевидячки дратувало, що дичина безкарно летіла над головою, захищена високою та забороною полювати до Петра.

Третій подорожний, закутаний у парусиновий плащ, з кобкою на білому картузі, при котрому засмалене обличчя подорожнього з підстриженою à la Boulanger білявою борідкою видавалось ще чорнішим, дивився вдумливими сивими очима на широкий краєвид.

Попід полониною, по котрій вони їхали, широко розіслався зелений низькоділ. Срібляста биндочка Прута кривульками порізала зелені береги, ціле море хвилястого комишу ховало від людського ока блискучі озерця та

гирла, блакїтна їмла далинї повила далекі села, гори, садки. На планинї хилилась од вітру пшениця, а по жовтих ярах, що збігали з гори до Прута, п'яв ся лозиною кучерявий виноград. На чистому теплому небї тільки денезде біліли кущиками хмари.

Дон-Кїхотови першому докучила мовчанка. Він злегка штовхнув дрїмаючого студента.

— Колега Савченку, годї бо вам носом свистїти, он гляньте краще на той табун диких гусей; аж злість бере, що не можна дістати.

— Га?... що?... я заснув?... — прокинув ся студент. — А що-ж його робити у дорозї: нї вина, нї дївчат тут не має...

— Незабаром приїдемо в село: буде те й друге.

— Ігу... а як знайдемо фїльоксеру, то ті метери й очи з лоба повидирають нам. А ви все ще, колего Рудик, мов кіт той, пасете очима пташок? Плюньте на це діло...

Рудик нервово кинув ся.

— Плюньте на своїх дївчат краще, — відрізав він ображено.

— Ха-ха! Прирівняли!... А що-ж це — позїхнув Савченко — наше „начальство“ похнюпилось? На що хочете закладаю ся, що саме тепер обмірковуєть ся плян кампанї анти-фїльоксерної! Ну, признайте ся, пане Тихович, адже я вгадав вашї думки?

Тихович скинув очима на Савченка.

— На цей раз не вгадали, — обїзвав ся він. — Я нічого не думав, а просто милував ся краєвидом. А коли хочете, признаю ся щире: мене турбує думка що у Ловштах знайдемо фїльоксеру.

— Вас турбує? — засьміяв ся студент. — А я-б міг сказити ся за тих вісім годин одноманітної праці, коли-б не ратувала мене часом від цього ота ваша неприятелька — фільоксера. Все-ж таки якісь вражіння, рух, житє. Та й приємно знайти, коли шукаеш...

— Мовчали-б краще, колего, — спинив його Дон-Кіхот [vulgo Рудик] та не драгували пана Тиховича своїм легкодумством. Адже ви знаєте, як він поважно дивить ся на свою місію...

Студент махнув рукою і розщібнув китель.

Тихович нічого не відповів. За кілька хвилин він звернув ся до візника:

— Діпáрте Лоéшти?¹⁾

— Яка!²⁾ — показав візник пужалном на провалє, в якому зникла враз дорога.

Здавалось — далі нікуди було їхати. Дорога западалась, як під землю, а за провалєм, глибини якого ще не можна було помітити, стирчали зелені шпилі гір. Але візник припинив коні і ступою спустив ся у кручу. Він в'їхав у вузьке міжгірре. З одного боку дороги стирчала жовта стіна ўрвища, з другого чорніла широка безодня, дно якої мабуть ніколи не бачило сонця. Зубчасті гори кидали тїнь на дорогу, пїтьма лізла з безодні, виповняла міжгірре, пялась по горах аж до сяючих на сонці шпилів. Стягнені віжками, під натиском каруци, коні крутились, як змії, помалу спускали віз по покрученій дорозі, що, здавалось, провадить на той сьвіт. Виступи гір закривали дорогу —

¹⁾ „Діпáрте Лоéшти“ = далеко до Лосшт?

²⁾ „Яка“ = ось.

і тільки клаптик безхмарного неба синів у високости над стрімкими жовтими стінами урвища.

Враз, немов від маху чарівничої палички, пасмо гір розірвало ся, в широкому отворі, наче у вікні, блиснула річка, а за річкою широка простора зелених плавнів, засипана вся південним промінем. Каруца впірнула у хвилю ясного сьвітла і покотилась берегом Прута, далеко лишивши за собою похмурі бескеди.

Незабаром показалось село, мальовничо розкидане над річкою по горі. Білі, чепуренькі хати під очеретяними стріхами, з широким піддашем на мальованих стовпах, дерев'яні „кошниці“ на кукурудзу, очеретяні хлівки, кристалі акації та морви за штучно плетеними очеретяними тинами, журавлі над колодязями — все це робило гарне вражінє, сьвідчило про лад та достаток. Хазяїв не було в дома, всі були на роботі. Тільки денедє діди вигрівались на сонці, сидючи на призьбі, та молодиці квапливо бігли по воду, вимахуючи мідяними побіленими кувхами. Собаки, яких завжди буває безліч по селах південної Бесарабії, обпали каруцу і бігли, валуючи за нею аж до примарії, де зупинились наші подорожні.

Тихович вискочив із каруци і не обтріпуючи навіть пилу, спішно ввійшов у примарию.

Тут його стрів примар, грубий, череватий Молдуван із апатичним обличчєм та наш знайомий — писар, котрий не мав уже на собі сьвятних ясних галанців.

Тихович назвав себе.

— Міні припоручено, — додав він, — обдивити ся довштєські виноградники, щоб запевнити ся, чи вільні вони від фільоксери. Ви дістали мов оповіщенє?

М. Кодлюбинський. По людському.

7

Примар апатично кліпнув очима, а писар настобурчивши вуси та вирячивши котячі очи зігнув ся так, що робив вражінє людини, у котрої від страшного болю втягло назад живіт.

— А якже, відібрали... це про „Фільоксерію“? О! ви тут напевне знайдете її!... — додав він з округлим рухом рук.

— Ви чому так думаете? — звернув ся до нього зацікавлений Тихович.

— Люде мрутъ, — таємничо пояснив писар. — І в повітрі... — він не доказав, а тільки потягнув носом повітре, наче чув там присутність „Фільоксерію“.

Тихович злегка осьміхнув ся.

— Міні треба знайти квартири, — звернув ся він до примара, — для робітників і для нас. За хати я платити му. Тільки поспішіть ся, бо люде чекають на дорозі.

— Усе буде зроблено! — підхопив писар, висовуючись з хати задом та виробляючи дивні рухи ногами, на котрих, на превеликий жалъ пана писара, сьогодні не брилювали вже нові ясні галанці.

Сотник та десятник як навіжені бігали по хатах, шукаючи квартир — і не могли нігде знайти. Молдувани дізнавшись, що приїхали не-нависні їм „доктори“, нізачо не хотіли пускати ворогів у хату.

Савченко з Рудиком сиділи на возі і, голонді та лихі, даяли Молдуван.

— Яка дикість! Який брак культури! — хвилював ся Савченко. — Ти працюєш для їхнього добра, для їхньої користи, а вони тебе в хату не пускають, варвари!...

— Від коли це ви, колего, почали доба-чати користь у нашій праці? Я щось раніше

не помічав цього за вами. Може то з голоду? — глузував Рудик.

— А таки я голодний, коли хочете знати! — вибухнув Савченко. — Від самого раня нічого не їв, а тепер чекай на спеці, поки тебе пустять у хату!... Нічого мовити — миле жите розвідача фільоксерної комісії!

— Ех, шкода! — зітхнув Рудик. — Як би можна, забив би я оце парочку диких гусий та засмажив на маслі, знаєте, з яблуками...

— А-а! не дратуйте-ж бо!...

— Або підстрелити, знаєте, зайця, та спекти до бурачків у сметані..

— Тьфу! Мовчіть бо, бо слина котить ся...

Тихович з танку прислухав ся до тої розмови, зморщивши чоло. Очевидячки і його дратувала прикра ситуація.

Нарешті задиханий сотник оповістив, що квартири знайдено. Обидві каруци рушили, і наші подорожні так-сяк розташували ся.

Коли за кілька хвилин робітник ніс з пивку карафку вина, Молдувани кидали у слід йому гнівливі погляди, вигукуючи з обуренням:

— Анцихристи! Бач, самі пють вино, їм воно нічого не вадить, а людям рубають виноградники, боять ся, бач, щоб люде не вмірали, бодай би ви самі виздыхали, анцихристи!

В невеличкій, чепурній молдуванській хаті, де зупинились розвідачі, сичала на столі бензинка, а на ній шкварчала яєшня, яку митецьки вмів пражити Савченко. Він сам, своєю власною кругленькою особою стояв зігнувшись над пательнею і з утіхою ласуна, з поширшеними ніздрями, розкошував пахощами смачної страви.

Рудик витирав склянки на вино, різав хліб.

— І де той Тихович вештаєть ся? -- бурчав імпровізований кухар. — Яєшня вже готова, а його десь носить...

— Принесло вже, і, як бачу, в самий час, — обізвав ся Тихович на порозі. — Треба було поглянути, як там розташувались робітники.

Савченко загасив бензинку, триюмфально поставив на стіл яєшню і з вишуканими рухами, церемоніяльно запрохав товаришів на обід.

Розмова стихла; чутно було тільки, як працювали молоді щелепи та булькало вино при наливаню у склянки.

По заспокоєню голоду, Савченко сповнив склянки, закурив цигарку і звернув ся до Тиховича.

— А тепер, коли „жолудкове питанє“, як кажуть Галичани, залагоджено, мушу поділити ся з вами сумним спостереженєм, що наша хазяйка пеклом дише на нас. Мінї, знаєте, треба було вмити ся з дороги. Я й звернув ся до хазяйки. „Де у вас вода?“ питаю її ввічливо так. — „У Пруті“, відказала мінї дама. — „Це ми знаємо“, кажу я; „а чи не можна-б звідси трохи взяти?“ та й подав ся до дїжчини. Ех, як не скочить моя метера, як не вихопить дїжку в мене перед носом, як не забелькоче! — „Фе“, кажу, „мадам, на віщо-ж так хвилювати ся? Це і на нерви шкодливо, і колїр личка може зопсувати ся, хоч воно й так у вас нагадує торішню мамалигу“. І що-ж ви думаете відказала вона на таке dictum? Ото-ж нічого не відказала, а тільки плюнула, так таки й плюнула на вічний сором прекрасній половинї роду людського...

Рудик сьміяв ся.

— Ну, цього факту хіба не запишете собі in libris amoris. Та хіба-ж тільки хазайка наша?! — додав він. — Всі вони, усі Молдувани дивлять ся на нас, як на ворогів своїх, у ложці води ладні втопити нас.

— І не дивниця, — обізвав ся Тихович. — Приїзять в село якісь люде, що не знають їх мови, через що не можуть порозуміти ся з ними, не питаючись йдуть на виноградники, рубають їх, палять... За що? на що? яким правом? Не звісно. Та й вясни-ж такому Молдуванови, темному, неосв'іченому, що фільоксера, той страшний шкідник винограду, може з часом знищити всі виноградники, хоч тепер не видно ще руйнуючої сили того маленького, а сильного ворога! Він не пійме віри. Вясни господареви, у якого зрубано виноградник, що це зроблено для загального добра, для безпеки сусідніх виноградників від зарази! Чи-ж він потішить ся таким поясненем? Або обіцяй другим, що ми не пустимо на їх садки фільоксери, коли від самого початку існування комісії аж досі не було ще прикладу, щоб вдало ся нам цілком очистити від фільоксери виноградники в якому небудь селі...

— Амінь, — перехопив Савченко. — Я давно вже кажу, що наша праця, наша йолопська праця нікому не потрібна... На цю псевдоборотьбу з фільоксерою ми, мов у бочку Данаїд, кидаємо гроші, силу, час...

— Вибачайте, — перебив його живо Тихович. — Ви не дали міні сказати, що дорогу до кращих результатів запиняє нам та-ж сама темнота Молдуван, бо замість помагати нам у боротьбі, вони шкодять їй, причиняють ся до розповсюдження фільоксери. Я не нехтую бо-

ротьби з фільоксерою, а тільки вияснюю причину ворожнечі Молдуван. Я вірю, що ще не пізно бороти ся з ворогом винограду, що ми змогли-б ще локалізувати його, здушити, знищити і таким робом обратувати бесарабські виноградники. Нам тільки потрібні сили і кошти, великі кошти, щоб була змога обдивити ся зразу цілу Бесарабію і таким побитом з'ясувати собі великість лиха, з яким провадимо боротьбу.

— Щасливий, хто вірить! А я таки думаю, що ми просто воду міряємо...

— Коли-б я був одної з вами думки, я-б зараз кинув службу, — вмшав ся Рудик.

— Фю-фю фю! — засьміяв ся Савченко. — Хіба я дурний кидати службу, коли міні за неї гроші платять! Знаєте приказку: дурний дає, розумний бере...

— На цю приказку я міг би вам дещо відповісти, але маєте щастє, що хочу спати, — сказав Рудик.

Він встав із за стола і простяг ся на лаві, сягнувши довгими ногами аж до протилежної стіни.

За його прикладом обляглись і Тихович з Савченком.

До вечера, коли повернули з поля Молдувани, звістка про приїзд „докторів“ облетіла ціле село. Молдувани купчились на вулицях. Скрізь помічало ся роздратованє, чути було лайку, проклони. Дуди правили щось про гріхи та останній час, молодші нахваляли ся не пустити ворогів на виноградники, перестріляти з рушниць, розсудливі гамували запал. На вулиці колотило ся, як в горшку колотить ся. Замфір шкилював примаря, називаючи його хабарником за те, що пустив у село комісію.

Але справа від цього не поправляляла ся, ба й не виясняла ся: Молдувани не знали довідне, що робити муть з їх виноградниками, який завбільшки той камінь, що́ завис над їх головами. Серед моря самих дивоглядних поголосок, спліток, яких не шкодувала роздратована жіно́та, годі́ було орієнтуватись.

— Ходім краще до докторів, — гукнув врешті́ Замфір, — та розпитаємо ся, чо́го їм треба від нас.

— Ходім, ходім, це розумна рада! — згодилась громада, подаючись до Тиховичової квартири.

Декільки Молдуван вступило в хату.

— А чо́го вам треба, люде добрі? — звернув ся до них по московськи Тихович.

— Не розуміємо московської мови! Коли приїхав у наш край, хай говорить по молдуванськи! — крикнув хтось з гурту.

Кров вдарила Тиховичови в обличчя. Йому стало соромно.

— Добре, я говорити му по молдуванськи, тільки не знаю, чи зрозумієте гаразд, бо я не дуже знаю вашу мову.

— Нічо́го, зрозуміємо ..

— Так скажіть же міні́ насамперед, чо́го ви хочете від мене? — у друге поспитав Тихович.

— Ми хочемо знати, чо́го ви приїхали у наше село? — виступив Замфір.

— Мене прислано сюди обдивити ся ваші виноградники і таким робом дізнати ся, чи нема там фільоксери.

— Фільоксера? Що́ таке фільоксера? Що́ це за вигадки? — гуділо в юрмі.

— Фільоксера, це така рослинна воша, як от буває на кукурудзі, огірках, кропиві та других рослинах, тільки ще менша. Вона живе на виноградних корінцях, висисає з них сік — і через те кущ засихає...

— Цього ніхто з нас не бачив! У нас її немає! Старі люде скільки живуть, а такого не бачили. Не вірте, це він зуби нам замовляє! Це брехня! Нові податки з нас хочуть витягти, от що! Знаємо їх! — хвилювались роздратовані попередніми поголосками Молдувани.

— Я не кажу, що фільоксера є на ваших виноградниках, бо я ще не обдивляв ся їх. А що старі люде не бачили її, як кажете, досі, так це тому, що лиш недавно завезено в Бесарабію шкідника цього зза кордону на лозах виноградних, і він не встиг ще дуже розмножити ся. А фільоксера тим і небезпечна для винограду, що розмножуючись страшенне хутко, переходить з куща на кущ, з садка в садок. Вона може причепити ся з землею до сапи, якою підгортаєте кущ, до ніг худоби чи людини, яка проходить по зараженому місцю і таким робом її легко рознести по всіх виноградниках. Опріч того в кінці літа фільоксері виростають крила, вона робить ся мушкою, перелітає з садка в садок — і кладе на кущах яйця. Тому то, як не запобігти лихови, незабаром настане такий час, що всі виноградники засохнуть...

— І що-ж ви робите, скоро знайдете її? — поважно спитав Замфір.

— А те, що з паршивою вівцею в отарі. Навіть більше: ми зрубувмо кущі, палимо їх, а коріне з фільоксерою труємо отрутою в землі,

забиваємо куц і фільоксеру і таким побитом не пускаємо її далі, на здорові виноградники.

В юрмі счинив ся розрух.

— Чуєте? Вони рубають нам виноградники? Палять їх! Землю сьвяту труять! Яким правом? Хіба вони дали нам виноградники, хіба вони працювали на них, гарували, як ми! Піклують ся, бач, непрохані добродії, що виноградники сохнуть. Коли сохнуть, хай сохнуть — божа воля, з Богом не сварити ся... Ого! знаємо ми вас! Намножило ся вас тих вчених, що не знають важкою працею хліб заробляти та й вишукують якусь фільоксеру, чи що на наші голови! Шукають те, чого ніхто не бачив, про що ніхто не чув! Ні, щоб оце хтось прийшов на виноградник, зрубав його, спалив, знищив хліб сьвятий — а-а! Скорійше їм голови постинають, ніж куці виноградні! Не пустимо, не пустимо ворогів наших на виноградники! Хай нам роблять, що знають!... А тепер розходьмо ся! „А каса! а каса!“¹⁾

Збурена, з'електризована власними похвалками юрма не вгавала. З розпалених облич, з гнівливих поглядів, палких рухів помітно було роздратоване та завзяте.

— Не раджу, — обізвав ся блідий, зрушений Тихович, — не раджу цього робити, бо як не послухаєте моєї доброї ради — то послухаєте закону, котрий вас не помилує...

— Закон! знов закон! Вони, як черепахи шкаралущою захищають ся тим законом, але молдуванський кулак дасть собі раду і з тою шкаралущою!

1) „А каса! а каса!“ = До дому! до дому!

Вмить до стола прудкою ходою підійшов Замфір. Його обличчя було скривлене, очи палали диким огнем. Він поклав руку на папери, щб лежали на столі і нахилив ся до Тиховича так, що той почув тепло від його лица.

— „Домнуде“-доктор, — сказав він: — коли ви добра людина, забирайте з собою свої закони та їдьте звідси мерщій, щб ми про вас і не чули! — і з тими словами він почав згортати зі стола папери на одну купу.

Тихович не знав уже, як покласти кінець тій прикрій сцені, коли враз почув, що в юрмі починав притихати, а серед нарізних покликів Молдуван співучий голос пана писаря бере гору над затихаючою бурею.

— І що ви робите, і що ви чините, голови нерозумні! Ех, ви! Правдиві кап-ді-бой! — гамував пан писар. — Сам цар, сам „імперат“ прислав їх сюди, а вони колотнечу роблять, немов їм „закуці“ московської забавляють!...

Замфір відступив від стола і в дверях стрів ся з паном писарем, одягненим на цей раз у свої чудові ясні галанці. Пан писар ще здалеку робив руками такі рухи, наче на мигах прохав вибаченя за брак чемности у тої неосвіченої мужви.

Тихович сердечно подякував своему ратівникови.

За кілька хвилин Молдувани розійшлись, а пан писар у вишуканих фразах оповістив Тиховичови, що від недавнього часу помічає у вині „щось“, щб конче повинно бути фільоксерою. Пан писар, боячись за своє жите, ладен навіть покинути вживанє того шкідливого, зараженого хоробою трунку, скоро „доктор“ знайде це небезпечним.

А коли Тихович заспокоїв його, зрадїлий пан писар попрощав ся, лишаючи Тиховича на самотї з невеселими думками про недавно минулі пригоди.

III.

На роботї.

По неспокійній ночі Тихович разом зі сходом сонця зірвав ся на рівні ноги. Клопоти робочого дня вернули йому енергію, втрачену під впливом вчорайших пригод. Треба було загадати робітникам лагодитись на роботу, ще раз поглянути на плян виноградників, послати збудити Савченка: лікар in spe любив довго поспати. Бензинка з бляшаним чайником, щб служив замість самовара, сичала вже на столї, а Тихович, вмиваючись, умовляв ся з низеньким бородатим циганом, котрий покїрливо схиливши на бік голову та називаючи себе чомусь Греком, прохав ся на роботу. Тихович звелїв йому захопити з собою лопату та ніж — і зрадїлий циган метнувсь до дому по струмент. За кілька хвилини надїйшли Рудик з заспаним Савченком, і всі трое взялись до сніданя. Тихович нашвидку їв яйця, запиваючи їх каламутним чаєм. Час не стояв, було вже щось по пятій. Вибїгши на подвірє та запевнившись, що робітники вже готові, струменти розібрані, газу для дезінфекції в коновці доволї — Тихович ознаймив, що можна вирушати. Але зараз за ворітьми показало ся, що Рудик забув люпу, а Тихович — нотатник із плянами — і всі мусїли затримати ся, аж поки робітник не принїс те й друге. Врештї рушали.

Ранок був чудовий. В долині, над Прутом стояв ще синій туман, але небо було ясне, прозоре, в повітрі віяла прохолода, а сонце весело осьміхалось до яро-зелених акацій, жовтих комишових тинів, прибитої россою дороги.

З початку все було спокійно. Але де далі Тихович помічав, що жінки, котрі стрівались з ними йдучи по воду, кидали на них ворожі погляди, відвертались та пдювали. Деякі зза воріт показували кулаки, посилаючи на здогін невизначні лайки. Дітвору вибігала з хатів і з криком: „Доктор, щб псує виноградники! доктор!“ — підцьковувала на них собак та шпурляла грудками. Кілька грудок пролетіло межі Тиховичом і Савченком. Собаки обпали робітників, сікали ся до ніг та піднимали страшенний галас на ціле село. Тихович на силу стримував роздратованих робітників, не бажаючи бути свідком якоїсь ще прикрішої сцени. Тільки одеи „Грек“ йшов спокійно зі схиленою на бік головою, з обличчям сьвятого, щб здав ся на ласку божу, і, здавалось, цілком не приймав на свій рахунок епітету „фараон“, який припинала йому свавольна дітвору.

Йшли так з пів години. Аж ось скінчили ся очеретяні тини, лишилась з заду остання хата над глинищем, і наша „фільоксерна партия“ опинилась у долині. Вохкість у повітрі, специфічний дух болота та асру¹⁾ давали знати про близькість річки. Вузький, глибокий Прут блиснув врешті зза прибережних верб, а попід горами зазеленів розкішний килим виноградників.

¹ Аср = шувар татарське зілля.

Вступили у перший з краю виноградник. Буйна листва кущів синіла під рясною рососою, дихала ще вічною прохолодою. Тихович розставив робітників, загадав, які кущі обдвляти ся і покликав цигана. Не виймаючи люльки з зубів, циган підбіг, з покорою схиляючи на бік голову.

— Копай отут під кущем, — навчав його Тихович; — не так, ширше треба... Тепер киркою обтрусил з землі тоненькі корінці, обріж їх ножом та подай міні... Отак... а тепер копай з другого боку. Та гляди міні, обережно, щоб куща не підтяти...

Циган порається під кущем, незручними рухами обтрушуючи з нього росу, а Тихович пильно обдвляєть ся кожний корінець, підсуваючи виколи під побільшуюче скло.

Грубе виноградне коріння обросло корінцями та тоненькими мочками, як бородою. Циган обтинає їх кривим „косором“ і подає Тиховичови.

Багато-ж тих корінців — страх, як багато. Оден, два, три... десять, ціла жменя, ціла купа... Тоненькі, брунатні, вони переходять зпід куща в Тиховичові руки, а з рук падають на землю, як нікому непотрібні трупи.

Робота цілком захоплює Тиховича: він нічого не чує, нічого не бачить, опріч тих корінців, таких однакових, одноманітних, мертвих... Зерно піску, приліплене до коріння, блисве часом перед очима, налякана мурашка мов божевільна заметушить ся, шукаючи захисту між корінцями, слизький хробак протиснеть ся крізь пальці і впаде на розкопану землю... Але корінці чисті, здорові, не знають ще свого смертельного ворога...

— Загортай землю! — командує Тихович циганом, що пахає люлькою під кущем. — А тепер уважай: відлічи по рядку сім кущів, а восьмий розкопуй так, як цей... Штій? [Знаєш?]

— Штів, дбмнуле...

Тихович біжить наперед. Сплетені вусяками лози запиняють йому дорогу, скроплюють росою, але йому ніколи зважати на це: він вже стоїть під кущем. І знов той дух свіжої розкопаної землі, і знов ті корінці... Кущ минає за кущем, рядок біжить за рядком...

Зігнуті вязи починають трохи боліти, натужений зір та скупчена увага женуть усякі думки, в голові робить ся якомсь неясно. А тут корінці, корінці і корінці... Ось мигнуло щось перед очима — жовте, кругле дрібненьке... Не вже філоксера? Увага подвоюєть ся, зїниці ширшають, побільшуюче скло справляє свою службу. Ні, то не філоксера, то від механічної уразки напухла мочка... І знов корінці пересовують ся перед очима, падають на землю непотрібними трупами...

Десь здалеку, зза стїни зеленої чутно фальшивий голос Савченків:

Коли-б міні зранку
Горілочки склянку...

виспівує він,

Тютюну та люльку,
Дівчину Ганульку —
Горілочку пив би,
Люлечку курив би,
Дівчину Ганульку
До серця тулив би...

— Гарні ідеали! — сьмієть ся Рудик зпід куща на другому кінці виноградника.

А Тихович пильно роздивляєть ся корінці. „Любечку куриє би, дівчину Ганульку до серця тулив би“, лунає йому в ухах, а в очех починає рябіти. Тихович почуває потребу відірвати врешті очи від корінців: він підносить голову і з пільгою зітхає.

А навкруги так гарно. Сонце підбилось вже височенько, на небі — ні хмаринки. В прибережних вербах щебече птаство, зелений комиш стоїть нерухомою лавою. З румунського боку вартовий жовнір, спершись на рушницю, зпід широкого козирка придивляєть ся до роботи на молдуванських виноградниках. По дорозі за Прутом поволі котить ся гарба, запряжена волами і немилосердно скрипить здоровими немазанями колесами...

Доволі, ніколи: циган підсуває вже цілий оберемок корінців. І саме тоді, як корінці, мов безконечні батови¹⁾ війська перед отаманом, пересовують ся перед очима в Тиховича, думки натовпом але без ладу лїзуть у голову. „Кого винуватити у тих обопільних прикростях, у тих непорозуміннях, які повстали межі нами а Молдуванами?“ — думає Тихович. „Чи не краще-б поставити діло так, щоб Молдувани дізнавались про фільоксеру перш у школі від попа, а не від нас, що злітаємо як сніг на голову на те, аби знищити виноградники, збурити селян та поїхати далі, на нові прикрости й проклони..“ Але чого цей корінець має такий нездоровий вигляд? Треба його пильнійше оглянути. Ні,

¹⁾ Батова, батава = кольонна. *Ред.*

нічого... Так хто-ж винен: ми — освічені, чи Молдувани — темні?... А ну колупнути кору цього грубого коріня... Бач, тут цілий світ під корою... Акаріди та грибки розкошують собі у цій трухлявині... Але філюксери нема. Ну, і слава Богу... Це вже кілька виноградників обдивили ся — і все гаразд досі. Може й не буде тут філюксери. Коли-б не було... а то живий жаль бере рубати такі розкішні кущі, та ще обліплені китягами. Але як душно... вже, мабуть, полудень, треба-б спочити трохи, ну та нехай тоді, як скінчимо цей виноградник... Тільки шия вже болять, в голові туман, думати важко... І на віщо вони звонять лопатками, ті робітники... це так дратує нерви... А корінців же, корінців! Оден скидаєть ся на другий, оден такий, як другий, так наче всі ті переглянуті вже купи були одним довгим, безконечним корінцем. Ні, ті корінці просто гіпнотизують людину, притягують очі... І не хочеш дивити ся, а дивиш ся, не можеш очий відірвати від них... Ех, треба прочуматись трохи, стрепенути ся...

Тихович кидає останні корінці, підводить голову, дивить ся на небо і... о, Боже! на небі... бачить він цілу купу темних корінців, що розсипають ся, крутять ся, мигтять в його перед очима, приймаючи різні форми... Тихович здвиг плечима, протер очі і глянув на землю. Але там вже чигає на нього працьовитий циган з покірливо схиленою на бік головою та цілим снопом корінців на лопаті. Ах, ті корінці! Під кущем корінці, у цигана корінці, в руках у Тиховича корінці, біля ніг його те-ж корінці... Ні, справді можна здуріти від тої повині корінців — брунатних, жовтих, білих, тонких,

грубих, в землю і без землі корінців!... Шість годин дивити ся на одне й те саме, шкварячись до того на червцевому бесарабському сонці... Тихович чує, що йому млосно, що очи готові от-от заплющити ся і здобувають ся на рештку енергії, аби скінчити виноградник.

Враз до вуха його долітає щось, що робить вражінє холодної води, влитої за комір. Але то йому видало ся лишень, і він знов опускає підняту голову.

У ту-ж саму хвилину гучним голосом Савченко гукає вдруге:

— Фільоксера!

Тиховичови наче іскра гаряча пролітає від голови до спини. Сон раптом пірхнув від очей, голова стала свіжою. Він трохи блідне і зітхнувши немов з полегкістю, вимовляє одно слово:

— Єсть!...

Циган ще довбав ся чогось під кущем, але Тихович так grimнув на нього: „Загортай!“, що бідолашний „фараон“ з переляку випустив з рота люльку та стрімголов кинув ся сповняти наказ.

В Тиховичови прокинулись мабуть воїничі інстинкти. Твердою ходою, забувши на втому, шпарко подав ся він у той бік, звідки чутно було Савченків голос. За хвилину Тихович дивив ся на ворога, а той ворог, дрібненький, ще менчий за рослинну тлю, спокійно сидів жовтими купками на корінцях винограду.

— Кому вона ворог, а міні приятель, — жартував Савченко, показуючи на фільоксеру. Як би не оце створіне, я далєбі заснув би

М. Коцюбинський. По людському.

8

під кущем, так сьогодні парно якось у повітрі.

Тиховичови не до жартів. Якесь роздратоване обхоплює його: його все гніває, все дратує: і той Савченко з вічними жартами і та небажана Фільоксера, що приносить завжди з собою стільки прикrostий, і Савченків робітник, якого Тихович так любить, а про те не може спокійно дивити ся на його повольні рухи, з якими той заходжуєт ся біля дезінфекції, мие газом лопату, обтрушує свою одіж. Щоб не зробити в роздратованю прикрої уваги невинному робітникови, Тихович сквапно мачає підшви у газ, щоб податисдалі, але в ту-ж хвилину Рудик кричить з дручгого кінця винограднику :

— Сюди газ! Фільоксера!...

Тихович біжить туди, чіпляючись одержою за лозину та тички, що ще більше роздратовує його. Ось мотузочка від люпи зачепилась за тичку, припавши Тиховича до куца, а ось куці сплелись стіною, не пускають його далі, наче благають не губити братів їх, повних ще життя й сили. Але Тихович нервовим рухом розриває лози і йде далі.

— Зараза ще молода, — показує йому Рудик рясний корінець, облуплений жовтими, як цитрина, бульбашками, з дрібною як мак Фільоксерою.

Показуєт ся, що Фільоксера розкидана по цілому винограднику, а зараза хоч молода, та сильна.

— До кого належить цей виноградник? — гукає на свого цигана Тихович.

Циган бачить, що тут щось д'ється, але що — не розуміє. З витріщеними очима, наляканий, біжить він на Тиховичів голос.

— Хто хазяїн цього виноградника? — питає вдруге Тихович.

— Замфір Нерон.

Занотувавши назвище хазяїна, Тихович каже циганови копати аби-який кущ — і перша лопата землі оголює жовті, покриті фільоксерою корінці. В другому кущі — єсть, в третьому — єсть... Рудик гукає: „Фільоксера“, Савченко жадає газу.

Скрізь на просторі сливе десятина, фільоксера заклала свою кольонію, почала тиху, повольну, але руйнуючу працю — і не відає, що над нею стоїть істота, котра сильною рукою відбере жите мільярдам ворогів винограду... але докінчить разом і їх руйнуючу місію, се-б то знищить і сам виноград.

Тихович стоїть по середині садка і оком досьвідченого вояка озирає будуче бойовище. Він вже забув на свою втому, на душевне повітре, що пашисть жаром, на порожній шлунок, що допоминаєть ся своїх прав. Цікаво-б дізнати ся, чи велику простору захопила фільоксера, але вже пізно, вже на другу годину повернуло, а Савченко з Рудиком навіть задля такого незвичайного дня не мають хіті поступити ся своїм апетитом.

Роботу покинуто.

В холодку, під крислатими горіхами волоськими полягали розвідачі поспіль із робітниками та серед веселої балачки снідають, чим хто має. Годинка сну осьміхаєть ся трудягам. Треба користати зі спочинку, бо за годину-пів-

тори знов праця, аж поки більш-менш не визначать ся границі заражених виноградників.

На щасте за виноградник Замфірів фільоксера далеко не пішла. В сусідньому садку знайдено кілька кущів, а далі — поки що — було добре.

Над вечір, закінчивши роботу, Тихович поспитав цигана, чи не наняв ся-б він вартувати в ночі виноградник. Циган охоче згодив ся.

— Цей виноградник слабкий. Ти повинен його вартувати і не пускати нікого, навіть рідного батька. Ні худоба, ні людина не повинні ходити по винограднику. Штій?

— Штів, домнуле...

Замфір нічого не знав про своє лихо. Поклавши, як і решта Молдуван, спокійно зачекати кілька день на результати робіт фільоксерників, наляканий врешті запевненем писаря, що сам „імперат“ прислав тих докторів, Замфір хоч-нехоч мусів погодити ся з фактом. Ото-ж з рання поїхав він до млина з кокурудзою і пробув там цілий день. Повернувши ввечері до дому, він тільки й дізнав ся від жінки та сусідів, що докторі ходили по виноградниках, обдивляли ся корінці, але кущів не рубали. Заспокоївшись трохи тими звістками, Замфір по вечері повів коні на нічліг у свій виноградник, де поміж деревами росла густа трава. Ідучи берегом Прута, Замфір пильно придивляв ся до виноградників, що чорніли смерком попід горами.

„От і стоять, як і стояли, ніхто їх не рубає“, думав він. „Та й хто-б зважив ся зба-

вляти хліб людям... А кричали: рубати муть!... рубати муть!... Ет, вигадки. Чого ті люде не сплещуть часом... Вже коли сам „імперат“ прислав їх обдивляти ся виноградники наші, то вже певне йому на віщось це потрібне... Хай собі дивлять ся, то їх діло, аби людям не було шкоди...

Замфір навіть повеселійшав від тих думок. Затягнувши безконечну пісню, він навіть і не помітив, як доїхав до садка. Навиклі коні самі зупинились перед тивом. Замфір скочив на землю і почав розв'язувати фіртку. У ту-ж мить від тину відділила ся чорна постать циганова і заступила йому дорогу.

— Не вільно! — сказав циган, кладучи руку на фіртку.

— Що таке? що ти кажеш? не зрозумів його Замфір.

— Не вільно сюди, — обізвав ся вдруге вартовий, не беручи руки з фіртки.

Замфір засьміяв ся.

— Ти хіба не пізнав мене? Це мій виноградник, — сьміяв ся він.

— Я знаю, що ваш... Але він слабкий — і доктор звелів нікого не пускати.

Замфірови потемніло в очех. Зразу він наче не розчовпав, про що річ, але за мить страшна думка блиснула йому в голові, а згасла злість спалнула з новою силою.

— Що? — скрикнув він, хапаючи цигана за барки. — Мене не пускати на мій виноградник?!

Нещасний циган аж присів зі страху. Перехиливши з покорою на бік голову та ви-

тріщивши на Замфіра перелякані, благаючи очи, він невиразно белькотав:

— То не я... я нічого не винен... доктор казав не пускати... хоч би рідного батька, каже, не пускай...

Але Замфір не слухав його: він тільки тїпав бідним циганом та кричав йому просто в обличчя:

— Мінї не вільно на свій виноградник?...

— Почекай же, — додав він трохи згодом: — я покажу тобі та твоїм докторам, як мати справу з Замфіром Нероном!... і з цими словами Замфір потяг цигана до річки.

Надаремне переляканий на смерть циган благав пустити його, пручав ся, кричав: Замфір волік його до річки. Вже на березї Замфір підняв цигана до гори, аж той забовтав погами в повітрі, струснув ним і кинув на дорогу. Бідний циган покотив ся по землі, але почувши волю, вмить зірвав ся на рівні ноги і обмацуючись та проклинаючи Замфіра, потрюхав до села.

Замфір стреножив конї, пустив їх у садок на пашу, а сам, все ще важко сопучи з гнїву, подав ся між кущі. Повний місяць викотив ся зза гори і обсіпав сріблом виноградник. Замфір уважно придивляв ся до кущів, намагаючись помітити що небудь нове, але вони були такі свіжі, такі розкішні, як і перше...

„Слабий, слабий виноград...“ — пригадував собі Замфір циганові слова. — „Чи вони подуріли, чи що, щоб в оцих здорових, родючих кущах добачати слабість... Це якась нахаба, ніщо иньше... Але зі мною не жарти, я не дам ся по поталу...“

Замфір ходив по винограднику, нагинав ся, зазиравав під кущі. „О! тут копали, думав він, наглянувши сьвіжо розкопану землю. І що вони там знайшли?...“ Замфір вклякнув під кущем. З цікавістю, що перемогла гвів навіть, він почав розгортати землю здоровим кривим ножем, що висів у нього за поясом — і незабаром добув відрізані корінці. Піднявши їх до місяця, Замфір уважно придивлявся до корінців, але нічого не бачив. Для більшої певности він навіть понюхав корінці, але вони мали звичайний дух. Молдуван обурив ся. Як можна так кривдити людей! Вигадувати те, чого ніхто не бачив, чого нема на сьвітї навіть, дурити не тільки простих Молдуван, але й „імперата“ самого! Правда, доктори — пани, а пани завжди живуть із мужиків, а дурні мужики завжди терплять панську кривду, як ті вівці, що їх стрижуть та ріжуть... Але годї! Замфір не стерпить... Хай буде, що буде... І Замфір почув новий приплив лютости, що душила йому груди, викликала жадобу помсти.

Місяць викочував ся все вище і вище; осяяні дерева дивились на свої тїни, через Прут перекинув ся срібний, як місяць, шлях у таємничі плавні, завітї сріблястим серпанком імля.

Замфір сидів у садку затоплений в задумі і не помічав ані холодного, вохкого подиху плавнів, ні форканя коний, що гризли оддалік траву, ні далекого, ледви чутного гомону засипаючого села.

Тимчасом у Тиховичову хату вскочив розхристаний циган. Тихович саме тоді оповіщав примаря про знайдену фільоксеру. Поба-

чивши непрохоловшого ще з переляку цигана, Тихович здивував ся.

— Ти чого покинув виноградник! Що стало ся!

— Мене... мене хотів утопити той шибеник Замфір... Сорочку на міні подер... Він приїхав кіньми, а я не пускаю на виноградник... Кажу: батька рідного не пущу... А він ухопив мене за барки, побив мене, сорочку на міні подер... О! гляньте, яке! о!... — хлипав переляканий циган, висмикуючи свою брудну подерту сорочку, з під якої визирали темні, як спиж, волохаті груди.

Тихович зрозумів урешті, що стало ся. По його наказу примар послав десятників вигнати коні з виноградника та заказати Замфірови вступати без дозволу на виноградник.

Коли десятники наблизились до Замфірового садка, він усе ще сидів, замислившись під деревом.

— Замфіре! Замфіре! а йди сюди! — гукнули вони здалеку.

— А чого вам? — наближив ся до них Замфір.

— Тут не можна пасти коні... Примар звелів, щоб...

— А йдуть ви собі до лиха з вашим хабарником примарем та з докторами!... вибухнув Замфір. — Я тут хазаїн, а не примар...

— Та не кричи бо, — гамували його десятники: — криком нічого не вдієш, тільки клопоту придбаєш. Треба якимсь иньшим способом запобігти лихови, спекати ся докторів тих, що напосілись на наші виноградники...

Відколи світ світом, відколи Молдуван Молдуваном — ніхто не чув, щоб рубали виноград...

Замфір мовчав, насупившись.

— Добре, — сказав він переогодом, — я заберу з садка коні, але... — Замфір не показав, а тільки потряс у повітрі кулаком.

Маріора поралась ще при світлі воскової свічки біля мисника, а мош-Діма з неприємним усміхом проказував молитву, коли Замфір вступив у хату.

— Ти вже повернув? — здивувалась Маріора.

— Га! Повернув, бо доктори вигнали мене з виноградника. І Замфір розповів жінці вечірні пригоди.

— Що-ж тепер буде? — заломила руки молодиця, збілівши на виду.

— Може що й буде... — глухо відповів Замфір і із цими словами зняв із цвяха рушницю, дістав із скрині порох та шріт і почав уважно набивати її.

— Що ти задумав, нещасний? — налякалась Маріора.

— То вже моє діло...

— Покинь міні зараз... Ти хочеш нас посиротити?!... — плакала молодиця.

Замфір мовчав.

— Покинь, кажу... і Маріора схопила рушницю, намагаючись видерти її від чоловіка.

Замфір підняв руку, щоб відіхнути Маріору, але побачивши бліде, заплакане обличчя жінчине, жбурнув рушницею в куток і мовчки

вийшов з хати, де довго ще голосила молодиця та непритомно осьміхався божевільний мош-Діма...

У.

О ф і р а.

Минуло два тижні. Під той час приїздили в Лобшти якісь пани, скликали людей на Замфірів виноградник, показували їм фільоксеру. Показували і Замфірови, але він за кожним разом здвигав плечима та відвертав голову, додаючи, що такої дурниці, як та дрібненька тля, й показувати не варто. Пани запевняли його, що фільоксера однаково за кілька літ знищила-б йому виноградник, сусіди бідкались, що такий гарний сад має пропасти, але Замфір не вірив ні тим, ні другим. Він не вірив, щоб могла існувати на світі така жорстокість, така несправедливість, котра дала-б спромогу відняти від бідного Молдувана останній шматок хліба. Інколи передчуття лиха стискало йому серце і тоді щось шептало Замфірови, що або він, або вороги його не діждуть руїни його господарства.

А тим часом виноградник стояв. Дні минали за днями, а „доктори“ все ще обдивляли виноградники, не рушаючи Замфірового. Замфір бачив, як возили над Прут важкі залізні бочки. „Отрута, отрута“, шептали Молдуванн, значно заспокоєні тим, що більш не знаходять фільоксери, а Замфір потішав себе,

що може то не отрута, а так які лїки, або що. В серці бідного Молдувана надїя боролась із жадобою дикої помсти і часом переважало одно почуте, часом друге. А поки що — треба було чекати, щоб вияснилась справа з виноградниками.

Був чудовий липневий ранок. Замфір лагодив каруцу біля повітки, Маріора варила обідати в глиняній кабиці на подвір'ю. Божевільний мош-Діма своїм звичаєм годував качок та курей, а діти гралась із собаками за хатою. Скрізь було тихо, спокійно.

Враз у двір вскочило два хлопці і, важко відсапуючи, закричали разом:

— Дядьку Замфіре, дядьку Замфіре! ваш виноград рубають... Біжіть мерщій, а то весь вирубають та сплять..

Маріора як держала горщик у руках, так і впустила його до долу, почувши звістку. Сплеснувши руками, з несамовитим криком „валев, валев!“, [ой, ой!] — вона вискочила на вулицю перша. Замфірови в першу хвилину сьвіт замакітрив ся, у другу — він біг уже з рушницею в руках на виноградник. Дітвора з голосним лементом покопотїла за батьком. Мош-Діма, немов зрозумівши родинне нещастє, вірвав ся й собі з призьби, але тремтячі ноги вігнулись і він упав без сили на призьбу, розсипаючи налагоджену про запас мамалигу. Мутні сиві очі божевільного дїда нестямно дивились у простору, усьмішка застигла на виду, а мош-Діма все сидїв нерухомо, не помічаючи навіть, як птаство в галасом накинулось на розсипаву мамалигу, а пси заходились порядкувати у кабиці..

Замфір біг за жінкою. Він нічого не чув, нічого не бачив. Не чув жінчиного голосія, не бачив її кіс, що висмикнувшись із під хустки від прудкого бігу, гнались за нею, як здорові чорні гадюки. В його запамороченій голові ровн ворушились тисячі думок, серце калатало в грудях, а ця довга, безконечна курна дорога, котру-б він перескочив, як би зміг, одним скоком, дратувала його неказано.

Аж ось зза шпилья бухнув стовп густого диму, а Замфіром наче струснуло що. Він навіть зупинився на хвилинку, тільки на хвилинку. Скажена лютість ухопила його за серце і, стиснувши міцнійше рушницю, він побіг далі. А чорний дим усе густійшав, все росте... От вже й виноградник видніється оддалік, а на йому метушаться люде, високо здіймаючи оберемки зрубаної лози.

— Застрелю, як собаку, — шепче Замфір зсвітленими устами. — Га, кати! — лютує він і біжить далі.

От уже й виноградник за кілька ступенів. Замфір врешті зважає на себе, піднімає рушницю, зводить курок і... кидає її у рів, далеко від себе. В розпаленій голові Молдувана мигнула блискавкою друга думка:

„Ні не так... благати му краще... вони люде, вони зглянуть на мою бідність, на діти дрібненькі... Благати му краще...“ Він уже на винограднику.

Бистрим оком обхопив Замфір страшну картину. На доброму шматкові виноградника, оголеному від зрубаних кущів, стирчали невисокі пні, порубані та поранені немилосердною сокирою. Одні робітники, страшнійші для Замфіра від самих чортів з пекла, високо закида-

ючи сокири, рубали тремтячі від страху кущі, з тріскотною вивертало недорубані гіляки, ламали тички, другі — носили оберемками зрубані кущі, на котрих гойдались здорові, роскішні китяги винограду, та скидали їх на купу, обхоплену чорним димом та полум'ям. Кожен раз, коли сокира рубнула по виноградному корені або тріснула галузка, Замфір відчував біль у голові та серці, наче хто рубав йому мозок, краяв серце.

Обхопивши голову руками, Замфір тільки простогнав :

— О, Домне, Домне ! [Боже, Боже !] Що-ж я подію, нещасний ? Що-ж я подію ?

Тихович блідий, вельми зрушений, підійшов до нього.

— Домнуле-доктор ! — з благом у помутнілих очах звернув ся до нього Замфір. — Домнуле-доктор ! — Не рубайте міні виноградника... я бідний, в мене діти дрібненькі... це-ж хліб мій увесь...

А коли Тихович, бажаючи щось відповісти, на знак незгоди потряс головою, Замфір мов п'яний хитаючись на ході, підбіг до куща, впав, як довгий, на землю і поклавши голову на корінь, стогнав придушенням голосом :

— Голову міні рубайте, не виноград!... голову!...

Робітники зупинились: їм стало жаль Молдувана. Господарське серце зрозуміло весь трагізм ситуації. Тихович не знав, що чинити. Він бігав від Замфіра до Маріора, вговорював їх, зацитькував, але ніщо не помагало: Замфір лежав під кущем і ревно плакав, діти зняли страшений лемент, а Маріора, вклякнувши, обіймала кущ, як дитину та голосила, мов по

мерцєви... Рясні сльози стїкали по її блідому виду, капали на листя, китяги. .

— Чоловіче... жінко... що ви робите? схаменїть ся... я тут нічого не винен, це все від Бога... — мало не плакав Тихович. — Ваш виноградник заражений, на корінцях зараза, вона може перейти на сусідні виноградники... Я мушу вирубати ваш виноградник...

Маріора скочила, як опечена.

— Зараза? — скрикнула вона: — на корінцях зараза?... І вмить, як дика кицька пазурами, почала розграбувати пальцями землю під кущем. Докопавшись до корінців, вкритих фільоксерою, вона рвала їх і Їла з землею разом, примовляючи:

— Зараза, кажете? Хай же я перша вмру від тої зарази.. хай я не доживу до вечера... Ох, коли-б мнї вмерти від тої зарази...

Очи її дико палали, блїде обличчє було скривлене від болю, білі зуби рвали вкриті фільоксерою корінці, котрі Маріора несито ковтала, приказуючи в одно:

— Хай же я вмру від тої зарази...

Вона була страшна у своїй дикій розпудї.

Тихович не знав, як перервати сцену, що ставала далї нестерпуче важкою для всіх. Ні розвага, ні просьба, ні грїзьба — ніщо не помагало. Замфір усе ще лежав під кущем, Маріора Їла фільоксеру, діти плакали, аж заходили ся. Налякані, зняті жалем, робітники покидали роботу та стояли, мов зачаровані.

Надаремне Тихович запевняв Маріору, що фільоксера не вадить людям, а тільки виноградови: молодиця не слухала.

— Гей! — скрикнув урешті Тихович: йому прийшла до голови спасевна думка. — Ця жінка Їла отруту, їй може зашкодити це... Подайте сюди газ із коновкою, хай вона напеть ся газу...

Одея із робітників метнув ся до коновки, а Маріора, спостерігши той рух, зірвалась на рівні ноги і блиснула на Тиховича повними гніву чорними очима.

— Бодай би ви крови власної напили ся, людожери: — скрикнула і з тими словами вискочила з виноградника.

Тихович наблизив ся до Замфіра.

— Зведіть його обережно та виведіть звідсіль! — загадав він робітникам.

На превелике диво Замфір не пручав ся. Він дозволив звести себе і тільки благав в одно:

— Голову міні рубайте, не виноград... не відбирайте від мене хліба... не сиротіть, бо загину...

Робітники вивели Замфіра з виноградника і посадили під вербою на березі річки. Нещасний мовчки понурив голову.

А на винограднику знов закипіла робота. Сокири гупали в грубе коріне, аж листя тремтіло на гнучких лозах, здорові оберемки зрубаних кущів виростили в великі купи, а загаслий вогонь знов засичав, обхопивши зелену рослину.

Та що! Замфір не бачить уже загину свого виноградника. Помутнілими очима, що нагадують тепер батькові, дивить ся він у простору, поза садок, кудись у гори, або поза гори. Страшне лихо придушило його: він не чує ані жалю в серці, ані гніву. Якесь знемога, якесь безсиле опанувало його. Він почуває себе та-

ким кволим, таким безпорадним, розбитим. Замфірови здасть ся, що йому відтято руки й ноги та кинуту в якусь глибіню, на дно річки. Вода заливає йому очи, вуха, ніс, вливасть ся в середину через горло, не дає крикнути, благи помочи, а він спускаєть ся все глибше і глибше і не може ратуватись, бо не має ані рук, ані ніг... Замфір спустив ся на дно, а там лежать вже без життя діти й жінка та мов чекають на нього. От і Замфір ліг нерухомо попліч з родиною своєю, серед могильної тиші, і так байдуже йому до всього, що колись, за життя, було милим, дорогим, для чого він затратив сили, боров ся, сподівав ся, жив... Тепер від світа цілого відділав його отся в кільканадцять сажнів заввишки верства текучої жовтої води, крізь котру байдужно дивить ся на Замфіра завжди глухе на людські благаня, вічно спокійне небо...

Тихович те-ж погано почуваєть ся. Йому не то соромно, не то жалко. Він дуже добре знає, що в лихови, яке скоїлось для Замфірової родини, немає його, Тиховичової, вини, а про те йому докучає таке почутє, як би він от... скривдив кого, або що вкрав... Безустанне Маріорине скиглине дратує його несказано, а на бідного, мовчазного в розпуці Замфіра він не може й очий звести. Робітники працюють поводї, мляво, але Тихович не зважаєть ся обізвати ся до них, бо боїть ся почути власний голос. Він шукає, на чім би зупинитись, щоб могло поновити зламану пригодами душевну рівновагу. Блукаючий погляд Тиховичів зупиняєть ся врешті на вогнищі.

Там, з під здоровенної купи виноградної лози, перемішаної з очеретяними тичками, ви-

риваєть ся на верх густий зелений дим. Потужний вогонь працює під сподом, завзято бореть ся з вагою, що налягла йому на груди, намагаєть ся пожерти її. Жива ще рослина шипить на вогні з болю, тремтить делікатним листем, скручує тоненькі вусики... От вихопилась врешті з під купи огняна рука, струснула лозиною... і попадало до долу покручене, счорніле листя. Ось витягла ся друга рука, третя... десятки вогняних рук обхопили зі всіх боків зелену купу, скрутили її, а далі зіллялись в одно здорове полум'я, котре з страшним гуготінєм, як дикий звір, накинулось на виноград, жерло ягоди, лyste, тички, лози... Вогонь шаленів, скакав, перевертав ся, танцював серед диму, п'яв ся до гори і відриваючись там зубчастими клаптями, летів до неба, гинучи по дорозі в прозорому повітря... Легенький попільець, підхопленний силою вогню, злітав до гори та розходив ся навколо. Відблиски світла тремтіли на землі круг вогнища, як срібляста сітка, а легенькі тіни від диму швидко пересували ся по землі, без перестанку змінюючи фантастичні форми...

Тихович не спроможен був відвести очий від того видовища. В шепіттю сирової лозини вчувалась йому скарга хазяїв, що тратили в вогні не тільки хліб щоденний, а щось більше, чого не можна ані зміряти, ані купити за гроші. В чорному димі, що здіймав ся до неба, як дим офіри, ввижались йому довголітня, тепер змарнована праця, ряд важких, голодних днів в будучині, безсонні ночі, втрачені надії. Тиховичови було сумно. Коли-б хоч певність, що така офіра потрібна для загального добра, що ро-

биш справді позиточне діло, а не зайву жорстокість. Ба, коли-б певність!...

Робота посувалась. Останні куці лягли під сокирою, вогонь нищив вже рештку. Тихович мусів доглядати, як засипали землею пеньки та трамбували землю, прилагоджуючи її до труїня. Незабаром частина виноградника виглядала як кладовище, вкрите могилками, що робило дуже прикре вражінє.

Тихович вештав ся поміж пеньками, обмірковуючи плян труїня, коли здалеку, аж з крайніх виноградників, долетів до його вуха стріл.

„То мабуть Рудик не витримав, — подумав Тихович: — коли-б ще лиха собі не напнтав, бо на кордоні не вільно стріляти“.

За пів години надійшли Рудик із Савченком, які обдивляли ся крайні садки.

— Пора обідати! — гукав здалеку Савченко.

Побачивши зрубаний виноградник, обидва колеги зупинились, здивовані.

— Чисто! — розвів руками Савченко: — як бритвою зголив... О, і вогні горять, як на Купала...

І весело підстрибуючи, він підбіг до вогнища та згорнув ногою на вогонь розкидані гілячки.

Рудик підскочив до Тиховича. Обличє його сяло.

— Подивіть ся, — гукав він, показуючи Тиховичови закрівавленого довгоногого вівчарика. — Я не витримав, але-ж і вдало ся міні... Ось гляньте, який гладкий! — і Рудик дмухав вівчарикови між пірячко, щоб показати, який він гладкий, та підсовував Тихови-

чови під ніс руку, по котрій стікала свіжа вівчарикова кров.

Тихович, який ніколи не стріляв і не любив крови, відвернув ся від закрівавленої дичини, чим образив трохи свого колегу — мисливця.

Коли Тихович, йдучи на обід, обернув ся назад, на нього глянула з поміж виноградників якась порожнява, якась щерба, що робила вражінє вибитого зуба.

Серед спустошеного виноградника стояв робітник, байдужно перегортаючи ломакою попеліючий жар.

А Замфір все ще сидів марою під вербами побіч Маріори, втупивши посоловілі очі в простору...

Неспокійно спало ся Тиховичови тої ночі. У ві сні верала ся йому всячина. То здавалось йому, що він сам рубає величезною сокирою по три кущі зараз, то що робітники замість лози покидали на вогонь Замфірових дїтій. А то знов бачить він, як у сильному вогні горить цїлий виноградник, як від нього займає ся навіть земля, горять кущі, палає повітрє, от-от небо спалахне від страшеного жару. А з тої бурі полумя, над яким кружляє каркаючи ворон [і як він собі крил не обсмалить? — думає Тихович], з того пекла вогняного, виразно долітає до його вуха Маріорин лемент: „Ох, коли-б міні вмерти від тої зарази!...“ А ворон спускаєть ся все нище та нище. З кожним махом крил він росте, більшає, пташина голова заміняєть ся в людську, здорові крила безвладно звисають, і чорний птах падає під кущ, промовляючи Замфіровим голосом: „голову міні рубайте, не кущ!... голову!...“ Тихович

прокинув ся, зрошений холодним потом. Була ще ніч. В хаті було душно і Тихович не міг вже заснути. Він одяг ся і вийшов на двір. Місяць вже зайшов. В повітій темрявою далаві ледві мрів Прут; електричне сьвітло в Галаці рівно горіло в далині, як низка чудових перлів. Тихович провештав ся по селу до раня.

На роботі ніхто вже не заважав йому. Ні одна душа не з'явилась з села, наче ніхто не цікавив ся, як замість кущів виростали по садках могилки.

По обіді Тихович думав спочити, коли зиркнувши ненароком у вікно, побачив Замфіра, що йшов через подвір'я, ведучи з собою якогось дїда. Тиховичови чогось голоснійше закалатало в грудях серце. Він вийшов на двір. Замфір навіть не привітав ся до нього.

— Домнуле-доктор, — почав він, дивлячись на Тиховича згаслими очима, — ви вирубали мій виноградник, відібрали в мене останній шматок хліба... Я не маю чим годувати свого батька і тому привів його до вас... Годуйте тепер його самі, коли позбавили мене хліба...

Мош-Діма втупив сиві мутні очі в Тиховича і божевільно осьміхнув ся.

Тихович здригнув ся від того погляду.

— Хіба-ж я винен у вашому лихови?... почав він, але Замфір не дав йому скінчити, махнув рукою, обернув ся і вийшов з обійстя.

Мош-Діма постояв трохи, а далі сїв на привзьбу, не спускаючи з Тиховича мутних очей з виразом німого докору.

Тихович вскочив у хату.

„За віщо, за віщо я мушу терпіти стільки прикростей?“ — думав він, бігаючи по хаті. —

„Чи-ж я хотів відібрати від них хліб, чи-ж я не ратую вресні своєю працею більшости від такої недолі, яка стріла оцього божевільного діда? Чи-ж я не віддаю сили своєї для добра отих Молдуван, які платять міні за це ненавистю!... Боже, за що-ж я мушу таке терпіти!...“

Тихович бігає по хаті в нервовому роздратованю. Несправедливість, офірою якої він почувасть ся, болізно ятрить йому серце, труїть жите. Але помалу-малу думки його приймають иньший напрям.

„І лікар, думає він, ратуючи, жите мусить часом відтяти ноги пацієнтові, зробити його на віки калікою. А він це робить, бо мусить робити, бо вчинком своїм ратує жите людині... Не місце на сентиментальні розміркованя там, де треба ратунку... Ні, не те, не те... працює далі думка. На лікаря за ратунок ніхто не ремствує, ніхто каменем не кине, а тут!...“

Тихович бігає по хаті і не може заспокоїтись. Його тягне звідсіль геть, на простір, дальше від тої душної хати, що була свідком його думок гірких, його болів сердешних. Але він не зважає ся переступити поріг, бо знає, що там стріне його непритомний погляд мутних очей божевільного з виразом тихої скарги і вразить його боляче у саме серце.

А вийшовши, не зважить ся повернути у хату, щоб знов не почути на собі довірливого погляду, не побачити нещасного діда, прикинутого йому, як винуватцеви недолі цілої родини...

Тихович не вечеряє. Цілу свою вечерю віддав він мош-Дімі. Але мош-Діма потрамає

Ї, потримав --- та й викинув собакам, наче гордюючи хлібом від ворога.

Настала ніч. Тихович бачив, як старий проетяг ся на призьбі під вікном і заснув, підклавши під голову кулак. Тихович хотів ви-нести йому свою подушку та бояв ся, що мош-Діма не прийме Ї від нього, як не прийняв вечері.

І знов для Тиховича неспокійна, тяжка ніч, і знов нічниці мордують його. Серед ти-хої, безгучної ночі встають перед нього давні спогади, пригадуєть ся жите цїле. Ще з того часу, як він почав яснійше формулувати свої думки, свої бажаня — потреба розумної, живої, користної праці стала ся для нього без-премінною умовою житя. Як гарно марилось на шкільній лаві, скільки робило ся сьміливих, але часом й недосяжних проєктів! А проте пильно вчило ся, не вважаючи на боротьбу з важкими умовами житя, на убожество, бо була гарна мета, були надїї... Проминули їм-назияльні літа, збігли непомітно й універси-тетські — прийшла пора здійснити мрії, знайти ту живу, розумну працю. Та ба! Не завжди так складаєть ся, як сподіваєть ся. Замість живого, користного діла глузлива доля підсу-нула переписуванє в канцелярії якихсь су-хих, нікому непотрібних паперів — і то лиш за злидений шматок хліба. Замість живого діла — канцелярщина! Чи варто було стільки вчити ся, стільки працювати, щоб змарнувати все у чотирьох стїнах, утопити свою здатність у казеннім чорнилї, запорошити живу душу пилом відвічних шпаргалів?

Треба було покинути думку про якесь справжнє діло серед свого люду, у рідній країні. Принаймні на якийсь час покинути.

Оттоді саме несподівано трапилась посада в фільоксерній комісії. Тиховичови осьміхнулись перспектива живої діяльності хоч би у чужому краї, на користь чужому людови. З великим запалом узяв ся він до праці; усі труднощі, всі перешкоди тільки заохочували його, підбадьорували, як острога доброго коня. Перед ним було величнє діло обротованя бесарабських виноградників від фільоксери, і до того величного діла він міг причинити ся своїми силами. Тихович вірив у можливість боротьби з ворогом винограду, а ця віра додавала йому ще більших сил. Але час минав, роки йшли — і кожний рік щось общіпував з тої віри, з того запалу. Фільоксера, не вважаючи на боротьбу з нею, з кожним роком займала все більшу і більшу простору. Підсумовуючи результати діяльності комісії за кілька літ, Тихович побачив, що комісія не змогла зьлокалізувати фільоксеру, не пустити її за межу звісних вже комісії фільоксерних огнищ. Мало на тому: комісія не вдало ся навіть викоренити цілком фільоксеру на тих огнищах. Правда, не легка то боротьба, особливе при ворогованю та темнотї людности, при недостатчі грошви. Обдивившись, наприклад, виноградники у якомусь селї, де не знайдено фільоксери, Тихович часом не радїв, а опускав в несилї руки, бо не був певним, що виноградники, які лежать від нього на десять верстов на північ, південь, схід або захід — вільні від фільоксери. А дізнати ся про це не було змоги. Уряд шкoduвав гроші на боротьбу, їх ледве ставало на

роботи по огнищах та на розвідування садків у деяких селах. Ходило ся, значить, як у темній хаті, на помацки. В одному місці на боротьбу видавались усі гроші, в другому — філоксера спокійно жерла виноградники. Одною рукою здержувано її в межах, другою — пущано на всі чотири сторони. Зрозуміло, що такий стан річй не міг не похитнути Тиховичової віри в користність такої боротьби. Однак Тихович гнав від себе зневіра. Він потішався надією, що так не може довго тягти ся, що уряд зрозуміє врешті сам некористність такої боротьби та дасть змогу обдивити ся всі виноградники в Бесарабії, дізнатись, принаймні, яку силу забрав ворог — і тоді вже обміркувати плян кампанії проти нього, — чи шукати другого способу ратунку. .

А поки що, кожний зрубаний Тиховичом виноградник накладав вагу на його сумлінє. Не ставало певности в користності діла, ґрунт почав хитати ся під ногами в Тиховича.

От і тепер, для того проблематичного загального добра, він силоміць попередив неминуче, правда, для Замфіра лихо, скривдив цілу родину, став ся для неї ворогом. Що-ж потішить його тепер, що стане надгородою за пережиті прикрости, коли сила фактів невблаганно нищить віру в користність праці, в конечність офір?

Чого-ж він мусить покутувати за чужі гріхи?

„Що робити з дідом? — турбуєть ся Тихович, бігаючи по хаті. Його мутні, неприємні очи, раз-у-раз звернені на мене, відбирають міні спокій, сон. Це зайва крапля отрути у мові так не солодке жите... Чи не вдати-б ся

міні до примаря, може-б він зробив що з дідом... Ну, от як буде краще: піду до попа, він повинен би залагодити цю справу“...

В ранці Тихович подав ся до попа. Жовтий, небілений дім нічим не відрізняв ся від вільших молдуванських хат. Тільки що Тихович наваживсь увійти в двір, як йому запинила дорогу гусяча череда, що саме висипала, гетьаючи, з брами на вулицю. За гусями вийшов з хворостиною в руках пастух, високий, дяубатий та бородатий, одягнений в молдуванський короткий „зібуя“ та чорний повстяний бриль.

— Чи в дома пан-отець?

— А на що він вам? — поспитав пастух не дуже ласкаво.

— Маю діло до нього.

— Це я сам! — відповів пастух, здіймаючи бриля, з під котрого впало йому на плечі буйне довге волось.

Тихович здивував ся несподіваній метаморфозі: таких попів він не бачив на Україні.

— Катінка! — гукнув під басом. — Ви жени гуси на папу!

З повітки вибігла молодиця. Пан-отець передав їй тичку і повів гостя у хату.

Коли під з гостем посідали на лавках у хаті, урядженій, як і-селянські, Тихович оповів свою пригоду та прохав ради.

Пан-отець уважно вислухав його.

— Добре, я залагоджу справу, будьте спокійні, тільки...

Він урвав, немов боячись висловити якусь потайну думку.

— Тільки що? — підхопив Тихович.

— Тільки... не знаходьте більш філюксері на наших садках. У нас чимало таких хааяїв,

щоб тільки й живуть з виноградників, — додав він, суворо дивлячись на Тиховича.

Тихович почав в'ясняти йому справу. Але з того, як пан-отець на ті поясненя ці-див крізь зуби: „так... так... Божя воля...“ Тихович зрозумів, що піп має однакові з селянами погляди на фільоксерну справу і не скінчивши, попрощався з хазяїном.

Коли того-ж таки дня Тихович повернув з роботи — мош-Діми вже не було. Замфір забрав його до себе.

V.

Кінець чи початок?

Одного ранку Молдувани були свідками цікавого походу. Серед вулиці котився віз, наладнований всячиною. Головне місце на возі займала залізна бочка, до якої з одного боку притулилась скриня з дрібним струментом, а з другого — д'ярявий мішок, так напханий дерев'яними загостреними кілочками, що вони аж виділали крізь д'ярки. Все це було обкладено лопатками, відрами, бляшанками, залізними ланцюгами і другим дрібязком. Круг воза йшли робітники, хто з довгим, окованим дрючком на плечех, хто з бляшанкою, а хто з блискучою довгою машинкою — „інжектором“, котру можна-б було сміливо вважати за меч з часів крижацьких походів, як би не циліндровий бляшаний резервуар біля ручки.

Попереду тої процесії йшов Тихович з високою, вузькою склянкою у руках.

Процесія тихо посувала ся серед різно-родних згуків. Колеса торохтіли по битій дорозі, струменти в скрині немилосердно тарабанили, ланцюги бряжчали, як кайдани, бляшанки, підплигуючи на возі, звеніли, оковані залізом дрючки, черкаючись один об другий, стукали, а над усім цим пролітав часом чистий металевий звін зачепленого резервуара машинки.

Молдувани, роззявивши роти, дивувались на ту чудну процесію, не спускали її з ока, аж поки вона не сховалась за горою. Цікавійші подались навіть горою над Прут, звідки можна було бачити все, що діється на припрутських виноградниках. Звідтіль, з вершечків гір, присівши карячки, можна бачити зелену бинду виноградників, розірвану в тому місці, де був Замфірів садок, можна дивитись на труїне філюксері.

А варто подивити ся, бо то картина оригінальна, гідна пензля першорядного баталіста. Он під вербами, край виноградника, лежать рядком залізні бочки з сірчаним вуглицем: то засоби боротьби, порох, сказати-б, філюксерний... З одної бочки точать вже вуглець у мідяні „бідони“: звідти він пійде в резервуари інжекторів. Ось на узбічю, оперезавшись білим фартухом, росташовуєть ся оператор з своїми струментами, розкладає їх на рядні, посланому на землі. Він має ратувати поранені... інжектори. Тихович, мов полковник той, визначає місце бойовища, відмірюючи ланцюгом стосажневий квадрат. Скаче ланцюг по землі, брязчить, витягаєть ся — і вмить по всій довжині

Його стирчать недалеко один від другого встромлені в землю дерев'яні кілочки. І знов скаче ланцюг, знов витягаєть ся, і знов на його місци стають рядком кілочки. Земля починає їжитись кілками, як Їжак щетиною. „Готово! до бою!“ — кричить Тихович. І от наближають ся батави війська, усе по парі, по парі... Оден з інжектором, другий з дрючком — і займають постать по рядках кілочків. „Починати!“ — командує Тихович. Полетіли кілочки, збиті ногами, а на місци їх загрузли в землю гострі палі інжекторів, цокнули головки — і почалась пальба. Разно наступають інжектори, поблискуючи резервуарами, цокаючи головками, а за ними дрючки, оковані в залізо, пильно забивають дірки, зроблені палями в землі, не дають вуглицеві втікти у повітря. Разно посуваєть ся вперед військо, лишаючи за собою голу, зірасовану землю. Тільки й чути серед тиші: „цок! цок!... цок! цок!...“

Від залізних бочок, з котрих цівкою летєть ся паруюча рідина, раз-у-раз бігають з повними бідонами носії, постачають інжекторам набої. Важкий дух вуглецю розходить ся в повітрі, здіймаєть ся вгору. Незвиклі Молдуваня, що сидять по горах, придивляючись до труїня, крутять носами та сльовують.

А Тиховичови байдуже. Він прислухаєть ся до музики інжекторів, ловить вухом фальшиві тони.

— Гей! звонить інжектор: порожній, мабуть! — гукає він в оден бік.

— До краю добивати, до краю! — звертаєть ся у другий бік.

Врешті все добре.

„Цок-цок!... цок-цок!...“

Падають під ногами кілочки, шиють землю палями інжектори, гуцають дрючки, скаче лапцюг — і знов виростають лінії кілків, знов земля наїжуєть ся кілками, як їжак щетиною.

Здаєть ся, що ті робітники з інжекторами, з дрючками — самі замінились у часті якоїсь здоровезної машини, що, добре пущена, рівно, невпинно та неблаганно посуваєть ся вперед, робить визначене діло. Війна йде навспряжки, хоч ворогів не видно. Вони гинуть непомітно для людського ока глибоко під землею, у темряві, гинуть разом з корінем, яке годувало їх своїм соком.

Поляжуть й невинні у тій війні. Поляжуть столітні кристалі горіхи, делікатні жарделі, сїролисті айви: вуглець забє їх їдким духом. Там, де недавно ще пишалась на сонці буйна рослинність, де кипіло жите та радість, там буде гола, дика пустеля, без тіни, без билянки...

Чи не такий слїд лишав за собою Атіля?

Коли роботи скінчились, Замфір міг бути певним, що на його винограднику нема більш філюксері. Не стало теж й розкішних кущів, з якими звязано стільки спогадів, які годували його жите ціле. Не стало тих бочок вина, про які він марив, не стало шматка хліба... Багато дечого не стало. Пропали й дерева, посаджені дідом, прадїдом може... Лишились тільки дрібні діти, божевільний батько та хвора, безсила від перевтоми жінка. Лишив ся бїль у серці та безталанє — і більш нічого... Ах, правда: лишилась ще глуха ненависть до всього, що зветь ся паном, що має спільність з школою, наукою, з законом...

Бідний Замфір!

Давня приказка каже, що лихо не ходить поодінцю, а в парі. Ото-ж те лихо, що відібрало Замфірови хліб, привело з собою й слабість.

Невже той приведений товариш прийшов по жінку?

Того-ж таки дня, як зрубали їх виноградник, Маріора заслабла.

Для виснаженого важкою працею організму не багато бракувало до занепаду. Повернувши над вечір з виноградника, Маріора почула, що її тілає пропасниця. Загорнувшись кожушанкою, вона лягла на лаві. Голова в неї падала, так що якийсь час їй навіть здавалось, що в неї не голова на вязах, а палаюча купа зрубаного винограду. Червоні від сліз чи горячки очи мимохіть заплющились, а на чорному тлі темряви блимали перед Маріорою якісь вогні, мигтіли сокири, такі гострі, блискучі, гойдались на стятих лозах зелені рясні китяги винограду... Якісь люде метушать ся перед очима, кублять ся, плигають, з осмалених, чорних стають червоними, як жар... Маріора чує власний голос: „ох, коли-б міні вмерти від тої зарази!...“ Вона їсть корінці, а корінці ростуть у роті, розпихають його, приростають до язика — і язик стає здоровим, як гора, важким, як камінь... Сокири, що мигтіли перед очима, з прудкістю блискавки починають крутити ся над її головою, а врешті спадають на голову раз, другий... Ах, як боляче!...

Почалась горячка.

На другий день не полекшало. Горячка жерла молодицю. Маріора раз-у-раз зривалась з постелі, щоб бігти на виноградник — рату-

вати куці — і багато треба було сили, щоб покласти її назад на ліжко та втихомирити...

Замфір спантелчивсь. Він дозволяв ворожкам робити з жінкою, що їм забagnetь ся, аби звести її на ноги. Ворожки шептали над Маріорою, підкурювали її, поїли зіллям — нічого не помагалось. Та-ж сама гарячка, та-ж маячня, той же неспокій..

В просторій молдуванській хаті, вистеленій різнобарвними килимами, обвішаній чудово-тканими рушниками — блимає перед образом лампадка. Нерівне червоне світло від неї якось чудно зливаєть ся з денним світлом, що тоненькими смужками протискаєть ся крізь шпари в причинених віконницях. Зразу, з світла, нічого не можна розібрати в хаті. Чутно тільки стогін слабої, чиїсь тихі хлипання та шепотанє. Де далі з присмерку вирізняють ся сумна Замфірова постать, гурток жінок біля постелі слабої та скулені, заплакані діти по кутках. Замфір сидить за столом, підперши голову рукою і дивить ся кудись у простору. Трудно пізнати в нім того повного енергії, сили та життя Замфіра, яким він був ще недавно, перед місяцем. Він тепер осунув ся, його горда, міцна постать наче зігнула ся, зламалась, очи згасли, на виду осів новий вираз — вираз болю й затягості. Замфір сидів і думав. Про що він думав? Чи про свою кривду, про жінку слабу, а чи про діток дрібних, щб, крий Боже, посиротіють ще... Хто його зна, про що він думав, сидячи отак, підпершись...

А там, за грубкою, під причілковою стіною, мучилась на постелі Маріора. Жовті, запалі лиця ледве заховали давні риси. Крізь спечені гарячкою уста інколи добував ся ти-

хий стогін, здорові, чорні очі були заплющені, а коли розплющувались, жінка, здавалось, нікого не пізнавала.

Сусідки-молодиці, скупчившись над хорою, про щось з жвавістю сперечалися, показували на порозвішувану по стінах одіж, на Замфіра, на дитий. Інколи поїли хору водою з глечика.

Дітвора хлипала по кутках.

В хаті стояла задуха, пахло сухими васильками, якісь тіни ходили по стінах у при смерку.

Чекали на попа.

Врешті хтось звістив, що піп йде, а за хвилину у двері всунулась пелехата голова з дзюбатим обличчям, а за нею і довга фігура пан-отцева.

Скінчивши своє діло, піп звернув ся до Замфіра.

— Що-ж ви, нічого не робите слабій?

Замфір махнув рукою.

— Де там нічого... Ворожок та шептух була повна хата...

— А ви-б доктора закликали! — пораяв пан-отець.

Замфір нервово кинув ся.

— Доктора? — скрикнув він, а згаслі очі його блиснули лиховістним вогнем. — Ніколи в світі!... О, я вже доволі маю тих докторів, доволі!...

— Може вмерти вам молодиця отак без поратунку, — вмовляв пан-отець.

— Божя воля... Божя воля... а доктора? на віщо? щоб отруїв міні жінку, як ті виноград?... Ніколи!...

І в очех Замфірових блиснула така завзятість, що пан-отець не зважив ся довше намовляти його.

— Як собі знаєте, — озвав ся він, виходячи.

Чужі порозходились. В хаті лишив ся тільки Замфір з дітьми.

Діти повдлазили з кутків, прилипли до матерньої постелі. Замфір теж наближив ся до хорої, пригорнув до себе дїтий і схиливши на груди голову, довго так стояв, мовчазний та замислений, як жива статуя безмірного смутку.

Роботи на лосьтських виноградниках скінчились. Савченко з Рудиком та робітниками обдивились усі виноградники — і не знайшли більш фільоксери. Тихович закінчив труїне — значить можна було вирушати з Лосшт у друге село, знов на таку-ж роботу, а може й на такі-ж прикrostи. А про те Тихович поспішавсь як мога швидче покинути село, де зазнав стільки сумних пригод, де стільки витерпів, переболів душею.

От уже й річи спаковано, вже й підводи заїхали. Готово! Можна рушати.

Згорбившись, осунувшись, Тихович смутними очима поглядав на хати й оселі, що лишав за собою... Коли-б уже нові вражіння, нові місця! Враз його погляд зупинив ся на жалібній короґві, застромленій у тин. Корогов було зроблено з двох почеплених на тичці хусток: білої й чорної. То був знак, що у хаті в мрець.

— Чіне омуріт? — машинально поспитав Тихович візника.

— Фемія а луй Замфір Нерон, відповів той суворо.

Тихович здрігнув ся, глянув на двір і стрів ся очима з божевільним мош-Дімою. Тихий, лагідний як дитина дідок на цей раз не осьміхав ся. Втопивши в Тиховича повні дикого гніву та ненависні очи, мош-Діма підняв до гори кулак і потряс Їм на здогін Тиховичови...

Але коні шарпнули, і мош-Діма разом з жалібною корогвою счезли, закриті хмарою курави..

Лютий, 1895.

З М І С Т.

	Стор.
1. По людському	3—17
2. Помстив ся	18—33
3. Посол від чорного царя	34—48
4. „Пе коштор“	49—79
5. Для загального добра	80—146

О п о в і с т к а.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси в белетристичній серії отсі книжки:

Ціна в коронівій вал.

1. Стефан Ковалів. Дезертир і иньші оповіданя	1'60	к.
2. Іван Франко. Поеми	1'60	„
3. Ольга Кобилянська. Покора і иньші оповід.	1'40	„
4. Гю де Мопасан. Дика пані і иньші оповіданя	1'30	„
5. Іван Франко. Полуйка і иньші бориславські оповіданя	1'40	„
6. Наталія Кобринська. Дух часу і иньші оповід.	1'60	„
7. Кнут Гамсун. Голод, роман	2'20	„
8. Леся Українка. Думи і мрії. Поезії	1'60	„
9. Стефан Ковалів. Громадські промисловці	1'60	„
10. Уїлліям Шекспір. Гамлет, принц данський	1'80	„
11. Генрик Пютошпідан. Із Хат. Оповіданя	1'40	„
12. Богдан Лепкий. З жита. Оповіданя.	1'20	„
13. Гергарт Гауптман. Візник Геншель	1'60	„
14. Михайло Коцюбинський. В путях шайтана. Оповіданя	1'60	„
15. Уїлліям Шекспір. Приборкана гоструха	1'40	„
16. Панас Мирний. Дихі люди	1'40	„
17. Короленко. Судний день	1'20	„
18. У. Шекспір. Макбет	1'60	„
19. К. Гуцков. Уріель Агоста	1'40	„
20. У. Шекспір. Коріолян	1'80	„
21. Михайло Яцків. В царстві сатани	1'60	„
22. Панас Мирний. Морозенко	0'90	„
23. Лесь Мартович. Нечитальник	1'60	„
24. Михайло Коцюбинський. По людському	3'00	„

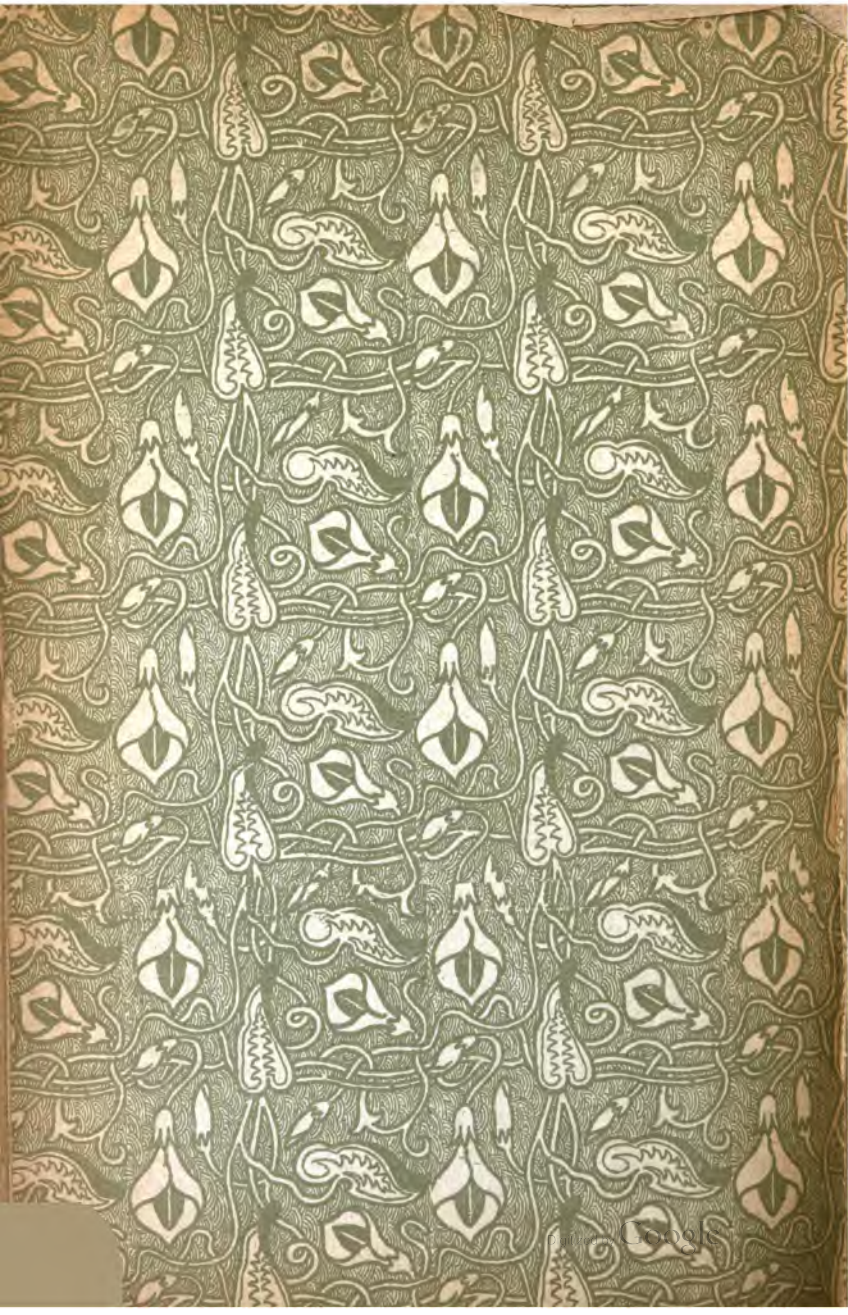
Ціни подані за оправні примірники. Брошурованих не продають ся.

У другій, науковій серії, вийшли:

1. Кароль Кавцкі, Народність і її початки. Ціна книжки 60 сот.
2. Фр. Енгельс: Людвік Фаврбах. Переклад Будового. Ціна 50 сот.
3. Фр. Енгельс: Початки родини приватної власности і держави. Ціна 1 кор. 50 сот.

Брошур другої серії не опрацьовуєть ся.

Адреса: Львів, ул. Чарнецького ч. 26

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

